Erdélyi magyar gazdasági gondolkodók panteonja

Erdélyi magyar gazdasági gondolkodók panteonja

SZÖVEG SZERZŐJE
SOMAI JÓZSEF

ILLUSZTRÁCIÓK
DABÓCZI GÉZA

ROMÁNIAI MAGYAR
KÖZGAZDÁSZ TÁRSASÁG
KOLOZSVÁR, 2014

A köny kiadását a Magyar Tudományos Akadémia és
a Nemzeti Kulturális Alap támogatta.

Felelős szerkesztő: Somai József

Illusztrációk: Dabóczi Géza

Olvasószerkesztő: Szenkovics Enikő
Borítóterv és grafikai szerkesztő: Könczey Elemér, Szentes Zágon
Műszaki szerkesztő: Fazakas Botond
Nyomdai munkálatok: Euronet Advertising

ISBN

TARTALOMJEGYZÉK

Előszó (Somai József)	7
Apáczai Csere János	13
Balázs Ferenc	17
Barabás Endre	21
Berde Áron	25
Bethlen László	29
Bölöni Farkas Sándor	33
Brassai Sámuel	37
Csetri Elek	41
Debreczeni Márton	45
Demeter Béla	49
Farkas Árpád	53
Fóris Lajos	57
Fridvaldszky János	61
Garda Kálmán	65
Gávai Gaál Jenő	69
Gidófalvy István	73
Gyárfás Elemér	77
Haller István	81
Hegedüs Sándor	85
Imreh István	89
Jakabffy Elemér	93
Károlyi Sándor gróf	97
Kislégi Nagy Dénes	101
Kádár József	105
Kozma Ferenc	109
Kós Károly	113
Kőváry László	117
Hidvégi gróf Mikó Imre	121
Mikó Imre	125
Nagy Endre	129
Nagy Miklós	133
Nagy Zoltán	137
Navratil Ákos	141
Oberding József György	145
Orbán Balázs	149
Pap István	153
Páter Béla	157
Pethe Ferenc	161
Petri Mór	165
Rajka Péter	169
Szász Pál	173
Szentkirályi Zsigmond	177
Szterényi József	181
Teleki Domokos, gróf	185
Tivai Nagy Imre	189
Ürmösi József	193
Vákár P. Artúr	197
Venczel József	201
Veress István	205
Vita Sándor	209
Báró Wesselényi Miklós	213

A MAGYAR GAZDASÁGI KULTÚRA SZELLEMÉT HORDOZÓ ERDÉLYI SZEMÉLYISÉGEKRŐL (ELŐSZÓ)

A hazai magyar gazdasági gondolkodást termékennyé tevő elmék több századra visszamenőleg igen gyakran a művelődésterületünk más, a közgazdász szakmától eltérő szakmai területeken alkotva lettek a gazdasági gondolkodás és gazdasági eszmék szószólói és gazdagítói. Neves erdélyi nagy gondolkodóink, Apáczai Csere János, Pethe Ferencz, Bölöni Farkas Sándor, Wesselényi Miklós, Brassai Sámuel, gróf Mikó Imre, Orbán Balázs az előző századokból, vagy Gyárfás Elemér, Nagy Zoltán, Szász Pál, Balázs Ferenc, Jakabffy Elemér, Kós Károly, Venczel József a 20. századból és még mások nem közgazdászok voltak, azonban a nép sorsáért való aggodalmuk a gazdasági élet felé fordította figyelmüket. Legtöbbjük munkássága a közgazdaság-tudományok kialakulásához is hozzájárult. A mindannyiukat összekötő szándék a következő volt: kivezetni Erdély lakosságát a szegénységből, az elmaradottságból, és szellemi alapot teremteni a nyugati szellemiséghez, életvitelhez való felzárkózáshoz, illetve közeledni a nyugati országok gazdasági színvonalához.

Ez az ismertető album abból a célból született, hogy az erdélyi nagy személyiségeinknek a gazdasági életünk alakulásához való hozzájárulását felelevenítse, ehhez Dabóczi Géza vizuális emléket állítson, s a szövegrész ismertesse azoknak a munkásságát, akiknek a gazdag hozadéka Erdélyben a gazdaságtudományok alapköveinek letételéhez is hozzáadták szellemiségüket.

A gazdaságtudomány, s maga a közgazdaságtan Nyugat-Európában, s egy kissé megkésve Magyarországon, de még inkább megkésve Erdélyben is, valójában a 19. században válik tudományosságunk eszköztárává. Bár gyökerei visszanyúlnak az előző évszázadokhoz, a magyar gazdasági gondolkodás kiváló személyiségének, Széchenyi Istvánnak a munkássága volt az, amely meghatározó volt a magyar gazdaság tudományág kialakulásában. A Romániai Magyar Közgazdász Társaság kiadásában megjelent *Széchenyi és Erdély* című kötet[1] történészek és közgazdászok együttműködésének eredménye – bizonyságul, hogy

1 Tanulmányok: *Széchenyi és Erdély.* Egyed Á., Csetri E., Péter Gy., Somai J., RMKT, 2002.

a gazdaságtörténet és ennek keretében a gazdasági gondolkodás múltja interdiszciplináris tudomány –, s szintén közgazdászok és történészek közös munkálkodásából született meg *Az erdélyi magyar gazdasági gondolkodás múltjából* című könyv három kötete.[1]

Erdélyi gazdasági és gazdaságtörténeti írásaink múltja – a történelmi viszonyok függvényében – igen rapszodikus folyamatoknak volt alárendelve. A trianoni diktátum előtti időszakban Erdély (ez alatt a Bánság és Partium is értendő) gazdasági és gazdaságtörténeti forrásaiban szorosan kapcsolódik az anyaországi forrásirodalomhoz (Berzeviczi Gergely, Horváth Mihály, Kautz Gyula, vagy a Tudományos Akadémia és a Magyar Közgazdász Egylet által a 19. és 20. század fordulója körül meghirdetett és megjelentetett 16 erdélyi város és megye gazdasági és közigazgatási monográfiája és egyéb források). Mindemellett párhuzamosan, ha szórványosan is, de létezett maga az erdélyi gazdasági gondolkodás is, melyek között számba vehető Wesselényi Miklós (*Balítéletek* és más munkái), Brassai Sámuel (*Bankismeret*, *Vasárnapi Újság*, *Fiatal kereskedők arany ABC-je* stb.), Kőváry László (*Erdélyország statisztikája*) vagy Bölöni Farkas Sándor, gr. Mikó Imre, Pethe Ferenc, Szentkirályi Zsigmond, Orbán Balázs, Apáczai Csere János, Fridvaldszki János, gr. Teleki Domokos, Debreczeni Márton, Rajka Péter, Petri Mór munkássága is, akik ha nem is mondhatók kimondottan közgazdászoknak, Erdély elmaradott társadalmi viszonyai miatt figyelmüket a gazdasági élet felé fordították, és munkásságukkal nagymértékben gazdagították a gazdaságtudományt Erdélyben.

A 19. század előtti gazdasági gondolkodás méltó leírását és összefoglalóját megtaláljuk Csetri Eleknek *Az erdélyi magyar gazdasági gondolkodás 1800-ig* című kötetében,[2] amelyet az RMKT négykötetes gazdaságtörténeti kiadványa előzetesének is tekinthetünk, hisz amint a szerző elárulja saját kötetéről: „Felépítésében munkánk századok szerint halad. Első fejezete azonban az erdélyi fejedelemség megalapításával (1541) kezdődik. A második viszont az 1600-as évektől számítva, a virágkor és hanyatlás után vezet a Habsburg Birodalom tartós berendezkedése időszakáig, 1711-ig. A XVIII. századi áttekintés innen indul és halad a felvilágosodáson át a század végéig, mikor ismét új szakasz, csíraformájában a reformkor problematikája jelentkezik."[3] Csetri az említett kötetében a történelem folyamába helyezi el a személyiségeket, az RMKT által kiadott három kötet viszont a személyiségek munkásságának jelentőségét kiemelve kíséri végig a gazdasági folyamatok történéseit, vagyis míg Csetri történelmi folytonosságában írja le a gazdasági gondolkodás erdélyi mikéntjét, addig a kötetek elsősorban az erdélyi személyiségek viszonyulását vázolják korszakuk gazdasági gondjaihoz. A kötetek szerzői megpróbálják bemutatni azt a szellemi folyamatot, amely erős, mondhatni hazafias segíteni akarással végigkísérte a 19. és 20. század eseményeinek útvesztőiben, az idők folyamán a Habsburg, szovjet vagy román satu szorításában vergődő gazdaságot.

Az elszakított Erdélyben 1919 után a magyar gazdasági történetírás, egyáltalán a magyar nyelvű szakírás megfeneklett, elsősorban azért, mert nem volt magyar nyelvű egyetemi oktatás, hiányzott a tudományos műhelymunka anyagi, szellemi és politikai feltételrendszere. Az 1940–1945 közötti háborús állapotok rövid ideje alatt nem jöttek létre

1 *Az erdélyi magyar gazdasági gondolkodás múltjából*, I., II., III. kötet. RMKT, 2001, 2004, 2011 (negyedik kötet kiadás alatt).

2 Csetri Elek: *Az erdélyi magyar gazdasági gondolkodás 1800-ig.* Erdélyi Gazda Kiadó, Kolozsvár, 1999.

3 Csetri: uo. 9.

a tudományos munka kibontakozását biztosító szellemi és anyagi összetevők szervezett formái még Észak-Erdélyben sem.

Az 1945-ben indult Bolyai Tudományegyetemen, majd a megalakult kiadóknál (Kriterion, Kolozsvári Tudományos Kiadó stb.), az akkor megjelent lapoknál (*Korunk*, *A Hét*, *Studia* stb.) a hivatalos szintű kommunista nézetek és a román történelmi felfogás szorításában a gazdasági történetírás, az ez irányú kutatás és publikálás a magyar kutatók számára szinte teljességgel művelhetetlenné vált. Komoly elmozdulás csak 1989 után következett be, amikor kutató professzorainknak (Csetri Elek, Egyed Ákos, Imreh István és mások) 1989 előtt gyűjtött, de nem publikált ismeretanyagai felhalmozása meghozta a gyümölcsét, és sorozatosan jelentek meg az említett szerzők addig íróasztalfiókba kényszerült gazdaságtörténeti munkái. Ezekkel párhuzamosan az RMKT műhelymunka szervezésében – a gazdasági gondolkodás már az előbbiekben említett három kötetén kívül – az erdélyi magyar szövetkezeti mozgalom feltárása (*Szövetkezetek Erdélyben és Európában, 2007)*, továbbá a *Korunk* kiadásában megjelent *Kistérségek – nagy remények* kötet, Vincze Mária kötetei (*Régió és vidékfejlesztés. Elmélet és gyakorlat*, 2000; *Vidéki helyzetelemzés. Kászoni esettanulmány*, 2002; *Románia vidékpolitikája felül- ás alulnézetből,* 2005; *Európa gazdaságtana. Az európai gazdasági integráció elméleti és gyakorlati kérdései*, 2008), Somai József kötete (*Gazdaság és gazdaságtudományok Brassai Sámuel életművében*, 2006) Egyed Ákos és Csetri Elek történészek, akadémikusok gazdaságtörténettel is foglalkozó számtalan könyve, a már tizenhat éve folyamatosan megjelenő és tudományos műhelymunkák közlésének teret adó *Közgazdász Fórum*, és nem utolsósorban a magyar nyelvű gazdasági egyetemi szakoktatás térnyerése is mind fényes igazolása annak, hogy a magyar anyanyelvű gazdaságkutató tevékenység művelése és közlése gazdag teret kapott az utolsó 15–20 évben.

Mindezek ellenére még mindig adósak vagyunk a tudományos világunk múltjának feltárásával, ugyanis a 20. század húszas éveitől kezdődően gazdasági levéltári anyagaink feltáratlanul, feldolgozatlanul hevernek. Mégis elmondhatjuk, hogy mára már lehetőség nyílt ápolni azoknak a tudósainknak az örökségét, akik a mai erdélyi gazdasági tudományosság elődei voltak.

Ma már szükségessé vált, hogy felmérjük gazdasági életünk előzményeit, mert nemcsak a régiónk gazdasága, de az információs társadalom és a globalizáció gazdasága is a történelmileg kialakult gazdasági, kulturális és intézményi előzmények következményeihez kötődnek. Ez a megállapítás különösen vonatkozik Erdélyre, amely a történelem hosszú folyamán át, de még ma is a tudománytörténeti feldolgozások és azok következményeinek hasznosításában Európa perifériáján helyezkedik el. Az erdélyi tudományosság már az elmúlt évszázadokban is mindig azzal a törekvéssel élt, hogy felzárkózzon a fejlett Európához, ennek ellenére ma is ugyanaz a periférikusságot elhárító felzárkózási küzdelem szelleme kísért.

Az viszont történelmi valóság, hogy a mai fiatal- és középnemzedék az elmúlt évtizedek egyoldalú és legtöbbször hamis történelemoktatása miatt alig tud valamit Erdély történelmi múltjáról, különösen gazdaságtörténeti és gazdaséggondolkodási múltjáról. Ez a felismerés vezetett *Az erdélyi magyar gazdasági gondolkodás múltjából* cím alatt megjelent három kötet (melynek negyedik kötete kiadásra vár) összeállításához, valamint az, hogy Erdély sajátosságainak ismeretében a mai nemzedék, a mai fiatal közgazdászok, statisztikusok, agrárszakemberek, a múltból tanulva, jobban el tudjanak igazodni a bonyolult gazdasági viszonyok között. Életvitelünkben egy gazdasági iránytű kialakításához két igen fontos ismeretterület birtokosaként válhatunk magabiztosan cselekvőkké: egyfelől ha elsajátítjuk azt a gazdasági kultúrát, mely minden személy társadalmi létének biztonságát kell övezze,

másfelől a múlt ismerete mindig szükséges a jelen életünk megértéséhez. A gazdasági kultúra mint a nagykultúra sajátos része azt a területet választja ki ismeretszerzésre, -feltárásra és -terjesztésre, amelynek fogalomrendszere a mindenkori gazdasági folyamatokkal kapcsolatos. A gazdaság mindenki életében jelen van, és ezért bizonyos fokú gazdasági ismeretre, kultúrára mindenkinek szüksége van. Igaz, magának a szakmának az ismeretanyaga nyilván másfajta feltételek között nyerhető el, de az már az a folyamat, amikor valaki a gazdasági életben szeretne gazdasági szakemberként érvényesülni. Itt azonban feltétlenül el kell mondanunk, hogy mindenki számára fontos a gazdasági kultúra, szerintünk ugyanis ez az életvitel kultúrája. A gazdasági ismeretek hiánya nyomot hagyó gondokat okozhat bárkinek, hisz különösen a mai bonyolult, felgyorsult világban gazdasági ismeretek nélkül bárkinek nehéz eligazodnia. A gazdasági kultúra a nevelés spontán időszakában, az iskolában mindenki számára elégséges ismeretet kellene nyújtson ahhoz, hogy a helyenként kegyetlen gazdasági, kereskedelmi rendszerekben érvényesülni, tájékozódni tudjon, és ne legyen kisebbségi érzése a gazdasági fogalmak ismeretének hiánya miatt, illetve hogy meg tudja érteni azokat a gyors változásokat, amelyek körülötte végbemennek, és küzdeni tudjon az őt körülvevő pénzügyi, gazdasági veszélyeztetettségekkel szemben.

A gazdasági kérdésekkel foglalkozó személyiségek munkásságának széles körű ismertetése annál is inkább fontos, mivel közel egy évszázad alatt a szenvedő gazdaság-tudománytörténeti kutatásaink képtelenek voltak ezeknek a kiemelkedő személyiségeknek a gazdag értékeket hordozó tevékenységét szakmailag elemezni, visszaemelni a valós ismereteket az általános köztudatba, és megismertetni azt a jelen és jövő generációival.

Ebben a kötetben az erdélyi gazdasági eszméket hordozó személyiségekről elkészített rövid ismertetők tartalmi sajátosságuknál fogva csupán hézagpótló eszközként szolgálnak a közép- és felsőoktatás nevelő erejének növeléséhez, a nemzeti önbizalom erősítéséhez, valamint szükséges forrásanyagot biztosítanak a későbbi gazdasági gondolkodást művelők vagy Erdély-kutatást végzők számára. Meggyőződésünk, hogy a személyiségek munkásságának megjelentetése a tudománytörténetben és különösen a történelmi és gazdasági szakirodalomban jelentős tudományos közérdek, mert a múlt tanulsága hozzájárul a jelen jobb megértéséhez, de hozzásegít a további tudományos kutatáshoz is.

Albumunk nem egyszerűen bibliográfiák vagy tanulmányok gyűjteménye, hanem olyan személyek életútjainak és értékeinek tömör emlékállítása, akiknek az elméit élénken foglalkoztatták Erdély gondjai és a magyarság sorskérdései, különösen s elsősorban az erdélyi magyar népközösségnek és környezetének életbiztonságához kötődő gazdasági nehézségek.

A kötetünkben szereplő személyiségek munkásságukkal mind a transzilvanizmus tudatos vagy intuitív építői, az erdélyi szellem, az erdélyi élet alkotói, de ugyanakkor nemcsak az erdélyi s nemcsak a magyar, hanem az egyetemes értékek hazai megteremtői is voltak. Apáczai Csere János *Encyklopédiá*ja „Csinálmányok" fejezetében a tudományosság hosszú évszázadokig tartó latin nyelvű használata után először tárja kora tudományossága elé magyar nyelven a gazdasági, főleg mezőgazdasági fogalmak szóhasználatát, Fridvaldszky János *Dissertatio*jának természettudományi megalapozottsága és agrártudományi szakszerűsége megelőzte korát, gr. Teleki Domokos a reformkorszak idején alakította az utódszervezeteiben máig is működő erdélyi gazdasági egyletet, Brassai Sámuel polihisztorunk több mint 170 éve közzétett *Bankismerete* ma is többnyelvű kiadást ért meg a Harvard Egyetem kiadói részéről, Páter Béla botanikus és gyógynövénykutató olyan hagyományt teremtett a gyógynövénytermesztés, -gyűjtés, -feldolgozás és -alkalmazás terén, ami világszinten éreztette hatását, Navratil Ákos, Petri Mór, Tivai Nagy Imre az első világháború előtti időszakban

maradandóan gazdagították gazdaságtudományi irodalmunkat, Nagy Endre, Papp István, Demeter Béla, Mikó Imre, Vákár P. Artúr, Vita Sándor és a többiek a 20. század zord korszakában vállalták népük tanítását, erősítették az erdélyi magyarság túlélés-akaratát. Albumunk tömörített formában ezeknek a neves személyiségeknek a különböző korszakokban alkotott értékeit teszi nem csak közgazdász szakemberek, de mindenki számára közérthetően közkinccsé.

A mi feladatunk felidézni és megőrizni ezeket az értékeket a jelenkor és a jövő figyelői, tanulni akarói számára. Ezt a célt követte az alábbi ötven személyiség összefoglaló forrásanyaga is, és így kerülhetett számunkra terítékre, most már több századra visszatekintve, nagyjaink gazdaságtörténeti értékeinek feltárása, hisz az itt bemutatott nagyjainknak kihangsúlyozottan a gazdasági szemléletüket foglaltuk össze röviden.

Dabóczi Géza, neves kolozsvári képzőművészünk kiváló művészrajzai a személyiségekre szabott karakterisztikusságával varázsolják olvasóink elé azokat a történelmi nagyságainkat, akik sok más nemzetmentő gondolat és cselekvés mellett az erdélyi magyarság gazdasági felemelkedését érezték az életművükben a maguk felelősségének is.

Végszóként jelzem, hogy kiérdemelt köszönet jár feleségemnek, S. Gyöngyvér Máriának, aki jelen és más köteteim kimunkálásában nagy odaadással teremtette meg számomra az alkotáshoz szükséges feltételeket.

Somai József

Apáczai Csere János

(1625. június 10. – 1659. december 31.)[1]

Az erdélyi művelődés, mondhatni a magyar tudományosság és nevelésügyünk úttörője, filozófiai, pedagógiai és gazdasági írója.

A barcasági Erdélyben, Apáczán, szegény család sarjaként született. Az elemi iskolát szülőfalujában, középfokú tanulmányait 17 éves korától kolozsvári iskolában, majd 1643 őszétől Gyulafehérváron végezte. Kolozsváron Porcsalmi András rektor gyakorolt rá nagy hatást, aki a mesterségek és tudományok ismeretére magánúton is oktatta. Gyulafehérváron Johann Heinrich Bisterfeld személyében akadt olyan tanítóra, aki az enciklopédikus tudás megszerzésére ösztönözte.

A református egyház ösztöndíjasaként, a tehetséges ifjú tanulmányait 1648 nyarától Hollandiában, a Franekeri Egyetemen 1648-ben kezdte, majd Leiden, Utrecht, Harderwijk volt a folytatás, ahol a keleti nyelveken kívül egyéb tudományokban is bővítette ismereteit. Közben utazást tett angol, francia és belga földön is. Tanulóévei alatt behatóan foglalkozott a hollandiai szellemi élettel, az Angliából beáramló puritán nézetekkel, Ramus és Descartes filozófiájával. 1651-ben az újonnan alapított Harderwijki Egyetemen teológiai doktori

1 Apáczai gazdasági eszméi közelebbi és mélyebb megismerésének hazai forrásai közé tartozik: Szigeti József 1977-ben megjelentetett *Encyklópaedia*; Csetri Elek *Gazdasági kérdések Apáczai művében* (*Korunk* 1975. 4. szám); Kovács György, *Apáczai Encyklopédiája és az erdélyi közgazdasági gondolkodás kezdetei* (*Közgazdász Fórum* 2004. 3. szám).

szigorlatot tett, disszertációjának címe: *Disputatio Theologica Inauguralis De Primi Hominis Apostasia,* tárgya az első ember bűnbeesése.

1651 júniusában Utrechtben megházasodott, 1653-ban visszatért Erdélybe, és a gyulafehérvári kollégiumnak lett a tanára. 1653. november 2-án *De studio sapientiae,* a bölcsesség tanulásáról tartotta meg székfoglaló beszédét. Ebben kíméletlenül elítélte az iskola addigi rendszerét, és emiatt sokan nehezteltek rá; utóbb (1654) pedig reformterveit erőltetve, keményen összetűzött tanártársaival. Konzervatív tanártársai nyomására II. Rákóczi György fejedelem 1656-ban vizsgálatot tartatott, és Apáczait büntetésből a kolozsvári iskolához helyezték át, ahol ugyan megkeseredve, de haláláig buzgón, tanítványaitól bálványozva működött. 1654-ben kinyomtatta a *Magyar Logikátska* című tankönyvét, hozzáfűzött tanácsaival a tanulásban elcsüggedt ifjak számára. 1655-ben pedig már a *Magyar Encyclopaedia* kinyomtatott példánya is megjelent. 1656. november 20-án *De summa scholarum necessitate earumque inter Hungarorus barbariei causis* (Az iskolák fölöttébb szükséges voltáról és a magyaroknál való barbár állapotuk okairól) címen és témáról mondta el beköszöntő beszédét Kolozsváron.

Apáczait elsősorban mint különös jelentőségű pedagógust tartja számon a világ. Irodalmi munkáinak java része főleg a tanítás kérdésével foglalkozik vagy pedagógiai eszméivel van kapcsolatban. Apáczai az iskolát a nemzeti boldogulás alapjának és a jó iskolák hiányát valóságos nemzeti szerencsétlenségnek tekintette; sürgette az iskolák tanítási színvonalának javítását és kiegészítését; hirdette egy főiskola, akadémia, egyetem alapításának szükségességét.

Apáczai munkásságának jelentőségét, pedagógiai eszméi mellett, tagadhatatlanul úgy tekinti a tudományosság, hogy általában a szaktudományok fogalomrendszerének magyar nyelvű megszólaltatásában játszott úttörő szerepet. Ezt a célt követte főművével, a *Magyar Encyplopaedia* összeállításával és kiadatásával is, amellyel a magyar tudományos nyelv megteremtéséhez eredeti és kezdeményező szereppel járult hozzá. Az Encyklopaedia (teljes címe: *Magyar Encyclopaedia, azaz minden igaz és hasznos böltseségnek szép rendben foglalása és a magyar nyelven világra bontása*) előszavában írja, hogy égetően szükséges anyanyelven (tehát magyarul) megszólaltatni a tudományokat. Célját tett követte, és Apáczai nagy műve nemcsak a nyelvészek, hanem a pedagógusok, etnográfusok, biológusok, geológusok, teológusok, közgazdászok, orvosok és logika művelői számára is a magyar anyanyelvű szakkifejezések használatának kezdetét jelentette.

Bár Apáczai Csere János munkásságának és Encyklopaediájának részletes elemzésében Bán Imre[1] elég hangsúlyosan megjeleníti Apáczai gazdasági kérdésekre vonatkozó történelmi jelentőségét, mégis Erdélyben először Csetri Elek[2] terelte a gazdasági kérdések tekintetében Apáczaira a figyelmet a *Korunk* egyik 1975-ös számában *Gazdasági kérdések Apáczai műveiben* címmel, majd *Az erdélyi magyar gazdasági gondolkodás 1800-ig* című kötetében még inkább kidomborítja Apáczai szerepét. Tehát az erdélyi közgazdasági gondolkodás kezdeteihez tartoznak Apáczai gazdasági eszméi, amelyek elsősorban a Magyar Encyklopaedia a „csinálmányok" fejezetében tükröződnek, ahol kiemelten agrárgazdasági és állattenyésztési vonatkozásokkal foglalkozik. A Magyar Encyklopaedia más fejezeteiben is (X. rész 16–19. fejezet) az adásvételről, a bérbeadásról és a zálogosításról értekezik. Itt

1 Bán Imre: *Apáczai Csere János*. Bp., 1958.

2 Csetri Elek: *Erdélyi magyar gazdasági gondolkodás 1800-ig.* Erdélyi Gazda Kiadó, Kolozsvár, 1999.

formálódik agrár-gazdaságtani magyar nyelvű fogalomrendszere is, de figyelemfelkeltő gondolatai kitérnek a mesteremberek képzésére, az államkincsre és a költségekre is, amelyekre folyamatosan gondot kell viselni. Agrárirodalmi eszmék fellelhetőek a gyulafehérvári és kolozsvári székfoglaló előadásaiban is. Apáczai az első, aki a gyakorlati ismeretek elsajátítása felé tereli a figyelmet és úgy tartja, hogy a reáltantárgyak oktatása a világi élet hasznára kell hogy történjen. Ez csak úgy válik valósággá, ha az iskolát felvértezik a gyakorlati életre való nevelés módszereivel.

Közgazdászainknak is emlékezniük kell Apáczai tanításaira, és tudniuk kell, hogy Apáczai a gazdaságtudományok előéletében erdélyi úttörőnek tekinthető, mert írásaival a tudományág szellemi elődje és a polgári társadalom kialakulásának hazai előharcosa volt. Apáczai eszmeáramlatát az erdélyi közgazdaság-tudományok indulásának első jeleiként kell vizsgálnia a szakmának.

Főbb munkái közé soroljuk az eddig említetteken kívül a következőket is: *Disputatio theologica de introductione ad philosophiam sacram* (Ultrajecti, 1650); *Disputatio theologica inauguralis* (Hardetwick, 1651); *Oratio de studio sapientiae* (Gyulafehérvár, 1653); *Disputatio de politia ecclesiastica* (Claudiopoli, 1658); *Disputatio philosphica de mente humana*. (Nagyvárad, 1658); *Catechesis secundum dogmata Calvini* (Amstelodami, é. n.)

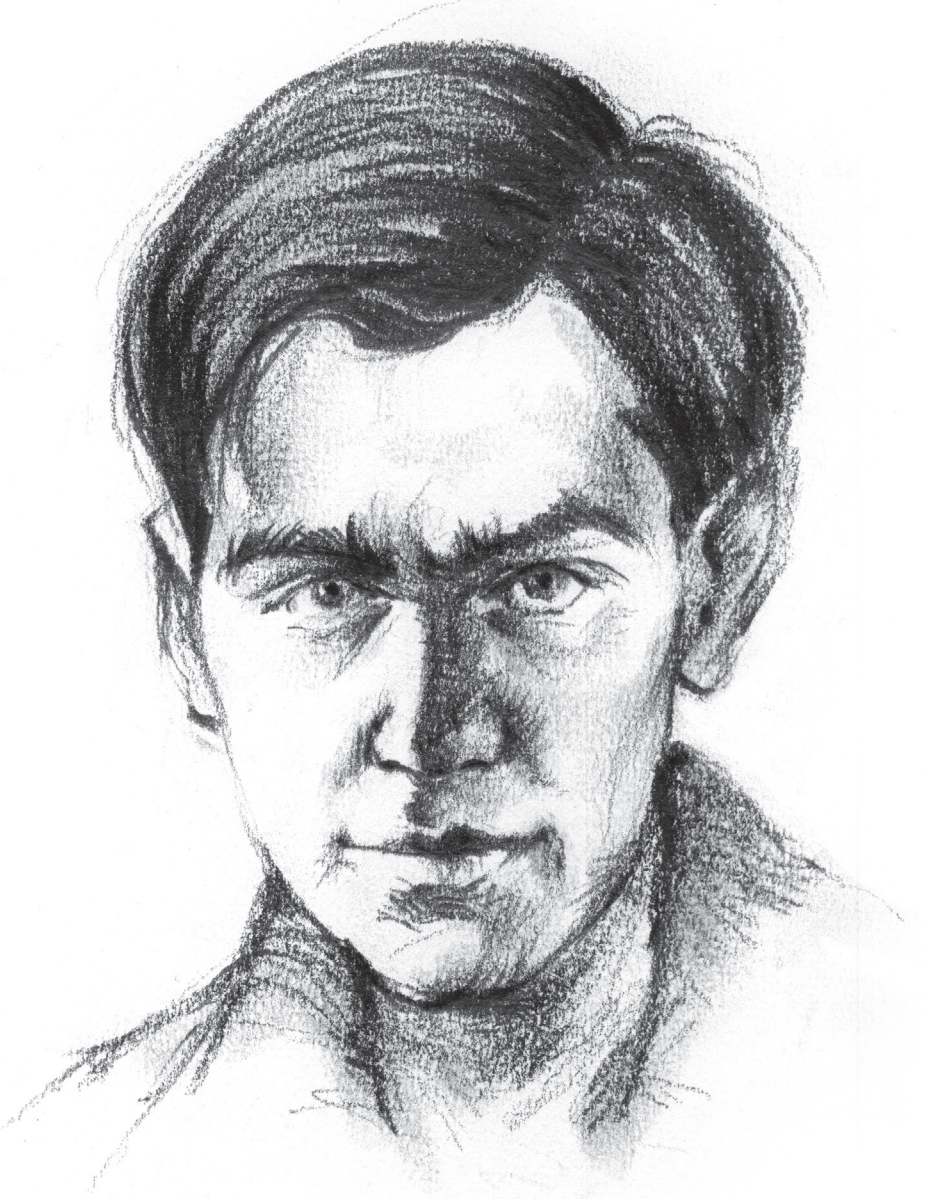

Balázs Ferenc

(1901. október 24. – 1937. május 22.)[1]

Az erdélyi magyarság megpróbáltatásának idején a múlt század negyedik évtizedében, a szövetkezetesítés gyakorlati alakításának igen nehéz időszakában, a vidékfejlesztés úttörőjeként alkotott maradandót.

Balázs Ferenc Kolozsváron született székely származású szülők negyedik gyermekeként. Az elemi iskola elvégzése után a kolozsvári unitárius gimnáziumban tanult, ahol 1919-ben kiváló eredménnyel érettségizett, majd beiratkozott a kolozsvári Unitárius Teológiára, amelyet 1923-ban kitűnő eredménnyel végzett el. Teológus korában négy írásával jeleskedik a *Versek – elbeszélések – tanulmányok tizenegy fiatal erdélyi írótól* címmel 1923-ban megjelent kötetben. Kitűnő teológiai eredményei alapján kétéves angliai tanulmányútra küldték az Oxfordi Teológiai Főiskolára. Ennek elvégzése után egy kétéves meghívást kapott az amerikai egyesült államokbeli Berkley város Teológiai Főiskolájára.

Tanulmányai végeztével Balázs Ferenc nyugatra indult és kelet felől tért haza, Japánon, Kínán, Indián és a Közel-Keleten keresztül, s így körbejárta a világot. Méltón került fel a magyar világjárók listájára. Indiában Kőrösi Csoma Sándor sírját is felkereste. Japánban találkozott Toyohiko Kagawa japán költővel, hozzá csatlakozott és vele együtt járta a japán falvakat, megismerkedve az akkori japán falu és a mezőgazdaságból élők életével. Indiában kapcsolatba került Gandhival és Rabindranath Tagore indiai költővel és politikussal, akikkel szoros barátságot kötött. Japán barátaival és Tagoréval a szövetkezeti probléma és vidékfejlesztés kérdésében közös nézeteik és álláspontjuk volt.

1 Guzs Ferenc: Balázs Ferenc, a szövetkezeti mozgalom apostola. In: Somai (szerk.): *Az erdélyi magyar gazdasági gondolkodás múltjából*, I. kötet, Kolozsvár, 2001, 291–299.

Hazatérte után felügyelő lett a székelykeresztúri Unitárius Főgimnáziumban. Amellett ifjúsági konferenciákat szervezett, megindította a *Kévekötés* című ifjúsági lapot, egyik alapítója volt az *Erdélyi Fiatalok* című főiskolás lapnak. Ugyanakkor a *Korunk*ban is cikkei jelentek meg. Igazi munkaterületét azonban Mészkőn nyerte el. Egy évvel hazaérkezése után a Tordai-hasadék mellett fekvő Mészkő falu unitárius egyházközségének lelkészévé választották. Itt élte le hátralevő életét 1937 májusában bekövetkezett haláláig, és itt hasznosította a világkörüli útján a vidékfejlesztés és szövetkezeti mozgalom terén szerzett tapasztalatait, amelyeket *Bejárom a kerek világot* (1923–1928)[1] című könyvében ismertet.

Mindamellett, hogy templomot épített, orgonát vásárolt, iskolát és lelkészi lakást bővített, életre hívta az Aranyosszéki Vidékfejlesztő Szövetkezetet, mely a maga nemében világviszonylatban is első kezdeményezésnek nevezhető. Megalakította a tejszövetkezetet, népfőiskolát szervezett, és tevékenyen részt vett az egyházi élet megreformálásában. Dán mintára Népfőiskolát szervezett, előadásokat, vetítettképes összejöveteleket tartott. Minden törekvése arra irányult, hogy föllendítse a falu gazdasági és kulturális életét.

A szövetkezeti üggyel, a vidékfejlesztéssel, valamint a közösségi ügyekkel kapcsolatban kialakult nézeteit, felfogását Mészkő faluban és Torda vidékén kezdte gyakorlatban alkalmazni. Itt kezdte el életbe ültetni a szövetkezetek, mégpedig a fogyasztási, hitel-, gép- és tejszövetkezetek elveinek gyakorlati meghonosítását. Világviszonylatban igazi úttörőként, tordai székhellyel megalapította a világ első vidékfejlesztési szövetkezeti központot, melynek programjában az Aranyos völgyének vidékfejlesztése volt a kitűzött cél.

A vidék elkötelezettjeként, latba vetve lelkészi tekintélyét és befolyását, szövetkezésre hívta híveit, hogy egyesítsék erőiket a közös fejlődés érdekében. Tanfolyamokat, előadásokat szervezett, és ösztönözte, hogy közös erővel, szövetkezés útján vásároljanak modern gépeket, éljenek az új agrotechnikai kínálattal, használjanak minőségi vetőmagokat stb.

Szövetkezeti elgondolásait *Aranyosszéki tervek* (Torda, 1933) című röpiratában foglalta össze. Ezek a tervek részben valósággá is váltak, amikor megalakította a Vidékfejlesztő Szövetkezetet, csak a kiújult tüdőbaja akadályozta kitervelt műve végrehajtásában. Betegsége alatt írt munkájában, *A rög alatt* (emlékirat,[2] Torda, 1936) című kötetében tesz vallomást világ körüli útja óta végzett munkáiról, kudarcairól és az álmairól, amelyekről szűkre szabott élete folytán le kellett mondania. Betegágyában fejezi be *Zöld árvíz*[3] című regényét (Kolozsvár, 1936), melyben egy vidéki értelmiséginek a tragikus küzdelmét tárja az olvasó elé.

Akkor teljes a kép, ha megemlítjük Balázs Ferenc írói hagyatékának teljesebb területét is. A témánkhoz kapcsolódó *Bejárom a kerek világot*, *A rög alatt*, *Zöld árvíz* mellett számos cikke az akkori erdélyi magyar folyóiratokban, majd később kötetben is napvilágot látott. Szépíróként ízesen, zamatosan tudott mesélni, tréfásan mondott el komoly dolgokat, de miként egész életművéről, minden írásáról is elmondható, hogy az egész közösség szolgálatára tette.

Balázs Ferenc a közösségszervezésben is élenjáró volt. Falujában, az általa vezetett közösségben olyan eredményeket ért el, mint a templom újjáépítése, a paplak restaurálása, új iskola építése, kultúrotthon létesítése, ugyanakkor a nép felvilágosítását, nevelését is igen

1 Balázs Ferenc: *Bejárom a kerek világot (1923–1928).* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1975.
2 Balázs Ferenc: *A rög alatt.* Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 1998.
3 Balázs Ferenc: *Zöld árvíz* (regény). Erdélyi Szépműves céh, Kolozsvár, 1936.

fontos feladatának tartotta. A falu népét csoportokra osztva, kor és érdeklődési kör szerint szervezte meg tevékenységüket, s mindezt 6–7 év alatt érte el.

Túlhajszolt életmódja, életstílusa a gyermekkorából hozott tüdőtuberkulózisának kiújulásához vezetett, és végül halálos kimenetelű lett. 1937. május 22-én, 36 éves korában hunyt el. A gyászszertartáson jelen volt az erdélyi magyar értelmiség színe-java, így többek között Tamási Áron, László Dezső, Jancsó Béla, gróf Kemény János és mások, akik számos búcsúbeszédet tartottak, és akik megdöbbenésüknek adtak hangot, hogy az erdélyi magyar értelmiséget, az erdélyi magyar szellemi életet mekkora veszteség érte.

A fent említett munkáin kívül további jelentős alkotásai az *Ifjúsági daloskönyv* (Szent-Iványi Sándorral és Mikó Imrével, Kolozsvár, 1931); *Gandhi* (Erdélyi Helikon, 1932); *Tagore* (Erdélyi Helikon, 1932); *Aranyosszéki tervek* (röpirat a szövetkezetekről, Torda, 1933); *Közérthető evangélium* (Torda, 1935).

Barabás Endre

(1870. MÁRCIUS 5. – 1945. MÁJUS 25.)

A háromszéki Középajtán született. Nagyenyeden tanítóképzőt, Budapesten polgári iskolai tanítóképzőt végzett. Az I. világháború előtt Marosvásárhelyen, majd a kolozsvári tanítóképzőben tanított, 1911-től a dévai tanítóképző igazgatója volt. A Kemény Zsigmond Társaság tagja. 1919-ben letartóztatták Nagyszebenben, majd kiutasították Romániából, ezután Budapesten helyezkedett el, miniszterelnökségi sajtócenzor, a Bocskai Társaság munkatársa, majd a Népies Irodalmi Társaság főigazgatói posztját töltötte be. Az általa erdélyiek számára alapított otthonban számos, a fővárosban tanuló fiatalnak nyújtott segítséget diplomájuk megszerzése érdekében. 1925-ben az iskolai tanulmányaikat végzők támogatására ún. „gyámszülő társaságokat" és a végzettek további sorsát figyelemmel kísérő „gondviselő társaságokat" hozott létre. Munkatársa maradt a Lugoson megjelenő *Magyar Kisebbség*nek és a román és német nyelvű testvérlapjainak.

Lugoson jelent meg szerzői név nélkül 1928-ban magyar és román nyelven *Az erdélyi és magyarországi román egyházak és iskolák élete és szervezete a világháború előtt*, illetve 1929-ben, szintén Lugoson, magyarul és németül *A romániai magyar nyelvű oktatás első tíz éve: 1918–1928* című nagyobb tanulmánya szintén név nélkül, valamint több, névvel jegyzett kisebb közleménye. Az erdélyi román és magyar oktatásügy alapos ismerője volt, a romániai magyar oktatásügyről írott munkái forrásértékűek.

Fiatal értelmiségiként jelentette meg 1901-ben, a Magyar Közgazdasági Társaság gondozásában írását *A székely kivándorlás és a Romániában élő magyarok helyzete* címmel, amelynek anyagát előadás formájában is bemutatta, mint a Marosvásárhelyen működő Székely Társaság megbízottja. Ebben a tanulmányban nem kisebb jelenségre, mint „a székelység

közgazdasági és kulturális elmaradottsága és elhagyatottságában rejlő nemzeti veszedelemre" próbálja felhívni a közvélemény figyelmét.

A *Megyei monográfiák* sorozatban megjelent tanulmányainak mintegy előzeteseként, 1904-ben Barabás Endre *Székelykeresztúr közgazdasági leírása* címmel közölt szakszerű monográfiát, amely méltón illik bele a századfordulón megjelent erdélyi gazdasági monográfia sorozatba. Valójában Barabás munkássága nyomán még három erdélyi megyei, városi vagy nagyközségi monográfia maradt az utókorra. *Maros-Torda vármegye és Marosvásárhely thj. város* leírásának tartalmi összetevői széles körű tükrét mutatja azoknak a paramétereknek a részletes feltárásával, melyek hűen jellemzik a megyei dimenzió sokrétű problematikáját. Tartalommutatója: I. Bevezetés. II. Történelmi. III. Földrajzi. IV. Néprajzi vázlat. V. Népesedési mozgalom a pragmatica sanctio idejében. VI. A fajok harca napjainkban: a) a lakosság anyanyelv szerint, b) a lakosság vallás szerint, c) a lakosság fajtömörülés szerint. VII. A népesség szaporodása. VIII. Közműveltség és közoktatásügy. IX. Közlekedés. X. Jég- és tűzkárok elleni védekezés. XI. Állami és törvényhatósági közigazgatás. XII. Földművelés: Terméseredmények, 1901-ben learatott terület és az aratás, A termőterület megoszlása, Foglalkozási statisztika. XIII. Gazdaságok felszerelése: Gazdasági eszköz-leltár, A megyei nagybirtokok és felszerelésük. XIV. A magyar és román faj birtokaránya. XV. Zöldség- és gyümölcstermelés. XVI. Állattenyésztés: Állatállomány 1895 és 1904-ben. XVII. Legelőgazdaság. XVII. Erdőgazdaság. XIX. Ipari viszonyok: Marosvásárhelyi céhek, Ipari statisztika az 1900. évből, Maros-Torda megyei vízierők, Háziipar, Kisipar. XX. Kereskedelmi viszonyok. XXI. Teherviselés. XXII. Szövetkezeti élet. XIII. Hitelügy. XXIV. Munkásviszonyok. XXV. Táplálkozási viszonyok. XXVI. Elvándorlás és kivándorlás.

A Maros-Torda monográfiához hasonló tartalommal jelentette meg az *Udvarhely vármegye közgazdasági leírása* (1904) és *Kolozs vármegye közgazdasági leírása* (1910). helységmonográfiákat.

Monográfiái mellett Barabás Endre fiatal értelmiségiként jelentette meg 1901-ben, a Magyar Közgazdasági Társaság (MKT) gondozásában egyik írását *A székely kivándorlás és a Romániában élő magyarok helyzete* címmel, amelynek anyagát előadás formájában is bemutatta a Magyar Közgazdász Társulat munkacsoportja előtt. Ebben a tanulmányban nem kisebb jelenségre, mint, „a székelység közgazdasági és kulturális elmaradottságában és elhagyatottságában rejlő nemzeti veszedelemre" próbálja felhívni a kérdésben illetékes hatóságok és a közvélemény figyelmét, szorgalmazza ennek mielőbbi megértését és különösen annak megváltoztatását. A székely kivándorlásnak okait, Románia felé zajló külön áramlatát próbálta feltárni, s a benne rejlő veszélyekre felhívni a figyelmet.

Barabás Endre *Az erdélyrészi népfajok birtokaránya* című tanulmányában a 19. és 20. század fordulójának sajátos szempontból végzett helyzetelemzésével is próbálkozott. E munkáját 1905. december 14-én a Magyar Közgazdasági Társaság ülésén is felolvasta, és megjelentette a *Közgazdasági Szemlé*ben. Úgy vélte, hogy azok a személyek és írások, amelyek Erdély nemzetiségi viszonyaival foglalkoztak, kizárólagosan politikai, szellemi és erkölcsi szempontokat figyelembe véve tették azt.

A 19. század második felét Erdélyben is alapvetően a tőkés viszonyok térhódítása jellemezte. Ezek részletes feltárása még ezután elvégzendő feladata a gazdaságtörténet-írásnak. Barabás Endrének 1899-től rendszeresen jelentek meg írásai különböző kiadványokban, mint a *Család és iskola, Gazdaszövetség, Magyar Tanítóképző, Néptanítók Lapja, Polgári Iskolai Közlöny, Szövetkezés, Közgazdasági Szemle, Köztelek, Magyar Gazdák Szemléje, Magyar Társadalomtudományi Szemle, Magyar Kisebbség, Erdélyi Hírek, Dévai Tanítóképző*

Értesítője. Az utóbbi hármat, különböző időszakokban, szerkesztette is. Írásainak aktualitását igazolja, hogy napjainkban jelent meg *A falu társadalmi élet*e első és második része (Magyar Társadalomtudományi Szemle, 1913. 7. évf. 5. sz. 329–349., valamint 1913. 7. évf. 6. sz. 420–441.) és *A nemzetiségi kérdésről* (Magyar Társadalomtudományi Szemle, 1912. 6. évf. 9. sz. 675–698.)

További jelentősebb írásai: *A székely kivándorlás és a Romániában élő magyarok helyzete* (kiadja a Magyar Közgazdasági Társaság, Budapest, 1901); *Az erdélyrészi népfajok birtokaránya* (az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület kiadása, Budapest, 1905); *Románia mezőgazdasági és szociális viszonyai* (az Erdélyi Gazda kiadása, Kolozsvár, 1909); *Kolozs vármegye közgazdasági leírása* (Közgazdasági Szemle, Budapest, 1910. július–augusztus); *Udvarhely vármegye közgazdasági leírása* (Közgazdasági Szemle, Budapest, 1904. szeptember–október); *Románia mezőgazdasági és szociális viszonyai* (az Erdélyi Gazda kiadása, Kolozsvár, 1909).

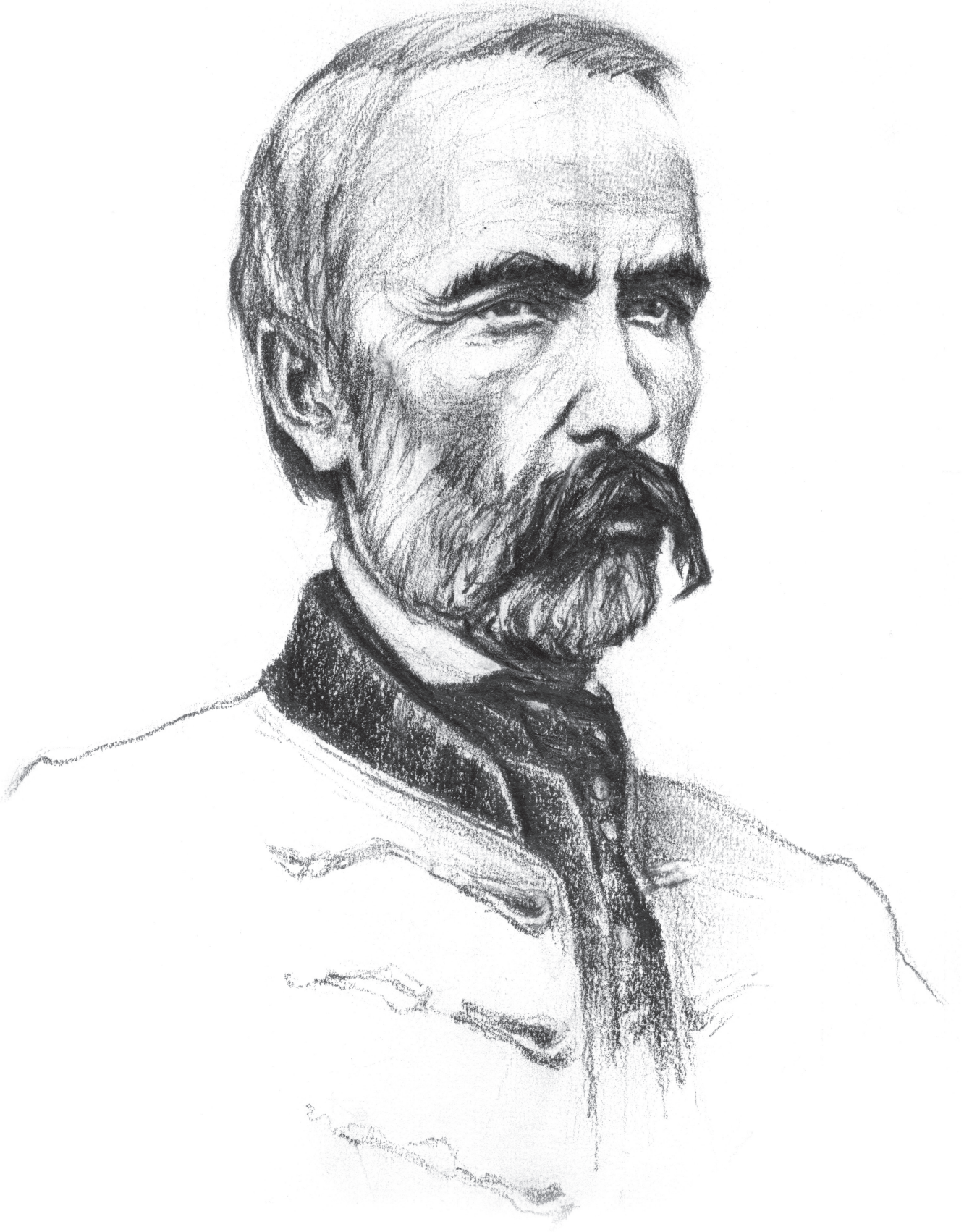

Berde Áron

(1819. MÁRCIUS 8. – 1892. JANUÁR 25.)

Laborfalván született, Berde Áron és Szász Krisztina gyemekeként. A szülőfalujában elvégzett elemi iskola után Székelykeresztúron tanult az Unitárius Algimnáziumban, majd Kolozsváron a kollégiumban bölcsészetet és jogot hallgatott. A kollégium befejezése alkalmával a kollégium tanárává választották, ő azonban külföldön, Berlinben, Göttingában folytatta tanulmányait. A berlini egyetemen öt féléven át állam- és természettudományi tárgyakat hallgatott, de párhuzamosan járt az államtudományi-közgazdaságtani előadásokra, és elmélyült az üvegből való kémiai eszközök gyártásának módszertanában is.

Munkássága az erdélyi magyar gondolkodás, különösen az erdélyi magyar gazdasági gondolkodás meghatározó egyéniségévé avatta.[1] Berde külföldi tanulmányait 1844-ben fejezte be, s utána a kolozsvári unitáriusok iskolájában 19 évig fizikát és vegytant tanított. A szabadságharc alatt magán nevelőintézetet működtetett, és itt fejtette ki oktatói tevékenységét. Bár az alapképzettsége a természettudományok voltak, főleg fizikát és kémiát, sőt matematikát és természetrajzot is tanított, a gazdaságtudományok iránti vonzalma mégis végigkíséri élete teljes szakaszán. 1847-ben közzéteszi az első, agrárgazdasági szempontból jelentős, magyar meteorológiai szakkönyvet, amelyért a Magyar Tudományos Akadémia Marczibányi-jutalommal tünteti ki és levelező tagjává választja. 1846 júniusában, társszerkesztőként adják ki a *Természetbarát* című folyóiratot, amelyet 1948 júniusától Brassai Sámuel *Vasárnapi Újság*jához csatolva *Ipar- és Természetbarát* címen jelentetnek meg hetilapként, különös hangsúlyt fektetve az ipar, a mezőgazdaság és közgazdaság

1 Gaal György: *Berde Áron, Erdély első közgazdász professzora* In: *Az erdélyi magyar gazdasági gondolkodás múltjából,* I. kötet. Kolozsvár, 2001, 112–123.

területére. A lapok természettudományi, társadalmi és gazdasági jellege meghatározó volt kora szellemi életére.

Közéleti munkásságának területe jórészt korának gazdasági eseményeihez kötődött. Az újjáalakult (1954) Erdélyi Gazdasági Egyesületnek választmányi tagja, az *Erdélyi Gazda* felügyelőbizottsági, majd szerkesztőbizottsági tagja. Az 1859-ben alakult Erdélyi Múzeum-Egyesület alapító tagja és az 1885-ben megalakult Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület vezetőségének választmányi tagja. Az újraalakult Királyi Jogakadémián 1851-ben a politikai tudományok, a nemzetgazdaság és az államismeretek rendes tanára, később (1869-ben) a Jogakadémia igazgatója lesz. Az alkotmányosság helyreállásakor (1867-ben) – unitárius részről – Kolozsvár város törvényhatóságába választották. Tagja volt az Erdélyi Gazdasági Egyletnek is, 1876-tól pedig az unitárius egyház főgondnoka.

A Kolozsvárt fölállított tudományegyetem Berdét 1872-ben tanári karába emelte a nemzetgazdasági tanszéken, a pénzügytannak rendes tanáraként. Az egyetem megnyitó közgyűlésén – mint annak első rektora – mondta el „örökérvényű" figyelmeztetését, hogy ti. Az egyetem alapját nem a néma falak, hanem tanárainak szellemisége jelenti. Az 1873/74-es tanévben díszdoktori címet kap, majd 1883/84-ben kari dékán, s a következő egyetemi évben dékánhelyettes. Az alapkurzusa a nemzetgazdaságtan volt, de a 17 és fél éves egyetemi munkássága alatt még a következő gazdasági-pénzügyi tantárgyakat adta elő: Bankrendszer, Bank és börzeüzletek, Bankügyletek, A bankjegyekről, Vasúti politika, A nemzetgazdaság új iránya, A nemzetgazdaság új törvényeiről, Az államkölcsönről, Az államkölcsön tana, Államhitelügy.

Jelentősebb közgazdasági írásai: *Kautz Gyula Nemzetgazdaság és pénzügytan cím*ű kötet bírálata (Jog és Államtudományi folyóirat, 1871); *A tőkéről* (Jogtudományi Közlöny, 1872); *Mi a vagyon az embernek* (Kelet, 1876); *A valuta-kérdés* (Magyar Polgár, 1881); *A takarékpénztári betétek megadóztatása* (Kolozsvári Közlöny, 1882).

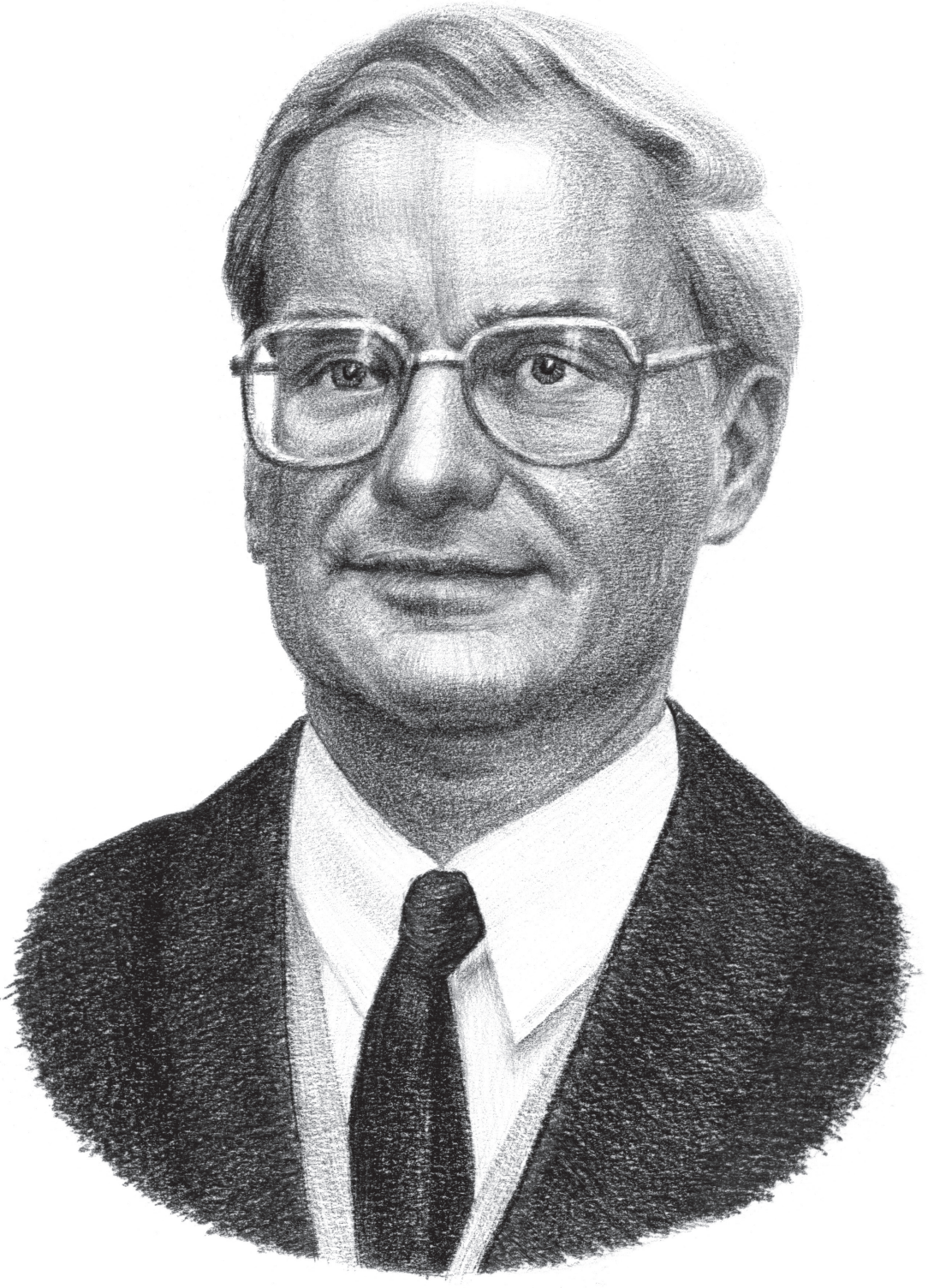

Bethlen László

(1900. ÁPRILIS 11. – 1967. OKTÓBER 7.)

Bethlen László gróf. (született Bethlenben, meghalt Innsbruckban) jogi és közgazdasági doktor. 1929 óta a Gazdasági és Hitelszövetkezetek Szövetségének előbb igazgatója, majd 1929–1940 között vezérigazgatója. A gazdasági válság kezdetén, új jövedelmi forrást keresve a gazdáknak, elindította a tejszövetkezeteket. A tejszövetkezeti program rövid időn belül fellendült, különösen Maros-Torda és Udvarhely megyékben. Ebben a két megyében a tejszövetkezetek száma közel száz volt. „A Szövetség már 1927-ben hozzálátott a tejszövetkezetek szervezéséhez. A hitelválság idején a szövetkezeteknek új tevékenységi kört kereső elnök, dr. Bethlen László indította el a tejszövetkezeti propagandát az Ellenőrző Unió személyzetével. A központi kezdeményezés a válság hatására új jövedelmi forrást kereső gazdák kezdeményezésével találkozott. A központi propaganda nyomán a kisgazdák meggyőződtek arról, hogy a tej akkor éri el a legmagasabb árat, hogyha azt nem egyénenként dolgozzák fel és adják el, hanem szövetkezetekbe tömörülve igyekeznek értékesíteni.[1] A kisgazdaságok meglévő tehénállománya lehetővé tette, hogy viszonylag csekély tőkével is a faluközösségek tejszövetkezeteket alakítsanak."[2]

1 *A tejszövetkezetek céljai*. In: SzÉ 1937. március hó. 4. (rendkívüli) szám.
2 Somai József: Szövetkezetek Erdélyben és Európában. In: Hunyadi Attila: *A magyar szövetkezetek Romániában 1918–1948 között.* RMKT, 2007, 82.

A harmincas évek folyamán a nagyenyedi Hangya Szövetkezetek Szövetségének igazgatósági tagja. A kolozsvári református gimnázium főgondnoka, a Kaszinó elnök-igazgatója, a Mezőgazdasági Bank és Minerva Biztosító intézet igazgatósági, valamint az Erdélyi Gazdasági Egylet igazgatótanácsi tagja, kapcsolatot képvisel az EMKE közgazdasági szakosztálya és a Szövetkezetek Szövetsége között. Az Erdélyi Múzeum Egylet közgazdasági szakosztályának elnöke. Közgazdasági és szövetkezeti kérdésekkel foglalkozó cikkeket és értekezéseket írt. Az erdélyi hitel- és tejszövetkezeti hálózatnak a modernizálása a harmincas évek folyamán az ő vezető munkássága alatt történt. Elve szerint a hitelszövetkezetek a legmegfelelőbb és leghatékonyabb intézmények a kis- és középgazdaságok megsegítésére.

Az 1940–1944 közötti időszakban az észak-erdélyi szövetkezetek központjának, a „Szövetség" Gazdasági és Hitelszövetkezetek Központjának ügyvezető igazgatója, az Ellenőrző Unió igazgatója, a Marosvásárhely székhellyel megalakult Erdélyrészi Hangya Központ igazgatóságának tagja, országgyűlési képviselő, az Erdélyi Párt és az Erdélyrészi Gazdasági Tanács tagja. 1944 szeptemberében, a kiürítési rendelet folytán távozik Kolozsvárról, a Szövetség ügyvezetését egy öttagú intézőbizottságra ruházva. Felesége, Széki gróf Teleki Margit a Pitvar Háziipari Szövetkezet elnöke volt. Gyermekei: Jolán, Margit, László, István.

Irodalom: Gara Ernő (szerk.): *Kortársak lexikona. A romániai magyar nyelvterület szellemi és közéleti személyiségei. Romániai rész. Ezer rövid életrajz.* Cluj-Kolozsvár, Fraternitas, 1939. 953.; *Keresztény magyar Közéleti Almanach. III. Erdély.* Budapest, Athenaeum, é. n.; Gudenus János József: *A magyarországi főnemesség XX. századi genealógiája*. Arcanum CD-Rom (Hunyadi, 416).

Bölöni Farkas Sándor

(1795. DECEMBER 14. – 1842. FEBRUÁR 3.)

A reformkori értelmiség nagyjaihoz tartozott, és szabadelvű vezéregyéniségének választott munkaterületei a társadalom egésze iránti érdeklődését tükrözi.

1805–1815 között a kolozsvári Unitárius Kollégiumban tanult. 1816–17-ben elvégezte a jogot a kolozsvári Királyi Líceumban, utána Wesselényi Miklóssal együtt a marosvásárhelyi ítélőtáblán folytatott joggyakorlatot. 1817-ben a kolozsvári főkancellárián felesküdött jegyzőnek.

A tudós akadémikus, a politikus, a jogász, a társadalomszervező, a történetíró meg közgazdász gondolkodása a rendiség elkorhadt világával találkozott. Naplójában a természet törvényein alapuló konstitucionális kormányt óhajtott: „hol a király is csak első tisztviselő, s nem népe zsarnoka legyen, hol a törvény minden lakost egyformán védjen, s hibájában egyformán büntessen…" (B. F. S. Napló). Élete folyamán harcolt a feudalizmus ellen, s az egész nemzetet kivételek nélkül egyformán szabadnak óhajtotta.

Wesselényi Miklós, Kossuth Lajos, Széchenyi István gondolkodásához hasonlóan a közgazdaság-tudományt is gazdagította. Bölöni hitvallása az alkotmányos jogállamról, a szabadságról és egyenlőségről a gazdaságpolitikai, a közgazdaságtani nézeteiben is világosan tükröződik. Azt a gazdasági rendszert vetette el, amelyik a megelőző évszázadokban a kötöttségek, előjogok jegyében a rendiséget, a feudális rétegzettségi világot teremtette meg.

1830–1832 között nyugat-európai és észak-amerikai utazást tett, Béldi Ferenc kíséretében. Ezeknek az utazásoknak a leírását 1834-ben adták ki Kolozsvárott, de a mű hamarosan tiltólistára került. Az útleírás VIII. fejezete tartalmazza az Amerikai Függetlenségi Nyilatkozat magyar fordítását.

1833-ban az ő kezdeményezésére alakult meg Kolozsvárott a Nemzeti Casino. 1834-ben az ő javaslatára indult meg a *Vasárnapi Újság* című néplap, Brassai Sámuel szerkesztésében. Szintén Bölöni Farkas Sándor kezdeményezésére alakult meg a Vívó Intézet és az Asszonyi Olvasó Egylet. 1836-ban a kolozsvári játékszín tollvivő titkára lett, ő szedte rendbe a színház anyagi ügyeit. Munkája Jakab Elek szerint „egy jótékony erkölcsi forradalmat idézett elé az eszmékben, a politikai és társadalmi viszonyok felfogásában", s sokáig csak Kolozsvár történetírójának ma is alapvető tanulmányából volt ismeretes (*Bölöni Farkas Sándor és kora*, Keresztény Magvető, 1870/4), valamint Kővári László egy kisebb cikkéből (*Bölöni Farkas Sándor életrajza*, Napkelet, 1859). K. Papp Miklós első tudósítását Bölöni Farkas naplójáról (Kolozsvári Nagy Naptár, 1865. 60–68) és Bölöni Farkas leveleinek Kuun Géza-féle közlését (Keresztény Magvető, 1884–85) a századfordulón Kiss Ernő unitárius kollégiumi tanár megemlékezése követte a reformpolitikus utazóról, kiemelve Bölöni Farkas kezdeményező szerepét az Erdélyi Múzeum felállításában (*Emlékkönyv az Erdélyi Múzeum-Egyesület fél százados ünnepére 1859–1909*, Kolozsvár, 1909–1942, 135–140).

Bár egy ideig eléggé hallgatott róla az irodalom, 20. századi elemzőink számos irodalomtörténeti tanulmánnyal és forráskiadvánnyal gazdagították a Bölöni Farkasról szóló irodalmat (Jancsó Elemér kiadja a *Nyugat-európai utazást* (Erdélyi Ritkaságok 11. Kv., 1943) és az 1835–36. évi naplótöredéket (*Az új Erdély hajnalán.* Erdélyi Ritkaságok 15. Kv., 1944; a 2. kiadás *Bölöni Farkas Sándor naplója* címmel 1971-ben jelent meg a Kriterion Téka-sorozatában). A naplóból már az Erdély Öröksége sorozatban is napvilágot láttak különféle szemelvények (*Erdélyi arcok 1791–1867,* Bp., 1941), Tavaszy Sándor előszavával. *Betegség, szenvedés, halál* címmel Jancsó Elemér által közölt részleteket találunk az író kéziratban maradt elmélkedéseiből (Pásztortűz, 1943), róla szóló tanulmányai közül pedig a *Bölöni Farkas Sándor élete és munkássága 1795–1842* a legátfogóbb írás (Erdélyi Tudományos Intézet Évkönyve 1942; újabb változatait lásd *A felvilágosodástól a romantikáig,* 1966, és *Irodalomtörténet és időszerűség,* 1972 című köteteiben). Gál István a kiadatlan angliai útinaplóból közölt részleteket a *Pásztortűz*ben (1942/2) és az *Erdélyi Helikon*ban (1942/3); Reményik Zsigmond az Officina sorozatban ismét kiadta az amerikai útinaplót (Bp. 1943). Hazai kutatóink közül életrajzához szolgáltatott új adatokat Cs. Bogáts Dénes (*Adatok Farkas Sándor életpályájához,* Erdélyi Múzeum 1944/1–2), Faragó József a forrásközlést bővítette (*Bölöni Farkas Sándor jegyzetei a magyarság létéről,* Erdélyi Múzeum 1944/3–4). Izsák József a történetírót (*Bölöni Farkas Sándor, a történetíró,* Kv. 1947); Csetri Elek az ypsilantistákkal való kapcsolatát derítette fel (*Adatok az 1821. évi felkelés erdélyi visszhangjához,* Studia Universitatis Babeş–Bolyai 1959); Mikó Imre előremutató jogi és politikai nézeteit elemezte (*Bölöni Farkas Sándor, a demokrata és a republikánus,* Korunk, 1965/12), amihez a Korunk ugyanazon számában külföldi elismerés is csatlakozott (Keith Hitchins: *Bölöni Farkas és de Tocqueville).* A következő évben (1966) Benkő Samu gondozásában jelent meg, ezúttal ötödször, az amerikai útleírás, melyhez az angliai úti jegyzetek első, teljes kiadása is csatlakozott (*Utazás Észak-Amerikában,* 1966, majd újabb kiadás Mikó Imre előszavával. Tanulók Könyvtára, 1975). Az 5. kiadás bevezető tanulmánya Benkő Samu *Sorsformáló értelem* című kötetében (1971) is megjelent. Mikó Imre *Honpolgárok és világpolgárok* című esszégyűjteményében (1967) Korunk-tanulmányának újabb változatát

adta ki *(Terjesztettem minden demokratiai elvet),* majd *A bércre esett fa* (Bölöni Farkas Sándor életregénye, 1969) című könyvében méltó irodalmi emléket állított. Imreh István (két dolgozatában: *Bölöni Farkas Sándor közhasznú élete,* 1999; *Bölöni Farkas Sándor,* in: *Az erdélyi magyar gazdasági gondolkodás múltjából,* 2001), valamint Gúzs Ferenc (*Szövetkezetek Erdélyben-s Európában)* méltatják mint a szövetkezetesítés európai úttörőjét (uo.).

Bölöni, az azonos érdekekre, hasonló célkitűzésekre hivatkozva, a kölcsönös segélynyújtásra alapozva, hogy „egyesült erővel" lehet védekezni tűzvész, jégverés ellen, a nemzet művelődési mozgalmait támogatni, kaszinót, olvasóegyletet vagy éppen torna-vívodát alapítani, megsokszorozott erőt képviselő szövetkezésre szólít fel. Ennek a gondolkodásnak a szellemében alakultak meg azután a takarékosságot szolgáló, kis összegecskéket nagy összeggé növesztő kölcsönt nyújtó segélyegyletek, takarékpénztárak, bankok is.

Ilyen társadalmi viszonyok között alapította Bölöni 1825-ben a *Gondoskodó Társaság*ot, a *Provisionális Cassá*t, amelynek célja a takarékosság, az eladósodottság elleni védekezés, a segélynyújtás, a kis léptekkel teret nyerő tőkegyarapítás volt. A kolozsvári *Gondoskodó Társaság* alapítóját, Bölönit hazai tradíciók is befolyásolták. A társulás nem ismer rendi válaszfalakat. Az 1830. évi alapszabály-módosításkor ezt a mondatot is a szövegbe iktatják: „Se rang, se kor, sem egyéb tekintetek senkinek elsőségi jusst nem adnak." Ezeknek a modern szövetkezeti mozgalmi elveknek az életbeültetését később több évtizedes fejlődés eredményezte.

A *Gondoskodó Társaságot* szövetkezeti alapon szervezett takarékpénztárnak is tekinthetjük, olyan társulásnak, amely régi és új pénzintézeti elemeket kapcsol össze. A kolozsvári *Provizionális Cassa* ötvözi a kis tőkék egyleti úton való akkumulációját, a hitelválság valamelyes orvoslását az önsegélyezés, a „kölcsönös segélynyújtás" tradicionális módjaival. Oberding József György írt róla tanulmányt *A Kolozsvári Gondoskodó Társaság* címmel (Erdélyi Múzeum, 1934/1–6), kimutatva, hogy a Bölöni Farkas Sándor alapította intézmény, amely közel egy évszázadon keresztül működött, az első hitelszövetkezeti forma Európában.

Források: Balogh Edgár (főszerk.): *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon: Szépirodalom, közírás, tudományos irodalom, művelődés I. (A–F).* Bukarest, Kriterion, 1981. Online hozzáférés; Kenyeres Ágnes (főszerk.): *Magyar Életrajzi Lexikon I. (A–K).* Budapest: Akadémiai. 1967, 259–260. Online hozzáférés; *Életrajza az unitárius pantheonban;* Imreh István*: Bölöni Farkas Sándor közhasznú élete,* Bp., 1999.

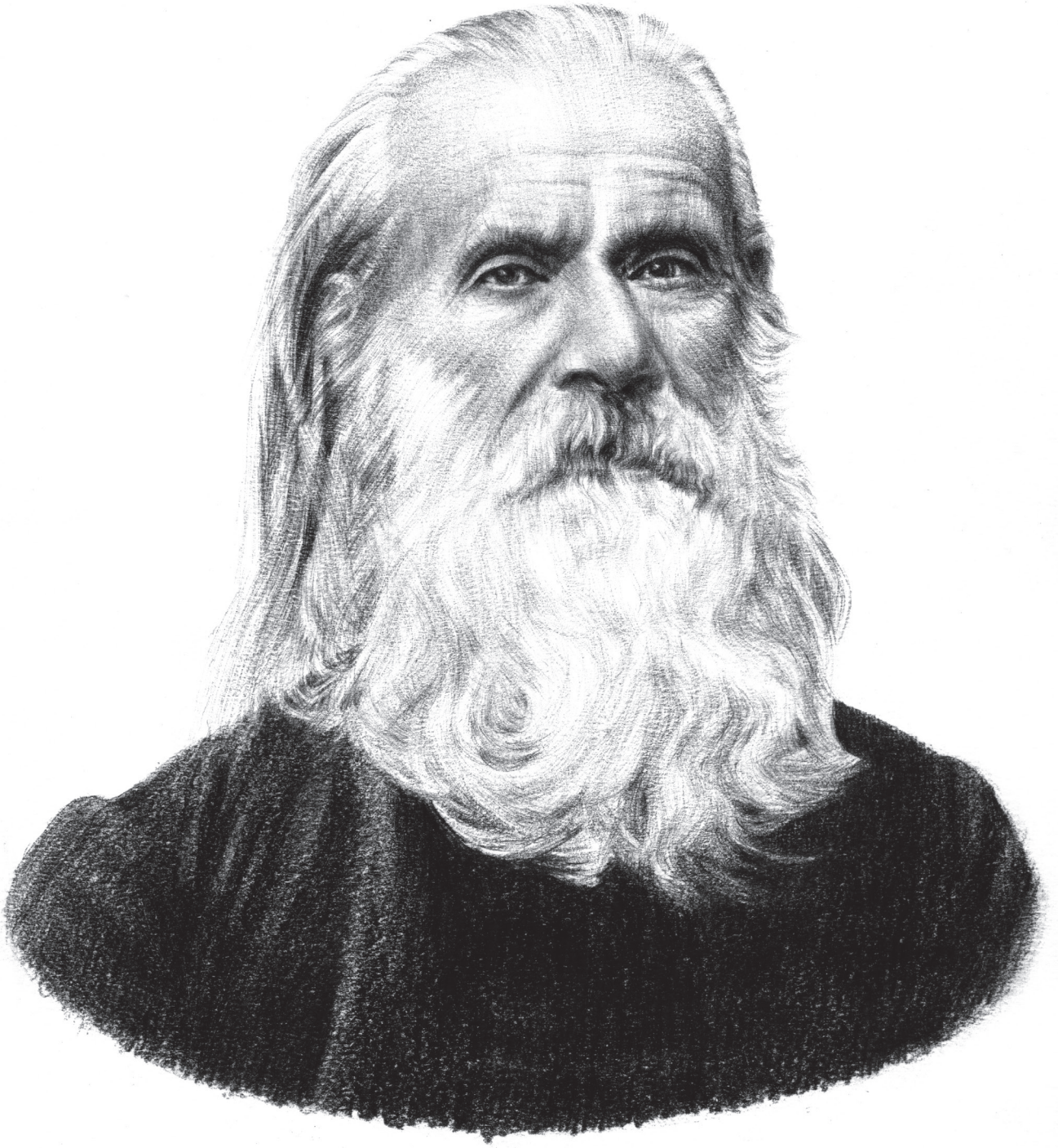

Brassai Sámuel

(1797. JÚNIUS 15. VAGY 1800. FEBRUÁR 13. – 1897. JÚNIUS 24.)[1]

Erdély neves gazdasági gondolkodói sorába tartozott Brassai Sámuel, a legnagyobb erdélyi magyar polihisztor is.

Brassai teljes tudományos munkásságáról nem született összefoglaló, egységes mű: egy vagy két elme képtelen lenne átfogni azt a nagy ívet, melyet Brassai tudományismereti skálája tartalmaz. Meg kell elégednünk a tudományterületekre szétszórt feldolgozásokkal, bár a tudománytörténet bizonyosan még sokáig adós marad egy átfogó életmű megalkotásával. Brassai összes írásának összegyűjtése is lehetetlen feladat, hiszen igen sok írását talán soha nem azonosíthatja be a művelődéstörténet mint Brassai-produktumot, mert számos cikkét névtelenül vagy álnéven jelentette meg. Ma már a Brassai-irodalom óriási s talán egyedülálló az erdélyi tudományos irodalomtörténetben, hiszen területekre bontva jelenleg 11 monográfia „dicséri" igen gazdag munkásságát. (Ballagi Mór: *Brassai és a nyelvújítás*, 1875; Kőváry László: *A száz évet élt Dr. Brassai Sámuel, pályafutása és munkái*, 1897; Dr. Gál Kelemen: *Brassai Sámuel mint philosophus*, 1899; Kozma Ferenc: *Brassai Sámuel mint aesthetikus és műkritikus,* 1900; Concha Győző: *Brassai Sámuel emlékezete,* 1904; Fitz József; *Brassai Sámuel. Monográfia*, 1911; Fitz József: *Brassai Sámuel: kritikai elvei,* 1912; *Dr. Gál Kelemen: Brassai Sámuel*, 1926; Dr. Boros György: *Dr. Brassai Sámuel élete*,

1 Somai József: *Gazdaság és gazdaságtudományok Brassai Sámuel életművében.* RMKT, Kolozsvár, 2007, 234 oldal.

1927; Mikó Imre: *Az utolsó erdélyi polihisztor*, 1971; Somai József: *Gazdaság és gazdaságtudományok Brassai Sámuel életművében,* 2006).

A száz évet megélt Brassai Sámuel, Erdély nagy enciklopédistája, széles szellemi, tudományos koordináta-rendszerébe szervesen beilleszkedett a gazdaságtudományok művelése is, amelyet a többi tudományterület mellett művelt, s közgazdasági munkáival a polgári haladásnak vált egyik hazai úttörőjévé. Alább vázlatosan hat területben foglaljuk össze a gazdaságban ránk hagyott írott értékeit.

1) Brassai az elsők között, 1832-ben, három folytatásos írásában, a *Nemzeti Társalkodó*ban, 35 oldalon keresztül kiáll Széchenyinek a *Hitel*, *Világ*, *Stádium* és *Adó és két garas* című műveiben megjelenített, a polgárosodást és a magyar gazdaság felemelését célzó gondolatainak a védelmében, akkor, amikor a reformkori idők ősi törvényeinek buzgó védelmezői erősen támadták Széchenyi társadalom-átalakító eszméit. Ezzel kezdődött tulajdonképpen Brassainak a gazdasági kérdésekkel való foglalatoskodása. Széchenyi gazdasági eszméinek tudatos terjesztője és örök védelmezője lett a később megjelent gazdasággal kapcsolatos munkáiban is.

2) Tizenöt éven át (1834–1848 között) szerkeszti a gazdasági jellegű néplapját, a *Vasárnapi Újság*ot, melynek hetente megjelenő minden száma jórészt gazdasági kérdéseket tartalmaz, s amelyet a gazdasági újságírás erdélyi kezdeteinek is tekinthetünk; Brassai pályafutása során többször vállalkozik szerkesztésre: Méhes Sámuellel a *Nemzeti Társalkod*ót, Berde Áronnal a *Természetbarát*ot, majd egymagában a *Fiatalság barátjá*t, a *Criticai Lapok*at, Meltzl Hugóval az *Összehasonlító Irodalomtörténelmi Lapok*at, *Erdélyi Múzeum Egylet Évkönyvei*t, *Kertészgazdasági Lapok*at, az Erdélyrészi Kertészeti Egyesület havi közlönyeit és kiadványait szerkesztette, amelyekből sosem hiányoztak gazdasági tartalmú írásai. Ez utóbbit 93 éves korában (1893) „fiatalos lendülettel" indítja útjára mint főszerkesztő. Méltán lehet a magyar lapszerkesztés úttörői közé sorolni.

3) Megírta és 1842-ben kiadta az egyik legterjedelmesebb (359 oldalas, akkor két kiadást is megért) monografikus munkáját, a banktörténetről és a korabeli bankrendszerről szóló *Bankismeret* című kötetét. Ez akkor történt, amikor hasonló forrás a témában egyáltalán nem létezett, de ő ezzel a közgazdasági munkával lepi meg a magyar tudományosságot, mint mondja, a „nemzet tájékoztatására" írta. Ezt a munkáját a tudományos világ ma is gyakran használja, így például a Harvard Egyetem eredeti példányai alapján az Amazon könyvház keretében Brassai *Bankismerete* (héber) 170 év után több kiadásban is megjelent; 2010. szept. 10., Kessinger Publishing, LLC kiadó (AEÁ); *Bankismeret* (magyar), 2010. szept. 10., Kessinger Publishing, LLC kiadó, kemény kötés (AEÁ); *Bankismeret* (magyar), 2010. szept. 10., Kessinger Publishing, LLC kiadó, karton kötés (AEÁ); *Bankismeret* (magyar), 2011. nov. 5., Nabu Press kiadó (AEÁ).

4) Kolozsváron adták ki 1847-ben *A fiatal kereskedők arany ABC-je* című könyvét, amely 144 oldalon át gazdasági alapismeretekkel és hasznos tanácsokkal látja el az áru- és pénzforgalomban ügyködőket, mint olyanokat, akik jobb tevékenységükkel a nemzetgazdaság serkentői lehetnek. Ez az egyedüli forrásmunka az akkori időkben nagy szolgálatot tett magának a közgazdaságtan kialakulásának is azzal, hogy az akkor alig ismert közgazdasági fogalmakat eljuttatta a köztudatba, s fogalomhasználata gyorsan elterjedt a szakmában.

5) Egész élete során jelen van gazdasági jellegű írásaival a kor gazdálkodásával foglalkozó lapjaiban (*Természetbarát*, *Gazdasági Lapok, Erdélyi Híradó, Magyar Posta, Falusi Gazda, Divatcsarnok, Magyar Hírlap, Nemzeti Társalkodó, Pesti Hírlap* stb.); közel ötven gazdasági kérdésekkel foglalkozó írása jelent meg ezekben a lapokban.

6) Az olyan földrajzhoz kapcsolódó munkáiban is, mint *A föld egyes részeinek ismertetése* (1832*), Bevezetés a világ és státusok esmeretére* (1834), *Természeti földirat (1871), Mezei Gazdaságok könyve (1855–1866),* de más természettudományi vagy módszertani könyveiben is állandó jelleggel jelen van a gazdaság, a gazdaságosság és hasznosságkeresés pragmatizmusa, az itt jelzett művei a gazdaságföldrajz előfutárai. Ezt a területet a gazdaságföldrajzosok már többé-kevésbé feldolgozták.

A közel 100 évre kiterjedt életén át a tudományok művelése és fejlesztése körül kifejtett, szinte páratlan munkásságát dr. Boros György a nagy tudóshoz méltó, részletes és legterjedelmesebb Brassai-életrajzban így írja le: „Brassai, a nemzet tanítómestere, annyi bölcs tanácsot, annyi követendő nyelvszabályt, életrendszert, hiteszmét szórt el, hogy annak az életbe vitelére egy nemzedék helyett háromra van szükség." (dr. Boros György: *Brassai Sámuel élete*. Minerva kiadó, Kolozsvár, 1997, 366). Ugyanő mondja: „Az a gazdagság, amit Brassai ránk hagyott, elvehetetlen szellemi vagyonunk, amelynek színes, izgalmas és változatos domborulatán a tudomány sok területének mai birtokosai még mindig barangolhatnak, hisz ma is találhatnak benne újat, tanulságosat, szépet, jót és igaz értékeket."[1]

Brassai Sámuel nagysága a magyar tudomány és irodalomtörténetünk nemcsak erdélyi, de magyarországi, valamint nemzetközi szinteken is csúcsra emelkedett. Ezt bizonyítja az a tény, hogy az utolsó öt évben 16 munkája jelent meg az AEÁ-ban, Németországban és Magyarországon, angol, héber vagy magyar nyelven. Mégpedig amint már fentebb említettük a Harvard Egyetem példányai alapján, az Amazon könyvház keretében *Bankismerete* mellett a következő műveit is kiadták*: Amit mondtak, és amit rosszul mondtak* (angol, 2008. okt. 1., Kessinger Publishing, LLC kiadó, AEÁ); *Amit mondtak, és amit rosszul mondtak* (magyar, 2010. március 12., Kessinger Publishing, LLCkiadó, AEÁ); *Amit mondtak, és amit rosszul mondtak* (héber, 2010. szept. 10., Kessinger Publishing, LLC kiadó, AEÁ); *Algebrai gyakorlatok* (magyar, 2010. május 12. (digitalizálva: 2007. júl. 30.), BiblioBazaar kiadó, AEÁ); *A jövő vallása* (magyar, 2009. május 20. (digitalizálva 2007. máj. 15.), BiblioLife, LLC kiadó, AEÁ); *A collection of Miscellaneons Panfhlets*. vol. 8-9 (angol, 2011. aug. 28., Nabu Press kiadó, AEÁ); *A collection of Miscellaneons Panfhlets*. vol. 3 (héber, 2011. aug. 29., Nabu Press kiadó, AEÁ); *A collection of Miscellaneons Panfhlets.* vol. 1 (magyar, 2011. okt. 14., Nabu Press kiadó, AEÁ); *A collection of Miscellaneons Panfhlets*. vol. 7 (magyar, 2012. febr. 9., Nabu Press kiadó, AEÁ); *Elemei: XV. könyv by Samuel Brassai and Euclid* (magyar, 2011. nov. 4. (2008. szept. 24-től digitális formában is). Nabu Press kiadó, AEÁ); *A magyar mondat* (2011, Tinta könyvkiadó, Budapest, 504 oldal); *Logika lélektani alapon fejtegetve* (a Biblioteca Regia Monacensis, Bayerische Staatsbibliothek, München, 2011).

1 Uo.

Csetri Elek

(1924. április 11. – 2010. január 24.)

Tordán született, Kolozsváron nyugszik a Házsongárdi temetőben.
Életének 86. évében, munkaképességének teljében, hirtelen hunyt el. A Magyar Tudományos Akadémia külső tagja, ny. egyetemi tanár. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület megújítóinak egyike, tiszteletbeli tagja, az erdélyi közép- és újkortörténet, művelődéstörténet és gazdaságtörténet áldozatkész kutatója volt, a Kőrösi Csoma Sándor-díj tulajdonosa. A Romániai Magyar Közgazdász Társaság (RMKT) mellett működő kutató és tudományterjesztő köreivel az együttműködés konkrét eredménye, hogy az *Erdélyi gazdasági gondolkodás múltjából* három kötetében és a *Széchenyi és Erdély* című kiadványban szerzőként és szerkesztőként vett részt, és fontos szerepet játszott az RMKT keretében a szövetkezeti mozgalom története középkori és újkori előzményeinek kutatásában is, melynek eredményei a *Szövetkezetek Erdélyben és Európában* című kötetben kerültek kiadásra. A Közgazdász Társasággal való hosszan tartó együttműködése is igazolta, hogy tudományos pályafutását végigkísérte gazdaságtörténeti irányultsága, amely egész életműve során megmutatkozott.

Az első közös munkánk nyomán megjelent, *Az erdélyi magyar gazdasági gondolkodás múltjából*[1] címet viselő kötetünkben, a szigorú szerkesztői-lektorálási munkássága mellett társszerzőként jelentkezik: témánk bevezetéseként, *Az erdélyi gazdasági gondolkodás előzményeiről a XVIII. század végéig*[2] című tanulmányában a 16. századdal kezdődően bemutatja a gazdasági gondolkodásunk írásos nyomait, majd a 17. és 18. század gazdasági irodalmát. Ez az írás valójában összefoglalója a már előzőleg megjelent *Az erdélyi magyar gazdasági gondolkodás 1800-ig* című 140 oldalas kötetének. Ebben a közel három évszázadot átfogó gazdaságtörténeti elemzés első részében az erdélyi gazdasági gondolkodás írásos nyomait keresi a 16. században. A kötet második részében, amelyben a 17. század gazdasági irodalmával és folyamataival foglalkozik, kiemelt szerep jut Bethlen Gábor fejedelem tevékenységének. Előzőleg, 1992-ben megírja és kiadja terjedelmes monográfiáját *Bethlen Gábor életútja* címmel, amely már a nagy fejedelem történelmi, társadalmi és gazdasági jelentőségét tárja fel. Ugyanebben a kötetben felvázolja, hogy Bethlen Gábor ösztönös merkantilizmusának méltó követője Apáczai Csere János volt, aki Csetri szerint elsősorban

1 Csetri Elek: *Az erdélyi gazdasági gondolkodás előzményeiről a XVIII. század végéig.* In: Somai (szerk.): *Az erdélyi magyar gazdasági gondolkodás múltjából, I. kötet.* RMKT, Kolozsvár, 2001, 11–34.

2 Csetri ezt a kérdést teljes részletességgel tárgyalja *Az erdélyi magyar gazdasági gondolkodás 1800-ig* kötetében, mely megjelent 1999-ben az Erdélyi Gazda kiadó gondozásában.

a *Magyar Encyklopaediájá*ban puritán világnézetével elítéli ugyan a jobbágyság rendszerét, azonban az abszolutizmussal szemben a demokratikus államforma híve, s nagy teret szentel a gazdasági kérdéseknek is. Kötetében részletesen foglalkozik a gazdasági irodalmunk kérdésével a felvilágosodás századában (1711–1800), mégpedig azzal, hogy a késői barokk időszaktól kezdődően hogyan alakul a gazdasági élet, a gazdasági oktatás, a gazdasági irányzatok, a gazdaságpolitika, a gazdasági ismeretanyag, a gazdasági irodalom és gazdasági nézetek, valamint hogyan ment végbe az agrártudomány megszületése Erdélyben.

A történész–közgazdász együttműködésre kiváló példa *Az erdélyi magyar gazdasági gondolkodás múltjából* I. kötetében felbukkanó személyiség, Csetri kedvenc történelmi alakja, Wesselényi Miklós. Munkássága folyamán sokat foglalkozott vele, főleg 1990 után, amikor végre bátrabban lehetett róla írni, és kötetünkben is értékes írása jelent meg *Wesselényi Miklós, a gazdasági reformer* címmel.

Csetri történetírásában kiemelkedő helyet kaptak a Wesselényi-kérdés gazdasági összefüggései: Az első Wesselényivel kapcsolatos írása a *Gépek és korszerű mezőgazdasági eszközök meghonosítása a zsibói Wesselényi uradalomban* (1956),[1] amelyből kiderül többek között, hogy Wesselényi miként próbálkozott egész gazdaságát modernizálni. *Kelemen Benjámin, a haladó gazda*[2] című tanulmányában jelzi (Kelemen B. Wesselényi gazdatisztje) azt a felismert nézetet, hogy elkerülhetetlen a jobbágyfelszabadítás és a gazdaság modernizálása. A Wesselényi-monográfia nem született meg, de számos írásában pótolja eredeti szándékát, és sorban jelennek meg írásai Wesselényi sorsalkotó tevékenységéről, így például *A magyar nemzetiség története és testvéri együttműködése a román nemzettel* című tanulmánya (1976), majd a rendszerváltás után (1990) eljött az ideje, hogy bátrabban lehetett írni gróf Wesselényi történelemalakító haladó eszméiről és reformtevékenységéről is: *Reform és gazdaság. Wesselényi Miklós gazdasági eszméi és zsibói birtokának modernizálása* (1996); *Wesselényi Miklós, az író* (1997); *Wesselényi Miklós, a politikai és gazdasági reformer* (1999); *Wesselényi a jobbágyfelszabadítás európai hátteréről (1998); Wesselényi Miklós, a gazdasági reformer* (2001); *Wesselényi Miklós* (2003); *A zsibói Wesselényi könyvtár jegyzéke 1822 (*2003).

Az RMKT által kiadott *Széchenyi és Erdély*,[3] a történészekkel és közgazdászokkal közösen írt kötetben levő írása *Széchenyi István szabadságfelfogása* rámutat arra, hogy Széchenyi haláláig hű marad elveihez, melynek lényege a magyar állami önállóságnak a kérdése.

A történészek és közgazdászok által *Az erdélyi magyar gazdasági gondolkodás múltjából* kötetében a professzor (Farkas Zoltánnal együttműködve) Nagy Miklósról, a neves agrárszakértőről értekezik. A harmadik kötetben Csetri Fridvaldszky János 18. századi tudósról ír, aki ez idáig nem kapott érdemeihez mérten megfelelő elismertséget. Ebben az írásban találjuk meg az első Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület leírását, amely bár rövid életűnek bizonyult (1769–1772), mégis úttörő szerepet játszott az akkori gazdasági élet fellendítésében.

1 Csetri Elek: *Gépek és korszerű mezőgazdasági eszközök meghonosítása a zsibói Wesselényi uradalomban*. In: Csetri Elek – Imreh István – Benkő Samu: *Tanulmányok az erdélyi kapitalizmus kezdeteiről*. Bukarest, 1956. 7–44.

2 Csetri Elek: Kelemen Benjámin, a haladó gazda. In: *Kelemen Emlékkönyv* 157–158.

3 Csetri Elek: *Széchenyi István szabadságfelfogása.* In: Somai (szerk): *Széchenyi és Erdély.* RMKT, Kolozsvár, 2002, 49–88.

Szintén neves történészeink együttműködésével született a *Szövetkezetek Erdélyben és Európában*[1] című kötetünk. Ennek a kötetnek Csetri nemcsak szigorú és kompetens cenzora volt, hanem szellemi kezdeményezői közé is tartozott. Hitt a szövetkezeti gondolat felélesztésének társadalmi szükségességében, és mint a kötet társszerzője, *A szövetkezeti gondolat régmúltjából Erdélyben*[2] című anyagában, számba vette a szövetkezeti gondolatot csíráitól (a céhektől) el egészen a kialakult formájukig.

Csetri számos más munkája is bizonyítéka a gazdasági kérdések iránti vonzalmának. Ezek között említjük: *Fridvaldszky János, egy 18. századi tudós, népbarát; Fridvaldszky János, a természettudományok hazai úttörője; Az erdélyi felvilágosodás egy kiváló tudósa; Prima lucrare economică din Transilvania; Importanța primei lucrări agronomice de specialitate din Transilvania; Egy agrártudós a 18. századi Erdélyben; Az erdélyi Mezőgazdasági Egyesület, Societatea ardeleană de agricultură 1769–1772. (Erdélyi Mezőgazdasági Egyesület 1769–1772); Importanța primei lucrări agronomice de specialitate din Transilvania I; Importanța primei lucrări agronomice de specialitate din Transilvania II.* (Lásd: *Emlékkönyv Csetri Elek születésének nyolcvanadik évfordulójára.* Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadása, 2004, Kolozsvár, 542–556.)

Az eddig meg nem említetteken kívül a jelentősebb gazdaságtörténeti témájú munkáihoz soroljuk a következő írásait: *Erdély és a román vajdaságok XVI. századi kereskedelmi kapcsolatai; Az árutermelés fokozódása az erdélyi mezőgazdaságban a feudalizmus bomlásának idején; Iratok az erdélyi parasztság 1831. évi mozgalmainak kérdéséhez; Aspecte ale situației şi dezvoltarea oraşelor din Transilvania (1786–1848); Prima lucrare economică din Transilvania; Kolozsvári népességtörténet számokban I.; Gazdasági kérdések Apáczai műveiben; Kolozsvári népességtörténet számokban II.; Lelkemből óhajtom, hogy javíttassék a földnép állapota. Tanulmánykötet Erdély tőkés fejlődéséről; Societatea Ardeleană de Agricultură; Technikatörténeti kronológia; Kalendáriumaink gazdasági ismeretanyaga; Az erdélyi román gazdasági irodalom 1850-ig; Kolozsvár népessége a középkortól a jelenkorig; A szövetkezeti gondolat régmúltjából.* (Lásd: *Emlékkönyv Csetri Elek születésének nyolcvanadik évfordulójára*)

A századváltás után megjelent három kötetéből, az *Együtt Európában* (2000, Debreceni Egyetem Történeti Intézete); *Európa és Erdély* (2006, Kriterion); *Erdély az ébredő Európában* (2009, Kriterion) címűekből nem hiányzik Erdély gazdasági viszonyainak elemzése sem.

Továbbá meg kell említenünk a következő munkáit is, mint például a Benkő Samuval és Imreh Istvánnal közösen írt *Tanulmányok az erdélyi kapitalizmus kezdeteiről* (1956), *Iratok az erdélyi parasztság 1831. évi mozgalmainak kérdéséhez* (1962), a Bodor Andrással együtt szerkesztett *Történeti kronológia* (1976), a fentebb már említett *Kőrösi Csoma Sándor indulása* (1979), a Jakó Zsigmonddal és Tonk Sándorral közösen írt *Művelődéstörténeti tanulmányok* (1979), a szintén Imreh Istvánnal írt *Erdély változó társadalma* 1767–1821 (1980), valamint további, önálló kötetei közül a *Kőrösi Csoma Sándor* (1984), a *Bethlen Gábor életútja* (1992), *A köz hasznára – Az ég kegyelmével* (2003), *Európa és Erdély* (2006), *Erdély az ébredő Európában* (2009) címűeket is, melyekkel minden kétséget kizáróan sokat gazdagodott erdélyi önismeretünk. A 2012-ben post mortem megjelent munkájában, a *Kelemen Lajos élete és munkássága* című kötetében a közel fél évszázada elhunyt neves közíró életrajzi és tudósi munkásságának szerepéről értekezik.

1 Somai (szerk.): *Szövetkezetek Erdélyben és Európában.* RMKT, Kolozsvár, 2007.

2 Csetri Elek: *Szövetkezeti gondolat régmúltjából Erdélyben.* In: Somai (szerk.): *Szövetkezetek Erdélyben és Európában.* RMKT, Kolozsvár, 2007, 13–30.

Debreczeni Márton

(1802. JANUÁR 25. – 1851. FEBRUÁR 18.)[1]

A Kolozs megyei Magyargyerőmonostoron született, az elemit szülőfalujában végezte, majd a kolozsvári református gimnáziumban folytatta tanulmányait. Ezután a híres selmecbányai Bányászati Akadémiára jelentkezett, ahol 1823-ban kezdte el és két és fél év alatt be is fejezte tanulmányait.

Radnán első hivatali állását 1826 áprilisában foglalta el, azonban 1827 februárjától már a Hunyad megyei Csertésen dolgozott helyettes kohóellenőrként. Ettől kezdve szakmai tevékenysége Erdély-központú lett. A fiatal bányamérnök újításaival, tanulmányaival nyereségessé tette az addig veszteséggel dolgozó csertési kohót. 1832-ben kinevezték a körmöcbányai kohókészletek tartalmának megvizsgálására udvari végzés által kiküldött bizottság tagjává. Közben bejárta az alsó- és felső-magyarországi kohóműveket, sőt a Bécs melletti Nussdorf kénsavgyárat is megtekintette. Ismereteit, hozzáértését és tapasztalatát figyelembe véve, 1833. május 11-én kohónaggyá és igazgatósági ülnökké léptették elő.

Debreczenit kora és az utókor a nagy erdélyi tudósok között tartja számon. Első életrajzírója, gróf Mikó Imre írta róla, hogy munkássága kivívta számára az „egyetlen" erdélyi bányász megtisztelő nevet. Híres történetírónk, Kőváry László Erdély egyik legzseniálisabb szülöttének, a nem kevésbé neves történetíró, Jakab Elek pedig meteornak és kis hazája és

1 Debreczeni Droppán Béla: *Debreczeni Márton és az erdélyi bányászat.* In: Somai (szerk.): *Az erdélyi magyar gazdasági gondolkodás múltjából.* RMKT, 2001, 135–146.

kora büszkeségének tartotta. Neves bányásztörténészünk, Faller Jenő a bányatechnika nagy magyar előfutárának, kora legjelesebb bányamérnökének, Vass József kolozsvári irodalmár pedig az erdélyi értelmiség ragyogó gyémántjának, fényoszlopának nevezte. A következőkben tárgyalt nagy hatású működése bizonyítja, hogy nem érdemtelenül kapta ezeket a neveket, illetve dicsérő jelzőket.

Debreczeni találmányok és újítások egész sorával állt elő. Olyan csigafúvója volt, mely Európa-szerte ismertté tette a nevét. Találmányát az 1840-es évek elejétől kitűnő teljesítménye miatt már a legnagyobb külföldi kohóműveknél is alkalmazták.

A sok-sok találmány, reform jelentős mértékben fellendítette Erdély bányászatát és főként kohászatát. Teljesítményének újabb elismeréseként 1839-ben bányatanácsosi címmel bánya-, kohó- és uradalmi igazgató lett. Adminisztrátori kinevezése után néhány nappal, 1839. augusztus 26-án – zalatnai állását fenntartva – áthelyezték a vajdahunyadi vasművekhez, hogy mint rendezőbiztos annak szabályozását irányítsa. 1840 januárjában kinevezték kincstári ideiglenes előadóvá. Új hivatalát 1840. augusztus 5-én foglalta el. A következő nyolc esztendőben főként szervezői tevékenysége által gyakorolt nagy hatást a kohóiparra, de egész Erdély gazdaságára is. Debreczeni Mártont az uralkodó 1842. március elsejei hatállyal erdélyi királyi kincstári tanácsossá nevezte ki.

A társadalmi életben is szerepet vállal: a Magyar Királyi Természettudományi Társulat rendes tagjává; Zaránd vármegye táblabírájává; Abrudbánya tiszteletbeli polgárává választotta. Szerepet vállalt a közéletben is az 1845-ben megalakult szebeni magyar kaszinó elnökeként, valamint az erdélyi református egyház szebeni főgondnoka- és az egyházi főtanács ülnökeként is. Szebeni évei alatt sokat tett a bányászati szaknyelv magyarosításáért is. Dolgozott a német–magyar szakszótáron, sóbányászati német–magyar műszótáron, az ún. Debreczeni-féle bányászati szótáron.

Az 1848–49-es szabadságharcnak is aktív részese. Az uniót kimondó május 30-i erdélyi országgyűlés a Magyarország és Erdély egyesítésének gyakorlati kimunkálására létrehozott Unió-bizottság tagjává választotta. Kossuth Lajos igyekezett továbbra is maga mellett tartani az erdélyi bányaügyek legavatottabb ismerőjeként, ezért augusztus 22-én István nádorral kineveztette pénzügyminiszteri tanácsossá a bányászati osztályigazgatóságra. 1849. január 1-jén a kormánnyal együtt ő is Debrecenbe menekült. Súlyos betegségéből felépülve, 1849. április 28-ától Kolozsváron az oroszok kolozsvári bevonulásáig, miniszteri biztosként irányította Erdély pénzügyi rendszerét. A szabadságharc leverése után perbe fogták és állásából elbocsátották. Ezután nagy szegénységben élt feleségével és gyermekeivel. Idejének nagy részét tudományos munkával töltötte: félbemaradt szakmunkáin dolgozott, főleg *A közönséges kohótan alapvonásai* című művén, mely az első magyar nyelvű kohászattannak tekinthető.

Nehéz körülményei tüdőgyulladáshoz vezettek, amellyel legyengült testi és lelki állapota nem tudott megbirkózni. Az „egyetlen” erdélyi bányász alig 49 évesen, 1851. február 18-án hunyt el.

Méltán állíthatjuk, hogy az erdélyi bányászat igen sokat köszönhet neki, mert számos javítást és újítást honosított meg a bányászat területén. Ő próbálta meg először a kohóknál felhalmozott salakot kéngyártásra használni, ő indította el a vasgálickészítést is a zalatnai főkohónál, mellyel új hazai kereskedelmi cikket léptetett életbe, valamint az aranynak és ezüstnek a feketerézből való kifejtése terén ő tette a legelső szerencsés kísérletet. Az Erdélyben és külföldön is használatba vett csigafúvó újításával, mely amellett, hogy egyenlő

fúvással az olvasztási kezelésre igen kedvező hatású, a más nemű fúvóhoz képest csaknem feleannyi erőt kívánt, illetve ő indította első útjára a zalatnai kohóknál készült gőzmozdonyt is. Találmányairól bővebben gróf Mikó Imre ír részletesebben a Debreczeniről szóló életrajzi írásában.[1]

1 Gróf Mikó Imre: *Debreczeni Márton élete.* Budapest, 1854.

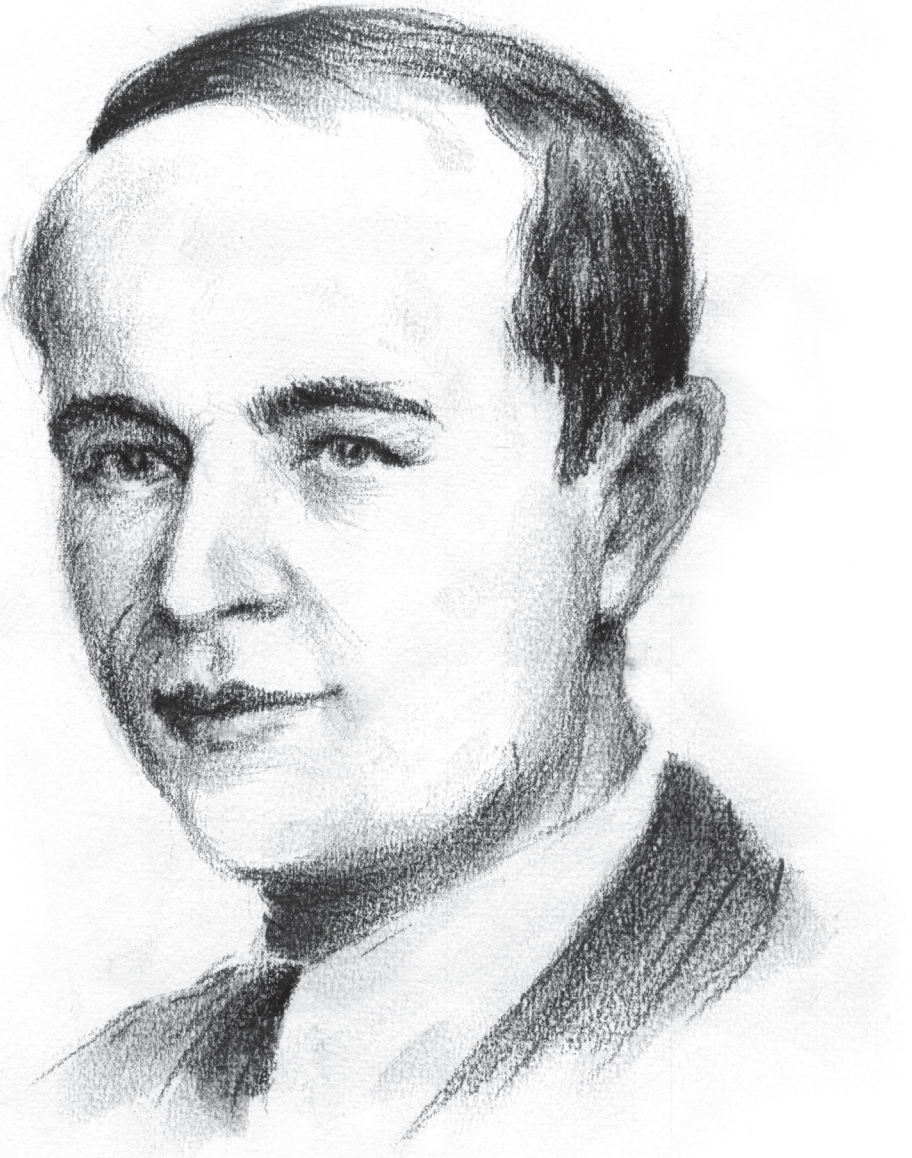

Demeter Béla

(1910. JANUÁR 6. – 1952. DECEMBER 24.)[1]

Demeter Béla személye szinte ismeretlen maradt az erdélyi magyarság közélete, a gazdasági szaktudomány múltja iránt érdeklődők és a nagyközönség előtt. Különösen fiataljaink alig, vagy semmit sem tudnak róla, pontosan azért, mert gazdag, tudományos szempontból ma is értéket képviselő, eredményeket és szempontokat, forrásanyagot és hivatkozási alapot képező munkássága, közéleti tevékenysége még távolról sincs feltárva. Elhallgatásának az akkori politikai rend elhallgattatási szándéka az oka.

„Nem titok és nem rejtély tehát, hogy miért tudunk oly keveset Demeter Béláról. A gerinces közéleti emberről, kisebbségi politikusról, közigazgatási szakemberről, úttörő falukutatóról, EMGE tisztségviselőről és béketárgyalási szakértőről, arról az erdélyi magyarról, akinek halála utáni ismeretlensége mindannyiunk szégyene. Ezt a méltánytalanságot csak úgy tehetjük jóvá, ha életművét visszaadjuk az erdélyi magyar köztudatnak. Ezért kell a közvélemény elé vinni azt a társadalomkutatói, közigazgatási és gazdaságpolitikai hagyatékot, mely letagadhatatlanul szerves része erdélyi magyar örökségünknek" (Kónya). Ma már azt sem kell elhallgatni, hogy 1952. december 24-én, 42 évesen Bukarestben (Zsilaván) a kommunista rezsim pribékjei kínzása nyomán belehalt az embertelen vallatásba és bánásmódba, mivel a Márton Áron püspök és hazaárulással vádolt társai ügyében semmilyen terhelő vallomást nem sikerült tőle kicsikarni.

1 Kónya Hamar Sándor: *Demeter Béla hagyatéka és emlékezete.* In: Somai (szerk.): Az *Erdélyi magyar gazdasági gondolkodás múltjából*, RMKT, 169–184; *Százötven éve született Demeter Béla. Közgazdász Fórum*, 2010/92/1. 3–6.

Demeter Béla ízig-vérig erdélyi magyar közéleti szereplő volt, a magyar érdekek szolgálója, aki újságszerkesztőként, gazdasági szakemberként, társadalmi-közösségi „háttéremberként" egyaránt kivívta az utókor elismerését, és ma már lehetőségünk van elvégezni az adósságunk legalább részbeni törlesztését.

Demeter Béla Somkeréken született, az elemi iskola befejezésével tanulmányait Székelyudvarhelyen és Désen, majd 1928–1931 között az Államtudományi (Közigazgatási) Főiskolán végezte Bukarestben. Még főiskolás korában bátyjával, Jánossal közösen írt munkája 1930-ban jelent meg, *Románia gazdasági válsága* címmel (Uránia nyomda, Kolozsvár). 1933-ban az *Erdélyi Fiatalok* folyóirat munkatársa.

Elindítója a gyakorlati falukutatásnak, ő adta közre 1931-ben azt a 400 kérdést tartalmazó kérdőívet, amely abban az időben, mint a falukutatás módszertana, a falukutatás fontos metodológiai kézikönyve lett. Ez a kérdőívrendszer tekintettel volt az erdélyi falu életének teljes dimenziójára, figyelembe véve a szellemieket és művelődésieket éppúgy, mint a gazdasági és a társadalmi területeket. A Demeter Béla által megszerkesztett kérdőívrendszer is kifejezése a harmincas évekbeli fiatal nemzedék ama érdeklődésének, amelynek során a munkacsoportjából többen eljutottak a Dimitrie Gusti-féle gyakorlati szociológiához, s a Gusti köré tömörült román fiatalokkal közös munkálkodással vállalták a falukutató táborokban való részvételt is.

A *Hogyan tanulmányozzam a falu életét* címmel fogalmazott faluszociológiai felmérések nyomán született meg *Az erdélyi falu és a szellemi áramlatok című* könyve. Gazdasági jellegű munkái közé tartozik még *Az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület munkája a román impérium alatt* (Venczel Józseffel együtt, Budapest, 1940); *Az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület munkája 1941–42* (Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet RT, Kolozsvár, 1942).

1932-től a *Keleti Újság* munkatársa, 1936 után pedig az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület főtitkára, Szász Pál elnök közvetlen munkatársa lett, majd 1938-at követően a Bánffy Miklós vezette Romániai Magyar Népközösség gazdasági szakosztályának a vezetője. Gazdag közéleti pályafutása során, a második bécsi döntés után az EMGE osztályvezetője, az Erdélyi Magyar Párt elnökének, gróf Teleki Bélának bizalmasa, a harmincas években több éven át az *Erdélyi Gazda* munkatársa, majd főszerkesztője, valamint a *Kolozsvári Estilap* felelős szerkesztője volt. Szintén a negyvenes évek elején több éven át szerkeszti az *Erdélyi Gazda Naptár*at, a „haladó gazda mindentudó kézikönyvét".

1944-ben Teleki Bélával részt vett az Erdélyi Pártnak az észak-erdélyi magyarság megmentését célzó szervezkedésében. Az 1944-es év végén, Kolozsvár elfoglalása után, román feljelentésre a szovjet katonák elhurcolták Teleki Bélával és Vita Sándorral együtt, mindhármukat Magyarországra vitték, bűnösség hiányában azonban szabadon engedték. Visszatérve Erdélybe, az EMGE vezetőinek megbízásából bejárta szinte egész Észak-Erdélyt, s a mezőgazdaság helyzetét vizsgálta. Részletes jelentése felbecsülhetetlen forrása az akkori észak-erdélyi önkormányzati időszaknak.[1]

A háború után ismét visszatért Magyarországra. Az 1945 júniusában megalakult Békeelőkészítő Osztály Románia-szakértőjeként működött. 1945. augusztus 1-jén vetette papírra nézeteit. 1945-ben Erdélyben adatokat gyűjtött az erdélyi magyarság sérelmeiről, ő készítette elő Nagy Ferenc magyar miniszterelnöknek 1946 tavaszán tett moszkvai útjára az Erdélyre vonatkozó határterveket. Részt vett egy kisebbségvédelmi szerződéstervezet

1 *EGE–EMGE–RMG, 1844–1994, 150 éves története.* Kolozsvár, 2004, 105–141.

kidolgozásában is. 1946. augusztus 29-én a nagyhatalmak elé terjesztett egy határozattervezetet, azonban a szövetségesek ezt is elutasították.

Részt vett egy székely autonómiatervezet előkészítésében is, de ez sem került ki a béketárgyalásokra. A béketárgyalások idején jelen volt Párizsban, neki köszönhető, hogy a Márton Áron, Lakatos István, Vásárhelyi János, Korparich Ede által 1946. április 29-én aláírt Memorandum ismertté vált. A magyar Kisgazdapárt szétverése, bukása után őt is elfogták, és kínzással az úgynevezett „reakciós körök" (Márton Áron köré csoportosulók) béke-előkészítő szerepével kapcsolatosan akartak belőle vallomást kicsikarni. A magyar AVH titkosszolgálat négyhónapos vallatással sem tudott kiszedni belőle semmit. Végül szabadon engedték. Vidéken élt Magyarországon, egészen addig, amíg 1951. március 15-én az ÁVH ismét elhurcolta, és április 18-án kiadta a román hatóságoknak. Demeter Bélát az akkor már elhurcolt Márton Áron, Lakatos István, Korparich Ede, Venczel József elleni perben akarták felhasználni. Ő lett volna a koronatanúja annak a vádnak, hogy a csoport „bizalmas" adatokat szolgáltatott ki Magyarországnak, azzal a céllal, hogy Erdélyt elszakítsák Romániától. Demeter Bélából azonban semmit sem tudtak kiszedni, és 1952. december 24-én, karácsony éjszakáján, 42 éves korában belehalt a kegyetlen kínzásokba.

Az 1989 előtti időkben létét a teljes elhallgatás övezte. Írásait a közkönyvtárakban kiollózták a folyóiratokból. Tiltott („index" alatti) személy lett. Csupán a *Magyar Irodalmi Lexikon* ismerteti – dicséretére váljon a szerkesztők bátorságának – 1981-ben szakmai érdemeit, ám teljesen kihagyja kiemelkedő közéleti munkásságát és azt a tényt, hogy a rendszer pribékjei okozták kegyetlen végzetét.[1]

Az 1989-es fordulat után neve – még mindig nem az őt megillető módon – visszakerült valamelyest a szellemi életünk értékeinek forgatagába: 1944 utáni tevékenysége, majd mártíromsága – Fülöp Mihály, Romsics Ignác és Vincze Gábor történészek munkáinak köszönhetően – valamelyest közismertebb lett a szakma és a magyar közélet előtt; Békési Gábor *Demeter Béla emlékezete (1910–1952)* címmel írt részletesebben életéről, szakmai és politikai tevékenységéről, szomorú végzetéről a *Romániai Magyar Szóban,* 1996. április 27-én; A *Székelyföld* 1999. augusztusi számában közölte Demeter Bélának az 1944–45-ben, a háború utáni észak-erdélyi körútja során írt, a gazdakörök helyzetéről szóló jelentését, amely felbecsülhetetlen forrásként maradt meg az akkori észak-erdélyi vidék időszakáról; napvilágot látott 2002-ben Neményi Ágnes *Faluszociológia – múlt, jelen és jövő* című munkája, amelyben Az *Erdélyi Fiatalok* című folyóirat köré csoportosuló falukutatási mozgalom elemzése kapcsán, többek között, a szerző bemutatta Demeter Béla életútját, a falukutatással kapcsolatos kutatási módszerét; Balogh Béni 2007-ben *Kisebbségben: Demeter Béla és a románság* címmel értekezik Demeter Béláról egy kisebbségi kérdésekről szóló sepsiszentgyörgyi konferencián; szócikk jelenik meg Demeter Béláról mint szakértőről, politikusról *A romániai magyar kisebbség történeti kronológiája 1944–1989 között* című kiadványban. Idézet a szócikkből: „A legtragikusabb sors lett osztályrésze: életével fizetett magyarságáért és a magyar érdekek szolgálatáért."; *Demeter Béla ébresztése* címmel a *Szabadság*ban 2009. december 29-én, és folytatásban 2010. január 6-án jelent meg bemutatása, valamint *Az erdélyi magyar gazdasági gondolkodás múltjából III. kötetben* Kónya-Hamar Sándor tollából.[2]

1 *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon,* A–F. Kriterion, Bukarest, 1981, 380.

2 Kónya-Hamar Sándor: *Demeter Béla hagyatéka és emlékezete*, in Somai (szerk.): Az e*rdélyi magyar gazdasági gondolkodás múltjából.* RMKT, 169–184.

Farkas Árpád

(1887. szeptember 17. – 1962. március 30.)

A Kolozs megyei Ajton községhez tartozó kis falucskában, Rődön, középbirtokos család gyermekeként látta meg a napvilágot. Mezőgazdasági szakíró, főiskolai tanár.

Az elemi osztályokat otthon járja, majd beíratták a kolozsvári református gimnáziumba, ahol 1905-ben érettségizik. Elvégzi a gazdasági akadémiát Kolozsvárt, ahol 1908-ban szerez oklevelet. Mint utolsó éves tehetséges diák, gyakornokként működik az akadémián, ezt követően visszatér rődi birtokára gazdálkodni. Az első világháború és annak végzetes következményei nyomán birtokát megcsonkította a földreform, ezért a háború után, 1921-ben, a nagy tiszteletnek örvendő tudós Páter Béla professzor javaslatára, elfogadta a román tannyelvű gazdasági akadémia által felajánlott tanársegédi állást. 1921 és 1948 között a kolozsvári mezőgazdasági főiskolán tanársegéd, tangazdaság-vezető, előadó és végül nyilvános rendes tanár a gazdasági gyakorlati, kisállat-tenyésztési, majd üzemtani tanszéken, és a tangazdaság vezetését is ellátja. Később a kisállattenyésztést oktatja, majd az üzemtani tanszéken tanít már tanári minőségben. 1940-től az újraindult, magyar nyelven működő gazdasági akadémia 1942-től pedig a Mezőgazdasági Főiskola tanára, és az üzemszervezést mint kiváló szakértő oktatja. 1945-től újra a román nyelvű agrároktatás szolgálatában állt 1948-ig, nyugdíjaztatásáig. 1948-tól az újraalakult magyar nyelvű karon már nem tanított.

Az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület (EMGE) üzemtani és számviteli szakosztályának elnöke (1938–44), ebben a tisztségében az EMGE 1938 és 1940 között végzett adatgyűjtése alapján feldolgozta és több tanulmányban elemezte az erdélyi gazdaságok tőke- és jövedelmi viszonyait, állattartási formáit, az erdélyi méhészetek üzemi viszonyait és

eredményeit. Ezek az írások az EMGE Irodalmi és Könyvkiadó Vállalata s az Erdélyrészi Méhész Egylet által kiadott füzetekben, illetve a *Mezőgazdasági Közlöny*ben jelentek meg.

Az 1944-es év az EMGE fennállásának századik évfordulója, s ennek az eseménynek méltó megünneplésére csak Észak-Erdélyben kerülhetett sor. A centenáriumi megemlékezésre az erdélyi mezőgazdaság minden jelentős ágazatáról átfogó dolgozatok készültek. Az EMGE százéves jubileumára az ő szerkesztésében és üzemtani tanulmányával jelent meg az *Erdély mezőgazdasága* című kötet (Kolozsvár, 1944), illetve az *Erdélyi kisgazdaságok tőke-viszonyai az EMGE 1938–39 évi adatgyűjtése alapján* (44 oldal, megjelent az EMGE Gazdaköri Könyvtára 4. számaként, Kiadja az EMGE Irodalmi és Könyvkiadó Vállalati Szakosztálya, 1941).

Jelentősebb dolgozatai és tanulmányai:

A Méhtenyésztő erdélyi kisgazdaságok üzemi viszonyai és eredményei (Kolozsvár, Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet RT., 1941, 16 oldal) című dolgozatában a méhészet nélküli és a méhészkedő kisgazdaságok összehasonlító vizsgálataiból arra a következtetésre jut, hogy: a „méhtenyésztő gazdaságok egy kataszteri holdra vonatkoztatott tiszta hozama kétszeresét is felülmúlja a nem méhészkedő gazdaságok ugyanilyen alapra vonatkoztatott tiszta hozamának."

A mezőgazdasági kézimunka módszeres vizsgálata (5) (Kolozsvár, Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézete RT., 1941, 16 oldal, 7 ábra) munkájában tulajdonképpen csak a kézi ásással foglalkozik. Leírja a szabványásó méretét, a munkavégzés menetét és a munka végzése során követett időmérési eredményeket. A következtetésekben kitér a teljesítmény növelésének lehetőségeire.

Egy másik jelentős tanulmánya a *Magyarország talajerő-mérlege, mely* A Magyar Gazdasági Kutató Intézet 21. számú különkiadásában jelent meg Budapesten, 1942-ben, a trianoni Magyarország területéről (az 1935-ös statisztikai adatok tükrében).

A *Magyarországi Állati Energiagazdálkodás* című tanulmánya a Magyar Gazdaságkutató Intézet kiadásában látott napvilágot Budapesten, 1943-ban, 22 oldal terjedelemben, benne a trianoni Magyarország igásállatlétszámát és hasznosíthatósági indexeit ismerteti.

Kétrészes tanulmányt közöl A Kolozsvári Mezőgazdasági Főiskola Üzemtani Intézetének Kiadványa – Üzemtani Közlemények II. 1943. Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet RT., Kolozsvár 1. számában *Az igásmunka idényhullámzásai* (Észak-Erdély területén), és a 2. számában *Észak-Erdély mezőgazdasági gép- és eszközfelszerelése* címmel.

Az Üzemtani Közleményekben (Magyar Királyi Mezőgazdasági Főiskola Üzemtani Tanszékének Kiadványa. Minerva RT., 1943) megjelent két dolgozata: *Az istállótrágya kezelésének gazdasági szempontjai és az alomgazdálkodás*, valamint *A kisgazdaságok épület-felszerelésének vizsgálata* szerepel a Minerva Egyesület (Újvári Mária tudományos kutató által feldolgozott) bibliográfiájában.

Ugyancsak a Minerva Egyesület bibliográfiában találunk utalást arra, hogy Farkas Árpád, Nagy Miklós, Szász István, Szeghő Ferenc és Szövérdi Ferenc kidolgozták és közzétették Erdély mezőgazdasági munkatervét 1944-ben, valamint a Királyi Kolozsvári Mezőgazdasági Főiskola Üzemtani Tanszékének kiadványában Farkas Árpád és Bíró György *Üzemi lapok Erdélyben* című feldolgozásukat. Az *Életképes üzemnagyság a magyar mezőgazdaságban című munkáját* a Mezőgazdaság-politikai Intézet adta ki Budapesten, 1944-ben.

Farkas Árpádnak az Erdélyi Gazda Naptára 1948-as számában is megjelent egy kis írása a *Kisgazdaságok igásállattartása* címmel, melyben többek között a gazdaságok nagyságának legmegfelelőbb igásállatszámot elemzi.

Egyéb munkái: *Magyarország talajerő mérlege* (Bp., 1942); *A közösségi mezőgazdálkodás kilátásai a Kárpátmedencében* (Kolozsvár, 1945); *Gazdaságok fejlődése, helyzete és jövője* (Kolozsvár, 1945); *Problemele ogorului negru în Ardeal* (Kolozsvár, 1947).

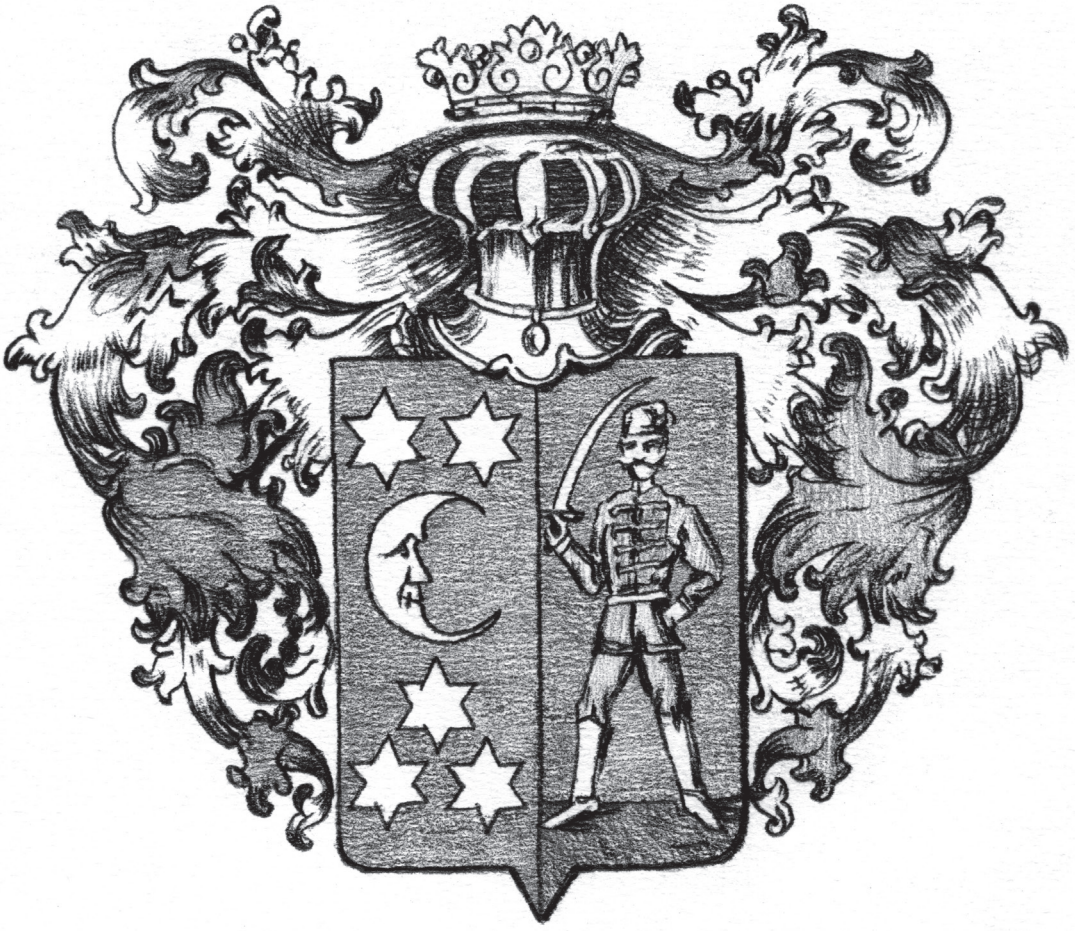

A FÓRIS CSALÁD CÍMERE

Fóris Lajos

(MARGITTA 1886. – BOGOTA ?)

Magyar közgazdász, közgazdasági szakíró. A jogot Budapesten végezte, Marosvásárhelyen szerzett ügyvédi diplomát. Munkásságát Budapesten kezdte. Jelentős szerepet vállalt a Választójogi Liga propagandamunkájában, a Károlyi-kormány idején pedig az Országos Lakáshivatal jogi kodifikátora volt.

Az első világháború után Kolozsváron az *Ellenzék* közgazdasági rovatát szerkesztette. A Romániai Hitelező Védőegylet ügyvezető igazgatója. Mint gazdasági szerkesztő, szoros kapcsolatot tartott fenn az újjászervezett Kolozsvári Kereskedelmi és Iparkamarával.

Két szakmunkája jelent meg 1927-ben Kolozsvárt : *Gyakorlati gazdasági bank- és deviza lexikon*, ennek alapján a *Rövid deviza és banklexikon*, és 1928-ban a kolozsvári Kereskedelmi Akadémia szolgálatában szerkesztett *Industria și bogățiile naturale din Ardeal și Banat* (Erdély és Bánság ipara és gazdasági kincsei), K. A. Witfogel német fordítása alapján. Átdolgozta és magyar nyelven kiadta az angol J. F. Horrabin *Mire tanít a gazdasági földrajz?* című könyvét (Kolozsvár, 1933).

Jelentős szerepet játszott az erdélyi magyar üzletvilágban, ugyanakkor eredményes kapcsolatokat létesített a román, német és zsidó gazdasági érdekkörökkel, azért, hogy az erdélyi pénzügyi élet óhajai a fővárosban is meghallgatásra találjanak. Olyan érdekszövetséget kívánt kiépíteni, amely a vidéki üzletemberek célkitűzéseit egyensúlyba helyezi a bukaresti hatalmi központok kívánalmaival. Fóris Lajos már fiatalkorában a regionális társadalmi élet irányvonalaihoz alkalmazkodott.

A *Gyakorlati gazdasági bank- és deviza lexikon*ja, s ennek alapján a *Rövid deviza és banklexikon* elsősorban gyakorlati útmutatást nyújtott a gazdasági élet, kormánypolitika, központi intézmények, törvényhozás területén, ugyanakkor olyan általános jellegű

következtetéseket tartalmazott, amelyek magas szintű elméleti felkészültségre utalnak, és hozzájárultak az erdélyi magyar gondolkodás fejlődéséhez. A lexikon széles körben elterjedt és hasznosnak bizonyult, ugyanakkor olyan nagyszámú címszavat tartalmazott, hogy az a mindennapi tudnivalók szükségleteit jóval túlhaladta, és ezért a közönség egy leegyszerűsített változatot igényelt.

Az erdélyi polgári társadalom önszervezkedési folyamata 1927-ben felélénkült. Fóris Lajos fáradozásainak köszönhetően a Hitelezői Védegylet továbbterjesztette tevékenységét, és szakmai alosztályokba csoportosította a gyárosokat és nagykereskedőket. Elhatározták tehát az *Erdélyi és Bánáti Közgazdasági Lexikon* megszerkesztését, és az adatgyűjtés 1928 őszéig tartott. A lexikont 1929-ben adták ki Nagyváradon

Mivel a lexikonkiadásban szerzett tapasztalatai révén Fóris Lajos már közismert volt, őt is felkérték a szerkesztési munkálatok véglegesítésére. Emellett ismertetést is közölt a Romániai Hitelezői Védegylet tevékenységéről.

Amikor német fordításban kezébe került J. F. Horabbin angol szerző könyve a gazdasági földrajzról, úgy tűnt, hogy hasznos lenne azt magyar nyelven is kiadni. K. A. Witfogel német szövegét azonban nem fordította le szó szerint magyar nyelvre, hanem átdolgozta és kibővítette azokat a részleteket, amelyek a világgazdaság összefüggő alakulására, a különböző földrészek egymásrautaltságára mutatnak. A *Mire tanít a gazdasági földrajz?* című könyv 1933-ban jelent meg Kolozsváron.

Az 1930-as évek elején marxista szemináriumokat tartott. Még a második világháború előtt kivándorolt Kolumbiába.

Jegyzetek és források (szerkesztés, forrásszöveg szerkesztése): *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon: Szépirodalom, közírás, tudományos irodalom, művelődés I. (A–F).* Főszerk. Balogh Edgár. Bukarest, Kriterion, 1981. Online hozzáférés: Fóris Lajos, a gyakorlati közgazdász, Báthory Lajos. In: Somai (szerk.): *Az erdélyi magyar gazdasági gondolkodás múltjából.* RMKT, Kolozsvár, 2014.

A FRIDVALDSZKY CSALÁD CÍMERE

Fridvaldszky János

(1730. DECEMBER 13. – 1784. MÁJUS 3.)[1]

Fridvaldszky János Felső-Magyarországról származott. Pozsonyban született gazdatiszti családból. Az elemi iskola elvégzése után a pozsonyi jezsuita gimnáziumban tanult. 16 éves korában belépett a jezsuita rendbe, és haláláig annak tagja maradt. Nemcsak rendje programját fogadta el, hanem a természettudományos gondolkodást is. Bécsi egyetemen teológiai és természettudományokból szerzett képesítést és doktorátust. A papi hivatást végigvive, életének fő iránya a tanári és tudományos pálya maradt.

Néhány évig a felső-magyarországi Bazin jezsuita gimnáziumában tanít. Pályafutása csúcspontjára akkor jut el, amikor Erdélybe kerül. A gyulafehérvári gimnáziumban, majd a kolozsvári főiskolán, illetve egyetemen eltöltött évtized alatt (1763–1773) fejti ki gazdag tudományos munkásságát. A jezsuita rend feloszlatása (1773) után néhány évig könyvtárosként és világi papként működik Kolozsváron, de 1777-től 1784-ben bekövetkező haláláig, mint szepesi kanonok, szülőföldjén fejezi be életét.

Teológiai munkákat írt és a szépirodalomban is járatos volt, azonban a tudománytörténet főleg mint minerológust és gazdasági gondolkodót tartja számon. Igazi tudóssá Erdélyben formálódott. 1753-ban a Mária Terézia által alapított, katolikus-jezsuita Akadémián (Collegium Academicum) Fridvaldszkyt az egyetem matematikatanárává nevezték ki,

1 Csetri Elek: *Fridvaldszky János közgazdasági gondolkodása.* In Somai (szerk.): *Az erdélyi magyar gazdasági gondolkodás múltjából*, III. kötet, Kolozsvár, 2011, 31–52.

amelynek keretében Fridvaldszky kémiai, ásványtani és talajtani analíziseket, kísérleteket végezhetett. 1763-ban gyulafehérvári gimnáziumi tanár.

Kutatásainak első eredményeképpen jelent meg Fridvaldszky első nyomtatott munkája, a *Dissertatio de natura ferri et ferrariis R. Hungariae ac Transilvaniae* (Kolozsvár, 1766). Fejezetei: geometriai elemek, síkidomok, testek, geodéziai műszerek, térképészet, térfogatszámítás, építészeti alapismeretek, földrajzi helymeghatározás.

1766-ban elkészült az ásványtani főműve is, a *Minero-logia magni principatus Transilvaniae seu metalla, semi-metalla, sulphura, salia, lapides et aquae conscripta* (Kolozsvár, 1767). Munkájában az ásványok lelőhelyeivel, a bányákkal foglalkozik, bányamérnöki leírásokat ad.

Fridvaldszky *Projectum oeconimicum című* 14 oldalnyi kéziratos Tervezetében négy pont köré csoportosítja gondolatait: földművelés, ipar, állattenyésztés kiterjesztése, jövedelem növelése. Gazdasági elképzeléseinek érvényességét az idő, a jövő ítéletére bízza, tervezetében a szerző Erdély válságos gazdasági helyzetét tárja fel és gondjaira keres gyógyírt. Javasolja, hogy hívjanak be külföldről iparosokat a nálunk kevéssé ismert iparokban. Ugyanitt a kereskedelmet merkantilista szempontból tárgyalja. Létesítsenek manufaktúrákat, hogy ne kelljen a különböző kereskedelmi cikkeket a birodalom többi részéből vagy külföldről szállítani. Belső vámok és felvásárlási céhmonopóliumok ellenében a szabad kereskedelem híve. Javasolja a nép oktatását a korszerű gazdálkodásra.

Az 1769-es esztendőben születik meg az Erdélyi Mezőgazdasági Egyesület. Rövid működése (1769–1772) nagyszerű alkalom volt Fridvaldszky tudományos munkásságának érvényesítésére. A Mária Terézia rendeletére létrejött egyesület céljául azt szabták meg, hogy az egyesület a mezőgazdaság szintjének emeléséért munkálkodjon elméletben és gyakorlatban egyaránt.

Fridvaldszky 1769. november 16-án benyújtja a jelzett gazdasági tervezetét. Mint tagtársat meghívják az 1770. augusztus 20-i egyesületi gyűlésre. Ugyanebben az évben felhívásra írja meg a Mineralogia mellett legjelentősebb természettudományi munkáját, a *De agris fimandis et arandis pro Magno Principatu Transilvaniae* címűt, amely a természettudományi felfedezéseinek és találmányainak gazdaságpolitikai orientációját igazolta. Közben megjelenteti *Dissertatio de skumpia seu cotino planta coriaria* (Kolozsvár, 1773) című művét, mindeközben a szkumpia vegyi-ipari felhasználására vonatkozó kutatásait végzi, és megtervezi a cserje ültetvényszerű termesztését is.

Ugyancsak felkeltette a figyelmet a túrfa (tőzeg) kutatásaival is, és 1770-ben felhívta a figyelmet, hogy nagy mennyiségben előforduló tőzeget talált, mely fában szegény vidéken tüzelésre alkalmas.

Maradandó alkotása a természettudományok körében a szántóföldek trágyázásáról és a szántásról szól (*Dissertatio de agris fimandis et arandis pro Magno Principatu Transilvaniae*), amely 1772-ben íródott az Erdélyi Mezőgazdasági Egyesület pályázati felhívására. A *Dissertatio* természettudományi megalapozottságáról és agrártudományi szakszerűségéről tesz bizonyságot, mely biztosította, hogy tevékenységével az akkori idők Erdély elsőszámú agrártudományi szakírójává váljék.

1773-ban a jezsuita rendet feloszlatják, a jezsuiták rendházai, intézményei, iskolái, konviktusai, nyomdái, vállalkozásai beszüntetik működésüket. A kolozsvári egyetem is kikerül a jezsuiták kezéből, tagjait eltávolítják az intézményből, és a jezsuiták java része világi papként folytatta munkáját. Fridvaldszky a tudományos munkában keres menedéket.

Természettudományos eredményei meghozzák a gyümölcsöt, és 1773. augusztus 16-án 200 rajnai forintos subsidumot kap szkumpia telepítésére.

Fridvaldszky életében és tevékenységében szerzetesrendje megszüntetése fordulatot idéz elő, abbahagyja természettudományi munkásságát és a történettudományban és teológiában keres menedéket, s a továbbiakban történeti forráskutatással foglalkozik. 1776 októberétől szepesi kanonok lesz, s végleg elhagyja Kolozsvárt és Felső-Magyarországra távozik. Itt felhagy természettudományi munkásságával is, és 1784. május 3-án Szepesváralján elhalálozik.

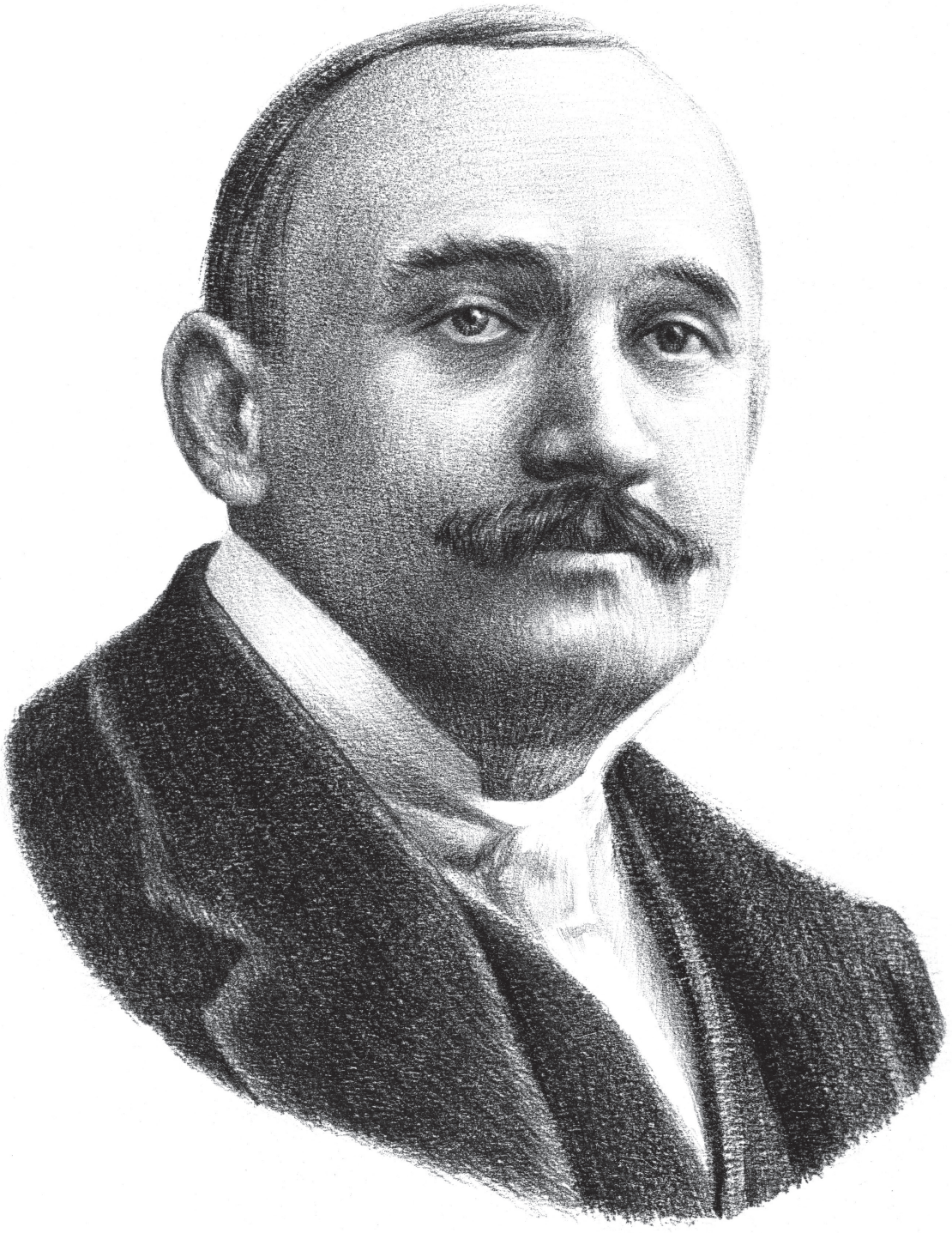

Garda Kálmán

(1868. FEBRUÁR 3. – 1933. MÁRCIUS 25.)[1]

Nagyenyeden született. Édesapja akkoriban a Bethlen-kollégium teológiai tanáraként tevékenykedett. Tanulmányait nyilvánvalóan a helybeli kollégiumban végezte, ahol 1886-ban mint osztályának egyik legkitűnőbb tanulója tette le érettségi vizsgáját. „Itt szívta magába – olvasható a *Szövetkezés* 1933. április 8-i számában – azt az erős fajszeretetet, azt a kiolthatatlan lelkesedést, amivel csüngött a történelem balsorsa által sújtott népén. Az alapító Nagy Fejedelem gondolatait követte, amikor az itt élő népek között nem a válaszfalakat hanem az egyetértést, az egymás megbecsülését kereste és hirdette." Sokoldalú tudományos és politikai munkásságáról híres. Mint nagyenyedi ügyvéd, 1909-től haláláig először a Bethlen-kollégium gondnoka, majd főgondnoka volt.

Enyedi tanulmányai befejeztével a budapesti egyetem jogi előadásait hallgatta, s az ügyvédi vizsga letétele után Nagyenyeden nyitott ügyvédi irodát. E minőségében, valamint egyenes, becsületes jellemével csakhamar méltó népszerűségre és megbecsülésre tett szert. Mint városi tanácsos a város életében, annak fejlesztésében, vármegyei tiszti főügyész minőségében pedig Alsófehér vármegye közéletében töltött be fontos pozíciót.

Egyháza keretében is hasonló tevékenységet fejtett ki. A református egyház presbitériumi tagja, az egyházmegye főügyésze, a kollégiumi elöljáróság tagja, majd 1909–1928 között mint kollégiumi gondnok alkot maradandót. Az 1921-es földreform kapcsán minden lehetőt elkövetett, hogy a kollégiumnak továbbra is biztosítsa az őt megillető fejedelmi birtok megfelelő részét. 1922-ben, a Kollégium 300 éves évfordulójának emlékünnepén az ünnepi beszéd előadója. Néhány év múlva pedig, 1928-ban az egyházkerületi közgyűlés

1 Györfy Dénes nagyenyedi főkönyvtáros jegyzetei alapján.

a kollégium főgondnoki tisztségével bízza meg. Tagja volt továbbá a Református Igazgatótanácsnak, az Egyházi Főtörvényszéknek, zsinati világi képviselőként pedig az egyházi törvények megalkotásából vállalt aktív részt.

Szövetkezeti munkálkodása az impériumváltozás utáni időszakra esik. 1920-ban a romániai Hangya Szövetkezetek nagyenyedi központja igazgatósági tagja és alelnöke. E minőségében nagy tudással, széles látókörével szolgálta a megváltozott viszonyok között a Hangya Szövetkezetek ügyét, mely törekvésében és munkálkodásában igen jó román nyelvismerete és közismerten rokonszenves egyénisége is nagy előnyére szolgált. 1922-ben ünnepelték a nagyenyedi Bethlen Gábor Kollégium alapításának 300. évfordulóját, ennek alkalmából jelent meg a Szabó András szerkesztette *Emlékkönyv, mint* az *Enyedi Újság* melléklete 1922. október 7–9-án, melynek iskolatörténeti fejezetét Garda Kálmán jegyzi *Az egységes szövetkezeti törvény és szövetkezeteink jövője* címmel. Ez utóbbi az *Ellenzék* 1925. április 19-i és május 10-i számaiban jelent meg.

1928-ban – Rohay László vezérigazgató halála után –, a legnehezebb időben helyettes vezérigazgatóként áll a Hangya Központ és szövetkezeteinek élén, és oldja meg bölcs vezérként a sokszor lehetetlennek látszó feladatokat. Ez idő alatt a szövetkezetek adókihágási vádjának végleges tisztázása volt tevékenységének a legnagyobb sikere. Jóindulatú, de mindig tárgyilagos ítélőképessége ellenfeleiben is a méltányos és emberséges álláspont tiszteletét váltották ki. 1931-ben, a Hangya Szövetkezetek Ellenőrző Uniójának megalakulásakor az alakuló közgyűlés egyhangúlag jelöli az elnöki tisztségre. 1931-től a Nemzeti Szövetkezeti Hivatal technikai bizottságának tagja, ahol szövetkezeti érdekű, értékes felszólalásai, javaslatai mindig odafigyelésre, megértésre találtak. Minden igyekezetével azon volt, hogy az ország szövetkezeti vezéregyéniségeit meggyőzze arról, hogy a Hangya Szövetkezetek tisztán szövetkezeti alapon állnak, és a nép érdekeit és az ország előrehaladását szolgálják mind gazdasági, mind erkölcsi tekintetben. E keretben az 1929-ben hozott román szövetkezeti törvény előkészítésében is vitathatatlan érdemei voltak.

Belátva a szövetkezetek gazdasági erejének óriási jelentőségét, minden alkalmat megragadott az eszme népszerűsítésére. Szövetkezeti értekezleteken, körzeti gyűléseken tanulságos előadásaival, kiváló szónoki tehetségével szerzett támogatókat a szövetkezeti ügynek, öntött erőt és hitet a csüggedőkbe. Ezenkívül, a *Szövetkezés* és a *Hangya* naptárakban megjelent cikkei által neve, népszerűsége, intelme, tanácsa igen sok szerény szövetkezeti hajlékba is eljutott, s ott is a szövetkezeti érzést erősítette. Ugyanakkor 1932-ben, mindenek betetőzéseképpen, a *Szövetkezés* című lap főszerkesztői tisztét is magára vállalta.

1933. március 25-én bekövetkezett váratlan halála mély megdöbbentést keltett Erdély-szerte. Földi maradványai, nagyszabású ceremónia közepette, a nagyenyedi református temetőbe kerültek örök nyugalomra. „A szelleme azonban tovább él közöttünk. Hat, alkot, s az itt maradottakat munkára serkenti fajunkért, embertársaink boldogulásáért, hogy vigyük diadalra az általa magasra tartott szövetkezeti zászlót.” – hangzott el halála után az enyedi szövetkezeti szaklap végmegállapításaként 1933. április 8-án.

Gávai Gaál Jenő

(1846. szeptember 14. – 1934. május 18.)[1]

A Békés megyei Gerendáson látta meg a napvilágot, Budapesten halt meg. Elemi iskoláit Békéscsabán járta, gimnáziumi tanulmányait Selmecbányán folytatta, végül Pozsonyban érettségizett. Jogi tanulmányait a pesti egyetemen kezdte 1865 őszén, itt is fejezte be. Hosszú élete során akadémikus, egyetemi tanár, felsőházi tag, lapszerkesztő és jelentős közéleti személyiség volt.

Ügyvédi oklevelének elnyerése után közéleti pályáját Aradon kezdte mint megyei hivatalnok. 1872-ben egyik szervezője, majd főtitkára és szellemi irányítója az aradi Kereskedelmi és Iparkamarának, amely felölelte Arad, Hunyad, Békés és Csanád megyéket. 1878-ban, átfogó statisztikai felmérés után kiadja *Az aradi Kereskedelmi és Iparkamara kerületének leírásá*t, mely hű képet nyújt az említett négy megye közgazdasági állapotáról. 1896-ban megjelenteti az *Arad vármegye és Arad szabad királyi város közgazdasági, közigazgatási és közművelődési állapotának leírásá*t, mely gazdag statisztikai adatokkal alátámasztott betekintést nyújt Arad vármegye és Arad város iparába, kereskedelmi és hiteléletébe, mezőgazdaságába. 1892-ben hasonló tanulmánya jelenik meg. 1873-ban elfogadja a pécskai kerület országgyűlési képviselői mandátumát, s meg is tartja 1898-ig (egy ideig a világosi, majd újra a pécskai kerületben).

1 Gávay Gaál Jenő: G. Kovács Géza, Tudományos és pedagógiai munkássága. In: Somai (szerk.): *Az Erdélyi magyar gazdasági gondolkodás múltjából* I. kötet, 231–244.

Mint ellenzéki képviselő, pártjának beleegyezésével elfogadja a Wekerle-kormány kereskedelmi miniszterének, Lukács Bélának a meghívását az iparfejlesztési és külkereskedelmi osztály élére.

1894-ben a Magyar Királyi József Műegyetem Nemzetgazdasági tanszékének vezetésével bízzák meg. Bár eredeti végzettsége szerint jogász, fő kutatási területe mégis a közgazdaságtan, statisztika és szociológia.

Közben könyveket jelentet meg és rengeteget közöl a legkülönbözőbb folyóiratokban *(Közgazdasági Ismeretek Tára, Akadémiai Értesítő, Magyar Ipar, Közgazdasági Szemle* – melynek egy ideig szerkesztője is –, *Magyar Pedagógia, Népnevelés, Magyar Tisztviselők Lapja, Budapesti Szemle, Budapesti Hírlap, Aradi Közlöny, Rester Lloyd, Magyar Mérnökök és Építész Egylet Heti Értesítője, Vasúti és Hajózási Hetilap* stb.)

Tudományos tevékenységének eredményeként 1898-ban a Magyar Tudományos Akadémia levelező, majd 1908-ban rendes tagjává választja. Mindezek mellett 1908-tól életfogytig kinevezett főrendiházi tag, de 1927-ben az újjászervezett felsőházba már nem választják be.

Közel negyven éven át tartó kutatásai során tucatnyi Széchenyi-tanulmányt tett közzé, melyekben felölelte Széchenyi eszmevilágát. Akadémiai székfoglalóját is Széchenyiről tartotta 1909. február 8-án. Széchenyi közgazdasági alapeszméit az első világháborút követő években több tanulmányában is ismertette. Hat évtizedet meghaladó kitartó munkásságával a tudomány, a nemzetnevelés, de különösen a Széchenyi-kultusz terén elévülhetetlen érdemeket szerzett. Erősebb meggyőződéssel, magyar lelke bensőségének mélyebb érzésével senki sem hirdette Széchenyi eszméit olyan fenkölt, de tudományos hanggal, mint Gaál Jenő.

Nyomon követi Tessedik Sámuel életútját, a szarvasi tudós gyakorlati oktatási rendszerével foglalkozik. Elemzi Berzeviczy Gergely és Tessedik Sámuel javaslatait a magyar paraszt és a magyar falu felemelése és gondozása érdekében. A szövetkezesítés kérdésében harcostársa gr. Károlyi Sándornak, Darányi Ignácnak és gr. Desewffy Aurélnak.

Gaál Jenő a budapesti műegyetem előadásai összegzését a nemzet-gazdaságtani keretben 1899-ben jelentette meg két kötetben *A nemzetgazdaságtan rendszere* címmel, amely nemzetgazdasági és szociálpolitikai nézeteit és rendszerét tükrözi. Kurzusaihoz felhasználja a kora kapitalizmus jelesebb közgazdászait, elemzi a nemzetgazdasági eszmék fejlődésének történetét, sorra veszi a nemzetgazdaságtan korszakait, a görög-római világ, a középkor és az újkor kezdetének gazdasági életét, és áttekinti A. Smith, T. R. Malhus, J. B. Say, John Stuart Mill, végeredményben a klasszikus angol közgazdaság tanait, majd a francia és a szabadelvű német iskola képviselőit (Fr. List, L. Stein, A. Schaffe), végül pedig az osztrák, olasz és a hazai magyar gazdasági eszmék fejlődését is.

Gidófalvy István

(1859. január 25. – 1921. január 10.)[1]

Gidófalvy István az egyik legtermékenyebb magyar szövetkezeti tanulmányíró és szervező volt, nevéhez több száz erdélyi magyar szövetkezet megalakulása köthető. Aktív szövetkezetszervezői tevékenységét királyi közjegyzői munkássága idejében fejtette ki Maros-Torda és Kolozs vármegyében. Fő partnerei voltak a Pest megyei Hitelszövetkezet vezetői: gróf Károlyi Sándor, Hajós József, György Endre, Erdélyben pedig gróf Bethlen István és Szász Domokos református püspök. Kortársa volt még Ürmösi József unitárius, Karl Wolff szász, illetve Vasile Osvadă román szövetkezeti szervezőknek. Gidófalvy választmányi tagja volt az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesületnek (EMKE), 1897-től 200 koronás alapító tagja az Erdélyi Gazdasági Egyletnek (EGE), alakulásától (1876) a Művelődési és Közgazdasági Egylet központi pénztárnoka, valamint az Erdélyi Kárpát Egyesületnek (EKE) megalakulásától kezdődően tagja, később választmányi tagja. Szintén tagja 1897-től az Erdélyi Múzeum Egyletnek (EME), igazgatósági tagja az Országos Központi Hitelszövetkezetnek. Részt vett 1886-ban az EMKE közgazdasági szakosztályának szövetkezeti alapszabály-terjesztési propagandájában, valamint a Pest megyei Hitelszövetkezet 1891-es erdélyi körútjának szervezésében és az 1895-ös marosvásárhelyi országos szövetkezeti kongresszus szervezésében. 1897-ben az EGE égisze alatt regionális szövetkezeti kirendeltséget próbált

1 Hunyadi Attila: Gidófalvy István. In: Somai (szerk.): *Szövetkezetek Erdélyben és Európában.* RMKT, 2007.

alapítani Kolozsvár székhellyel. Aktívan részt vett a tusnádi Székely Kongresszuson 1902-ben. Gidófalvy érdeme, hogy a fennálló intézményes kereteket bővítve próbálta a szociális és gazdasági jólétet meghonosítani. Ilyen intézmény volt az egyház (a Görgényi Református Egyházmegye, valamint Szász Domokos erdélyi református püspök támogatását nyerte el a szövetkezetek támogatására 1894-ben, később pedig, 1908–1921 között, a református egyház főgondnokaként a kolozsvári-hóstáti földészek szövetkezését támogatta), a közigazgatás (közjegyzői praxisa idején szervezte a szövetkezeteket, kiszállásokat, alakuló közgyűléseket), valamint a kulturális és gazdasági érdekvédelmi szervezetek működése (EMKE, EGE stb.).

A századforduló személyiségeihez hasonlóan, a fenti közéleti tagságokon és tevékenységen kívül Gidófalvy István a szabadkőműves páholynak is tagja volt. Politikailag a Szabadelvű Párthoz tartozott. A kolozsvári törvényhatóság tagjaként városfejlesztési és szociálpolitikai tervezeteket fogalmazott és adott ki. A Protestáns Teológia gondnokaként (1903–1908), valamint kolozsvári királyi közjegyzőként a kolozsvári Ferencz József Tudományegyetem keretében alakult iskolaszövetkezetének alapszabály-tervezetét is kidolgozta és kiadta.

Munkássága során felfigyelt az erdélyi románok és szászok vívmányaira, a kölcsönösen alkalmazható nemzetiségi szövetkezeti modellekre. Véleményt nyilvánított a kivándorlás, iparosítás és telepítés kérdésében is. Nagy Zoltán egyetemi tanár, szövetkezeti szakember szerint Gidófalvy közel 400 szövetkezet alakításában vett részt személyesen, írásai, beszédei révén pedig nagy hatást gyakorolt az erdélyi magyar közéletre és közgazdasági gondolkodásra. Korának szövetkezeti szervező típusát szemléletesen rajzolta meg később az író Bánffy Miklós trilógiájában, Abády Bálint karakterében.

Gidófalvy István fontosabb írásai: Tegyünk a népért. *Szövetkezés*, III. évf. 1892. 1. sz. 10–12. Miért volt szükséges, hogy az erdélyi részekben az „Erdélyi Gazdasági Egylet" a szövetkezeti mozgalom vezetését kezébe vegye? Hogyan alapítsunk hitelszövetkezetet? *Erdélyi Gazda*, XXIX. évf. 1897. 2. sz. Kny. *A székely akció és a hitelszövetkezetek*. Budapest, 1902. A középiskola gazdasági és szociális feladata. *Magyar Gazdák Szemléje*, 1904. 286–293. *Hogyan lettem én szocziálistává?* Budapest, 1906. *A községi takarékpénztárak mint városaink fejlődésének tényezői.* Budapest, 1909. *Gondolatok a szövetkezeti eszme köréből.* Kolozsvár, é. n. (1912?) *A magyar pap és tanító szociális kötelességei* (Társszerző: Schulz Józsefné. Kolozsvár, 1912). *Kolozsvár és társadalmának szocziális kötelességeiről* (Kolozsvár, 1913.) Dr. Gidófalvy Istvánról szóló írások: Fekete György: Dr. Gidófalvy István. In: *Szövetkezés*. 1938. 524–525. Kelemen Lajos: *Dr. Gidófalvy István* (Szerk. Sas Péter. Kolozsvár, 2002.)[1]

1 Uo. 418–419.

Gyárfás Elemér

(1884. augusztus 27. – 1945. október 4.)[1]

Gyárfás Elemér a Küküllő megyei Borzáson született ősi székely családból. A nagyszebeni főgimnázium nyújtott kitűnő képzést és alapműveltséget számára. A kolozsvári egyetemen hallgatott jogi, közgazdasági és államtudományi stúdiumokat, majd a budapesti egyetemen s a párizsi Sorbonnon szerzett jogi diplomát. Hazatérte után, 1909-től ügyvédként működött, s bekapcsolódott Kis-Küküllő vármegye közéletébe.

1917–1918-ban vállalta Kis-Küküllő vármegye főispáni méltóságát. A világháborút követő erdélyi magyar tragikus sors sem tántorította el a nemzetmentés szándékától, hogy nemzeti alapon nézze népe sorsát és kész legyen támogatni a nemzetiségekkel való politikai megegyezés létrehozását, hogy az állam életét egybetartó nemzetiségi intézményeket megmentsék. Életének központi mozgatórugója, a két világháború közötti egész időszakon át, az erdélyi magyarság társadalmi-gazdasági érdekeinek védelme volt a romániai politikai gyakorlat nyújtotta szűk keretek között is.

1918-ban a helyi magyar Nemzeti Tanács elnöke volt, 1921-ben a romániai magyar politikai szerveződés kezdeteit jelentő Magyar Szövetség elnöke ugyanitt, 1921 után az Országos Magyar Párt elnöki tanácsának tagja, a Közgazdasági Szakosztály elnöke, majd 1926-tól két ízben történt megválasztásával Csík megye szenátora a Román Parlamentben, ennek

1 Csucsuja István: Gyárfás Elemér korának gazdaságáról. In: Somai (szerk.): *Az erdélyi magyar gazdasági gondolkodás múltjából.* II. kötet. 125–162.

1938-ban történt feloszlatásáig. Ott volt az Erdélyi Irodalmi Társaság alapítói között, tagja volt a Kemény Zsigmond Társaságnak, beválasztották az Erdélyi Katolikus Akadémiába, majd 1940 után az ebből alakult Pázmány Társaság vezetőségébe. A bécsi döntés után a Romániai Magyar Népközösségnek is ő lett 1942-ben az országos elnöke.

A Csíkban több ízben szenátornak választott Gyárfás Elemérnek behatóan és állandóan foglalkoznia kellett a Csíki Magánjavak elkobzásának ügyével.

Meghatározó szerepe volt abban, hogy az erdélyi magyarság számára megszűnjön a kirekesztettség állapota és hatásos közéleti, parlamenti tényezőkként tudjanak fellépni, s ennek érdekében 1923 októberében az akkor ellenzéki Averescu-féle Néppárttal megkötötték az ún. csucsai paktumot. A paktum egyik pontja a csíki székelyek komposszeszorátusának kérdésére vonatkozott.

Nemzetközi segítségre számítva, a Csíki Magánjavak ügyében azonban a Népszövetség Tanácsához kényszerültek panasszal fordulni, amely hosszas huzavona és egyezkedő tárgyalások közbeiktatása után, 1932. szeptember 27-én pozitív döntést hozott. Elismerte a panasz jogosultságát és a kormány eljárásának igazságtalanságát, ugyanis kimondta a Magánjavak régi igazgatóságának visszaállítását, a városi ingatlanok és 11 659 hold erdő visszaadását, a kormány azonban a döntés végrehajtását halogatta, s amikor a visszaítélt javak átadására került sor, teljesíthetetlen feltételeket szabott a köztulajdonosok számára. Gyárfás Elemérnek minden igyekezete és jogi ismerete, a Státus egész testületének e fontos vagyonmegmentésére irányuló erőfeszítése eredménytelennek bizonyult.

Gyárfás pénzügyi koncepciójának igen fontos vetületét jelentették a pénzforgalom szabályozásával, illetve a vám- és adópolitikával kapcsolatos elgondolásai. A tévesnek ítélt pénzügy- és adópolitika kapcsán marasztalja el Gyárfás a romániai hitelrendszer központjában álló Nemzeti Bank akkori szereplését, különösen azért, mert kisebbségi és főleg a magyar jellegű pénzintézeteket igen hátrányosan diszkriminálta.

A gazdaságpolitikát taglaló cikkeiben és a parlamenti állásfoglalásaiban erőteljesen hangsúlyozta, hogy minden termelési és kereskedelmi folyamatot igen kedvezőtlenül befolyásol az instabilitás, amely a román külkereskedelmi és vámügyi politikát jellemzi.

Egyike volt azoknak a magyar közgazdasági szakembereknek, akik behatóbban foglalkoztak a gazdasági világválságnak a súlyos következményekkel járó hatásaival.

Az önálló erdélyi gazdaságról szóló koncepció tekintetében a szereplők sorában Gyárfás Elemér igen fontos helyet szánt a szövetkezeteknek: a jövő egyik meghatározó gazdasági szervezetének tekintette azokat.

Ilyen indíttatású közgazdaság-tudományi vizsgálódásai az erdélyi közgazdasági irodalom legmarkánsabb vonulatát jelentették. Fontosabb munkái: *Erdélyi problémák* (Kolozsvár, 1923); *Bethlen Miklós kancellár*, 1642–1716 (Dicsőszentmárton, 1924); *Románia hitelszervezetei s az erdélyi magyar pénzintézetek* (Lugos, 1924); *Az erdélyi szászok és a katholicizmus* (Dicsőszentmárton, 1925); *Egyenes úton : 1901–1926* (cikkgyűjtemény, Dicsőszentmárton, 1926); *A Supplex Libellus Valachorum* (Kolozsvár, 1929); *Az első kísérlet* (Az Averescu-paktum előzményei, megkötésének indokai, szövege, módosításai, következményei, felbomlása és tanulságai. Klny. Lugos, 1937); Cikkeit, tanulmányait a *Magyar Kisebbség*, *Erdélyi Tudósító*, *Kis-Küküllő*, *Keleti Újság* közölte, az *Erdélyi Lapok* főmunkatársa.

A HALLER CSALÁD CÍMERE

Haller István

(1896. JANUÁR 28. – 1971. DECEMBER 24.)

Haller István gróf (született Kerelőszentpálon, Maros megyében, meghalt Münchenben) a középiskolát Budapesten, a gazdasági akadémiát pedig Mosonmagyaróváron és Kassán végezte. Kerelőszentpál községben gazdálkodott. Az erdélyi római katolikus egyházmegye vezetőségének tizenötös bizottsági tagja, majd 1932-től igazgatótanácsi tag. Az Erdélyi Gazdasági Egylet és a Kisküküllő vármegyei Gazdasági Egylet választmányi tagja, a Minerva Irodalmi Műintézet felügyelő-bizottsági tagja. 1928-tól tudása, tapasztalatai alapján választották meg az Erdélyi, majd 1940 után a Dél-Erdélyi Hangya Szövetkezet elnökévé, s a Gyulafehérvári Katolikus Püspökség tulajdonában levő Radnóti Gazdasági Iskola felügyelő-bizottságának elnökévé is. Haller István a szövetkezeti mozgalmat karolta fel, s mint az Erdélyrészi Hangyaszövetkezet elnöke azon fáradozott, hogy minden faluban létesítsenek termelő- és értékesítő szövetkezeteket a falvak lakosságának megsegítésére. 1938–1940 között a Magyar Népközösség Gazdasági Szakosztályán belüli Szövetkezeti szakosztály elnöke. Az 1940–1944 közötti időszakban a dél-erdélyi magyarság vezető egyénisége. Jó gazdaszellemben vezette, korszerűsítette a szentpáli birtokot. A kastélyba vezetékvízrendszert, fürdőszobákat építtetett, Marosugrán és Oláhdellőn malmokat működtetett.

Az egyház és az iskola támogatása mellett az ugrai katolikus templom is részben az ő anyagi segítségével készült el. A Hangya-épület székházának az építését vezette, s a kovácsoltvas kapu és erkélydíszek az ő ízlését tükrözik. Haller István 1940–44 között Dél-Erdélyben is vállalta a nehézségeket, a bizonytalanságot, majd az 1945-ös földreformmal megnyirbált birtokot tovább vezette és talpon maradt. Két gyermekük született: Géza, aki agrár-gépészmérnökként magyarországi nagyszüleinél, majd nyugdíjba vonulásáig

Gödöllőn, ma Budapesten él, Haller Ilona-Katalin, aki 1924-ben született és Harmath Ferenc feleségeként Erdélyben maradt.

Effektíven részt vesz a Magyarország és Románia közötti kölcsönös tárgyalásokban mint a dél-erdélyi magyarok és magyar szervezetek, szövetkezetek képviselője, érdekvédelmezője, mint az érdekképviselet megbízottja.

A kastély fosztogatása már a II. világháború idején elkezdődött, amikor Haller Istvánt internálótáborba hurcolták, s a család nőtagjai Budapesten tartózkodtak. Az elhagyott kastélyt a falu egyes lakói, majd a visszavonuló orosz katonák rabolták tovább. 1945 végén került vissza Szentpálra a család, s a katolikus plébános által megmentett bútorokból a földszinten rendeztek be három szobát.

Haller István családja is végigszenvedte a kommunista kormányok által bevezetett terrort: végrehajtották a földbirtokkal rendelkező történelmi családok, így a Haller család kilakoltatását is és kényszerlakhelyre telepítését, vagyonuk teljes elkobzását, állampolgári és emberi jogaik betiltását. 1949. március 2-án éjszaka a családot kilakoltatták a kastély még épen maradt részéből is, Haller Istvánnét kényszermunkára, Haller Istvánt pedig – szerencsés körülménynek köszönhetően, kórházi ápolása folytán – csupán kényszerlakhelyre ítélték, majd egy vizes pincét utaltak ki számára, és fafeldolgozó, gombgyártó, papírzacskó-ragasztó munkásként dolgozott. Feleségét Erzsébetvároson egy betonelemeket gyártó üzemben alkalmazták. 1963-ban költözhetett be a marosvásárhelyi pincelakásba, amikor felfüggesztették a kötelező lakhelyre vonatkozó törvényt. A család hatéves szétszakítottság után láthatta egymást újra. Gyötrelmes évek után, 1967 tavaszán, a sok zaklatást megszenvedve, a külföldi rokonok segítségével a szülők Németországba vándoroltak ki s Münchenben telepedtek le, onnan segítették Erdélyben maradt lányukat, Budapesten élő Géza fiukat és azok családját.

Irodalom: Gara Ernő (szerk.): *Kortársak lexikona. A romániai magyar nyelvterület szellemi és közéleti személyiségei. Romániai rész. Ezer rövid életrajz.* Cluj-Kolozsvár, Fraternitas, 1939, 980; Gudenus János József: *A magyarországi főnemesség XX. századi genealógiája.* Arcanum CD-Rom. Szóbeli interjú gróf Haller Ilonával. Marosvásárhely, 2006. július 2., Hunyadi.[1]

1 Hunyadi Attila: Haller István. In: Somai (szerk.): *Szövetkezetek Erdélyben és Európában*. RMKT, 2007, 419.

Hegedüs Sándor

(1847. április 22. – 1906. december 28.)[1]

Újságíró, politikus, országgyűlési képviselő, miniszter, a magyar Tudományos Akadémiának 1885-től levelező, 1893-tól rendes tagja. A parlamentben két erdélyi várost, előbb Abrudbányát, majd Kolozsvárt képviselte. A magyar kormány tagjává 1899-ben választották meg és a kereskedelmi-ipari tárca vezetésére kérték fel. Miniszterségé idején felgyorsult az ország gazdasági fejlődése. Intézkedéseit megbízható, tudományos alapokra helyezte. Ennek érdekében fontos döntésekkel segítette a magyar statisztika több területének fejlesztését is, különösen jelentősnek minősíthetjük száz év távlatából az iparstatisztika, a népszámlálás, a külkereskedelmi és a balesetstatisztika terén felmutatott eredményeket, valamint a statisztikai hivatalba beérkező adatok felhasználásával összeállított rendszeres évi kormányjelentéseket.

Kolozsvárott született székely nemesi családi ágból, az Udvarhely vármegyei Magyarzsákodot tekinti ősei helyének. A kolozsvári református gimnáziumban tanult, ahol a történelem tudós tanára, Sámi László oktatta. 1865-ben Pestre érkezett jogot tanulni. Itt a nemzetgazdaság és a pénzügy voltak a kedvelt tárgyai, az itt szerzett tudását később kitűnően tudta hasznosítani a gyakorlatban.

1 Halkovics László: Hegedüs Sándor szerepe a gazdaság és a statisztika fejlesztésében (1847–1906). *Statisztikai Szemle*, 80. évf. 2002. 769–783, valamint Gaál György: *Kolozsvár közgazdász-politikusszülöttje: Hegedüs Sándor (1847–1906)*, m. e.

Újságíróként kezdte pályáját, de szakíróként is rövidesen elismert közéleti személyiséggé küzdötte fel magát. *A Hon* című politikai napilapnak az újságírója, később pedig vezércikkírója lett. Újságíróként olyan politikai kapcsolatokra tett szert, amelyek a későbbiekben előrehaladását és az életben való jobb boldogulását szolgálták. 1875-től a kolozsvári *Magyar Polgár* balközép szemléletű politikai napilapban is rendszeresen megjelentek vezércikkei. Munkatársa az 1876-ban megindult *Nemzetgazdasági Szemlé*nek, amely a magyar közgazdászok Akadémia által támogatott tudományos folyóirata volt. Továbbá a *Fővárosi Lapok*nak, a *Vasárnapi Újság*nak, a kolozsvári *Magyar Polgár*nak is munkatársa. 1878-ban jelenik meg egyik terjedelmesebb munkája *Az önkormányzat és pénzügye* címmel. Német, angol és francia szakirodalom segítségével mutatja be az európai államok helyi önkormányzati rendszerét, ezek pénzügyi forrásait, javaslatot tesz a hazai önkormányzat reformjára. Parlamenti képviselő korában legtöbb írott anyagát főként a *Budapesti Szemlé*ben jelenteti meg.

1875–1906 között mint országos parlamenti képviselő a pénzügyi bizottság egyik vezető alakja, számos fontos törvényjavaslat előterjesztője, előadója a költségvetési javaslatoknak. A parlament egyik elsőrangú közgazdasági és pénzügyi szaktekintélyének ismerték el. 1899 februárja és 1902 márciusa között Széll Kálmán kormányában kereskedelemügyi miniszter. Ez idő alatt nagy figyelmet szentel az iparfejlesztésnek. Minisztersége évében számottevően fejlődött a magyar ipar. Szívügyének tekintette az úthálózat, a vasutak, a hajózás és a posta fejlesztését.

Fontosnak tartotta a statisztikai teendőket, ezért a statisztikai hivatal 1901. évi munkatervében a parlamentben előterjesztette nézeteit a statisztikai tevékenység korszerűsítésére, majd javaslatára 1903-ban további módosításokat hajtottak végre az adatszolgáltatásban.

Többek között támogatta szülővárosában a kolozsvári teológiai fakultást és a református gimnázium létrejöttét, valamint működését. A Magyar Történelmi Társulat alapító tagja és a társulat pénzügyeit intéző gazdasági bizottságnak több mint 15 éven át az elnöke volt.

Jelentős gazdasági szakirodalomhoz tartozó munkássága eredményét 1903-ban két tanulmányában is közli a *Közgazdász Szemle*. Az egyik *Az aranyvaluta terjedése*, a másik a *Chamberlain politikája*. Utolsó munkája, melyet a Magyar Kereskedelmi Csarnok 1903-ban kiadott, *Az érzés és képzelet a kereskedelemben*, melyet a csarnok helyiségében nagyszámú hallgató előtt fel is olvasott.

Ferenc József magyar király 1893-ban a Lipótrend középkeresztjével tüntette ki Hegedüs Sándort. Abrudbánya is díszpolgárává választja (1892-től). Gazdag közéleti munkásságát igazolja számtalan közéleti tisztsége: az Országos Képzőművészeti Társulat választmányi tagja, a Nemzeti Tornaegyesület elnöke, a Magyar Általános Takarékpénztár elnöke, az Osztrák–Magyar Vasúttársaság alelnöke.

Hegedűs Sándor munkássága újabb feldolgozást igényel, miután nemrég felfedezett óriási elfekvő anyaga, hagyatéka Budapesten feltárásra került.

Jelentősebb munkái: *Tíz év az osztrák bank történetéből* (Budapest, 1874); *Az önkormányzat és pénzügyei* (Pénzügyi Szemle. Budapest, 1878); *Iparunk és az ipartörvény* (Budapest, 1880); *A bankkérdés az 1881. évi valutakongresszuson* (Budapest, 1881); *A latin államok pénzszövetsége* (Budapest, 1886); *Az árak tényezőiről és törvényeiről* (1889); *A cukor és szeszadó* (Budapest, 1890); *A betétüzlet fejlődéseinek az irányairól* (1894).

Imreh István

(1919. szeptember 12. – 2003. január 31.) [1]

A háromszéki Sepsiszentkirályon született. Középiskoláit Kolozsvárt és Brassóban végezte, a főiskolát a kolozsvári magyar Ferenc József Egyetem közgazdasági karán (1940–44); ugyanitt doktorált gazdaságtörténetből (1944). Előbb vezető közgazdászként a kolozsvári Victoria szövetkezetben dolgozott, de már 1945 végétől az Erdélyi Tudományos Intézet (ETI) munkatársa az intézmény megszűnéséig (1947). A Bolyai Tudományegyetem előadótanárává nevezték ki (1948); előbb a jog- és közgazdaság-tudományi karon tevékenykedett, majd 1950-től a történelem szakon tanított. 1959-től szintén a történelem szakon, a két kolozsvári egyetem egyesítése (1959) után a Babeș–Bolyai Egyetemen az egyetemes legújabb kor történetének előadója nyugalomba vonulásáig (1983). Közben a kolozsvári Történeti Intézet munkatársa (1949–54) és az Erdélyi Múzeum-Egyesület történeti levéltárának megbízott igazgatója (1950–53). A Magyar Néprajzi Társaság tiszteletbeli tagjává (1977) választják. 1998-ban elnyeri az Erdélyi Múzeum-Egyesület tiszteletbeli tagsági minősítést. Mint kiváló erdélyi magyar történész, szociológus 1990-től a Magyar Tudományos Akadémia külső tagja.

Kutatásainak középpontjában Erdélynek a feudalizmusból a kapitalizmusba vezető korszaka állt, ezen belül a székelység története, annak gazdasági, társadalmi és politikai vetületei. A székely falu mezőgazdasági fejlődését, állattartását, szőlőművelését, társadalmi rétegződését, a falu belső rendjét vizsgálta. Állandó témája a székely szabadparaszti tömegek harca a feudalizálódás ellen, majd Háromszék 1848-as önvédelmi harca.

1 *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon* II. kötet, 224–226; Voffkori Mária: Imreh István. In: *Az erdélyi magyar gazdasági gondolkodás múltjából* II. kötet, 2004, 309–334.

Kora társadalomtudósai közül kapcsolatot tartott fenn a szintén falukutató Dimitrie Gusti szociológussal, akinek monografikus kutatási módszerét nagyra értékelte.

Az első kötete a *Székely falutörvények* címmel 1947-ben az ETI kiadásában látott napvilágot. Ez volt életének legkedveltebb kutatói témáját elemző műve. A tucat könyvéből ki kell emelnünk kettőt, amelyek nemcsak a történész szakma, hanem a nagyközönség széles köreiben is nagy érdeklődést váltott ki: *A rendtartó székely falu* (1973) és *A törvényhozó székely falu* (1983). Kiemelkedő jelentőségű az 1956-ban megjelent *Majorsági gazdálkodás a Székelyföldön a feudalizmus bomlásának idején* című kötete, amelynek középpontjában a Mikó családra, más székely nemesek uradalmára és több kisebb birtokra, azok jobbágynépére vonatkozó adatok állnak. Az 1979-től kezdődően megjelenő *Erdélyi hétköznapok, Földesúri gazdálkodás a Székelyföldön*, a *Majorsági gazdálkodás* felfrissített változata is tartalmazza, tárgyalja a robotoló jobbágynép életét a Toldalagi és más nemesi birtokokon. Ugyancsak a gazdaságtörténetet gazdagító műve *A fejedelmi gazdálkodás Bethlen Gábor idejében* (Erdélyi Tudományos füzetek, 1992), ahol már az első oldalon megfogalmazódik egy olyan törekvés, amelynek érvénye az egész imrehi életműre kiterjeszthető. Együttműködve Pataki Józseffel, professzortársával, társszerzőségben írták a *Kászonszéki krónikát*. Szintén társszerzőként jelentették meg az *Erdély változó társadalma 1767–1821* című jelentős forráskötetet, amelyben Csetri Elek a szerzőtársa. A *Látom az életem, nem igen gyönyörű* címet viselő könyvével emléket állít a madéfalvi veszedelem egykori áldozatainak.

Az 1989-es decemberi fordulat után is aktívan részt vett az erdélyi tudományos életben, különösen az Erdélyi Múzeum-Egyesület újjászervezésében, addig, ameddig ereje engedte. Könyvei jelentek meg, és átvehette azokat a tudományos elismeréseket, amelyek a régiek mellett (a Magyar Néprajzi Társaság tiszteleti tagja – 1977. június 25., a Román Akadémia Nicolae Bălcescu-díja az *Erdélyi hétköznapok 1750–1850* című munkájáért – 1981. július 16.) méltán megillették őt. 1990-ben külső tagjai közé választotta a Magyar Tudományos Akadémia, ahol *A székely faluközösség alkonya* című székfoglaló beszédet 1992. szeptember 24-én tartotta meg. 1995. május 30-án a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem díszdoktorává avatta, 1998-ban pedig az EME tiszteleti tagja lett, és ugyanabban az évben a *Látom az életem nem igen gyönyörű* című munkájáért az EME és a Gróf Mikó Imre Alapítvány Entz Géza-díjban részesítette (1998. március 3.). 2001. február 3-án, egy nem akármilyen élet méltó megkoronázásaként, átvehette a Magyar Köztársasági Érdemrend lovagkeresztjét.

Szaktanulmányait magyarul a *Társadalomtudomány*, *Társadalomtudomány és Politika*, *Irodalmi Almanach*, *Korunk*, *Agrártörténeti Szemle* (Bp.), *Acta Universitatis Debrecenensis*, *Aluta*, *Igaz Szó*, *A Hét*, *Új Élet*, *Művelődés*, románul a *Studii*, *Studia*, *Anuarul Institutului de Istorie din Cluj*, *Acta Musei Napocensis*, *Terra Nostra*, *Napoca Universitară*, németül a *Forschungen zur Volks- und Landeskunde* közli. Népszerűsítő cikkei és ismertetései a *Március*, *Székelység*, *Utunk*, *Falvak Népe*, *Falvak Dolgozó Népe*, *Igazság*, *Előre*, *Tribuna*, *Făclia*, *Új Idő*, *Brassói Lapok*, *Hargita*, *Vörös Lobogó*, *Megyei Tükör* hasábjain találhatók. Társszerzője a *Szülőföldünk* (Sepsiszentgyörgy, 1944) és *Tanulmányok az erdélyi kapitalizmus kezdeteiről* (1956) című köteteknek. Hozzájárult több országos vállalkozásból született történeti szintézishez, így munkatársa az *Istoria României* III. kötetének (1964) és a magyar nyelven írt *Erdély története* műnek (1964), egyik szerkesztője a *Történeti kronológia* (1976) jelenkori részének. A szabófalvi Szeszka Erdős Péterrel együttműködve először adott hírt moldvai csángók jogszokásairól a *Népismereti dolgozatok 1978* című gyűjteményes kötetükben.

Történelem- és gazdaságtudományi jelentőségű önálló kötetei: *Székely falutörvények* (Bolyai Tudományegyetem és ETI kiadása, Kv. 1947); *Despre începuturile industriei capitaliste din Transilvania în prima jumătate a secolului XIXlea* (1955); *Majorsági gazdálkodás a Székelyföldön a feudalizmus bomlásának idején.* Adatok a XVIII. század végi és a XIX. század eleji székelyföldi nagybirtok gazdálkodásáról és a paraszti földek kisajátításáról (1956); *Újkori egyetemes történeti előadások. 1870–1918* (egyetemi jegyzet, Kolozsvár, 1958); *A rendtartó székely falu.* Faluközösségi határozatok a feudalizmus utolsó évszázadából (1973); *Erdélyi hétköznapok 1750–1850.* Társadalom- és gazdaságtörténeti írások a bomló feudalizmus időszakáról (1979); *Erdély változó társadalma 1767–1821* (Csetri Elekkel közösen, 1980); *Viața cotidiană la secui 1750–1850* (fordította Gelu Păteanu, Florica Perian, Papp Ferenc. Előszót írt Șt. Ștefănescu, 1982); *A törvényhozó székely falu.* I. A székely falutörvények világa. II. Székely falutörvények, rendtartások. 1581–1847. III. Jegyzetek. Lektorálta Jakó Zsigmond (1983); *Székelyek a múló időben* (Budapest, Magvető, 1987); *Kászonszéki krónika 1650–1750* (Európa könyvkiadó 1992); *Látom az életem, nem igen gyönyörű* (Kriterion könyvkiadó, 1994).

Jakabffy Elemér

(1881. május 17. – 1963. május 19.)[1]

Lugoson született, tanulmányait a lugosi gimnáziumban, majd a budapesti egyetemen végezte, ahol jog- és államtudományi doktorátust szerzett. Előbb Magyarországon, a nemzeti szabadelvű párti programmal, a németbogsáni választókerület országgyűlési képviselője volt 1910 és 1918 között a Nemzeti Munkapárt színeiben, majd Erdély 1920. évi Romániához való csatolását követően szülőföldjén maradt, ahol élénk politikai, publicisztikai és lapszerkesztői tevékenységet fejtett ki. Az 1920. év után mint romániai magyar politikus, jogász, közíró, helytörténész, publicista, nemzetiségpolitikus a Magyar Tudományos Akadémia külső tagja lesz (1938). 1928-tól a bukaresti országgyűlés Háromszék, Bihar, majd 1931-től Szatmár megye parlamenti képviselője. II. Carol diktatórikus uralmának bevezetésekor és az Országos Magyar Párt betiltásakor, 1938-ban megtagadta belépését a Romániai Magyar Népközösségbe (RMN), és visszavonult a politikai élettől. Később azonban, 1940–1944 között a Romániai Magyar Népközösség Elnöki Tanácsának tagja lett. 1943-tól, korábbi döntése dacára, tevékenyen részt vett az RMN munkájában. 1944 augusztusában Bukarestbe internálták mint „nemzetiségi túszt", fogva tartásával a román kormány az Észak-Erdélyben rekedt Emil Hațieganu biztonságát kívánta kikényszeríteni. Végül Jakabffy csak nyolc hónap elteltével, 1945 áprilisában szabadult ki. Kényszerlakhelyéül a hatóságok

1 Balázs Sándor: Jakabffy Elemér és a kisebbségi gazdasági gondolkodás. In: Somai (szerk.): *Az erdélyi magyar gazdasági gondolkodás múltjából.* RMKT, 2004, 71–92.

Hátszeget jelölték ki. 1945-ben a Romániai Magyar Dolgozók Egyesülete hívta tagjai sorába, de megrendült egészségi állapotára hivatkozva a felkérést visszautasította. Hátszeget 1954-ben hagyhatta el, ezt követően Szatmárnémetiben telepedett le, s hátralévő éveit itt élte le visszavonultságban. Hevesen visszautasította az antiszemitizmust, a fajelméletet és erőszakos asszimilációt, a fasizmust és a háborút. Hirdette a román néppel való barátságot, és a nacionalista sajtó támadásainak visszaverése során Nicolae Iorga, Petru Groza, Victor Cheresteşiu, C. Rădulescu-Motru, Nicolae Titulescu, Teodorescu-Branişte, Silviu Dragomir, Victor Iamandi írásainak elvi állásfoglalásaira, nyilatkozataira hivatkozik és támaszkodik.

Életének jelentős alkotása a *Magyar Kisebbség* című folyóirat, melyet 1922-ben alapít Sulyok Istvánnal és Willer Józseffel (a „lugosi triumvirátus"). Sulyok kiválása után, 1939-ben, Willerrel együtt szerkeszti tovább a lapot, egészen annak 1942-ben történt megszüntetéséig.

A gazdasági statisztika művelőjeként életének egyik konfliktusos helyzetét éppen az idézte elő, hogy 1923-ban megjelentette *Erdély statisztikája* című munkáját, amelyben számos, a gazdasági helyzetre vonatkozó, hivatalosnak nyilvánított adatot helyesbített. Ennek következtében támadások érték a román nacionalizmus részéről, sőt hadbírósági eljárást is indítottak ellene.

Közírói tevékenysége az erdélyi nemzetiségi viszonyokra és népesedéstörténetre, majd 1920 után az erdélyi magyarság kisebbségi, demográfiai, politikai és társadalmi helyzetére irányult. Politikusként is a romániai magyarság jogaiért és helyzetük javításáért harcolt. 1925 és 1935 közötti diplomáciai útjain több ízben képviselte az erdélyi magyarságot a Népszövetség Genfben megrendezett kisebbségügyi kongresszusain. Feltérképezte az erdélyi magyarság gazdasági sérelmeit, s közzétette azokat *Népkisebbségi kívánságaink és feladataink* címmel. A Népszövetségben igen jól dokumentáltan sikerült neki a világ tudtára adni a kisebbségi magyarságot ért előnytelen gazdasági diszkrimináció eseteit.

A *Magyar Kisebbség* című folyóirat alapító szerkesztői tevékenysége mellett 1923-tól a kisebbségpolitikai szemle román *(Glasul Minorităților),* 1926-tól pedig a német *(Die Stimme der Minderheiten)* és francia *(La Voix des Minorités)* nyelvű változatait is szerkesztette. Behatóan foglalkozott a Bánság, azon belül főként Krassó-Szörény megye történetével. Kiállt a Csíki Magánjavak védelme mellett, ugyanis a magánjavak törvénytelen eltulajdonítását úgy értékelte, hogy ez az aktus ellentmond a gyulafehérvári ígéreteknek.

Meglátásai előremutatóak: leszögezi, hogy a nagy gazdasági egységek előnyben vannak a szétdaraboltsággal szemben; Európa gazdálkodásának egységét látja; a határok áteresztheőségének a híve; a nagy- és kisgazdaságok egységes, kölcsönös együttlétét és együttműködését tekinti jövőképnek.

Megérezte, hogy mindenféle totalitarizmus mélységesen irracionális, ellentmond a józan észnek, mindegy, hogy az jobbról vagy balról ered. Érdeme azonban nem is abban áll, hogy megjósolta a totalitarista rendszerek bukását, hanem abban, hogy azt előre határozottan látta, s ebben a gazdasági tényezők és érdekek szerepét kiemeltnek tekintette.

Kötetben megjelent fontosabb munkái: *A románok hazánkban és a Román Királyságban* (kultúr- és szociálpolitikai tanulmány, Bp., 1918); *Régi krassóiak* (Lugos, 1919); *Napló az 1918. évi forradalom eseményeiről* (Lugos, 1920); *Emlékirat a lugosi magyarság sérelmeiről* (Lugos, 1921); *Erdély statisztikája* (Lugos, 1923); *Tibiscum* (Lugos, 1924); *Az 1790–91-iki magyar országgyűlés előzményei Krassó vármegyében* (Lugos, 1925); *Az 1848. év eseményei Krassó vármegyében* (Lugos, 1928); *Adatok a románság történetéhez a magyar uralom alatt* (Lugos, 1931); *A bánsági magyarság húsz éve Romániában* (Páll Györggyel közösen, Bp.,

1939); *Kérelmek, határozatok, tervek, javaslatok és törvényes intézkedések az erdélyi nemzetiségi kérdések megoldására másfél évszázad alatt* (Lugos, 1940); *A Bánság magyar társadalmának kialakulása a XIX. század folyamán* (Lugos, 1940); *Krassó-Szörény vármegye története különös tekintettel a nemzetiségi kérdésre* (Lugos, 1940); *Kisebbségi sorskérdések* (Vál. Balázs Sándor, Kolozsvár, 2005); *Mit kell tennünk elsősorban a gazdasági cselédkérdés megoldása érdekében?* (Budapest, 1904).

Károlyi Sándor gróf

(1831. NOVEMBER 10. – 1906. ÁPRILIS 24.)[1]

A politikus és közgazda Károlyi Sándor Pesten született, iskolai tanulmányai közben bekapcsolódott a szabadságharcba, majd Párizsba emigrált. Bár nem kötődött közvetlenül Erdélyhez, azonban hatása és szervező munkássága meghatározó jellegű volt az erdélyi szövetkezeti mozgalomra, ami feljogosít arra, hogy az erdélyi személyiségek között értékeljük tájékainkon érvényesülő igen hatékony tevékenységét.

A reform szellemű család gondolkodásának hatására az emigráció alatt ismerkedett meg a haladó szellemiségű francia gondolkodók eszméivel, példaképének azonban Széchenyi Istvánt tekintette. 1854-ben, az általános amnesztia után hazatért Párizsból, s hátralévő életét a magyar közösség felemelésének szentelte. Ezt követően csakhamar vezető szerepet vállalt a magyar gazdatársadalomban, 1881-ben szabadelvű párti képviselővé választották, de 1884 óta Apponyihoz csatlakozott, s követte őt a nemzeti párt megalapításakor, majd a szabadelvűekkel való fúziójában is részt vállalt (1900).

A 19. század második felében feladatot vállal a Tisza szabályozásának fontos munkálataiban. Hosszabb időn át egyik fő szorgalmazója lett a nagy lendülettel kibontakozó szabályozásoknak. Megalapítója volt a Tiszavölgyi Társulatnak, amelynek elnöki tisztségét éveken át betöltötte.

1 Kovalovszky Miklós – Solt Andor: *Gróf Károlyi Sándor élete és alkotásai*. Bp., 1942; *Közgazdasági Enciklopédia*. Bp., Atheaneum Kiadó, 1929.

Kiemelkedő közéleti szereplése nem a politikában, hanem a gazdasági életben jelentős, és főleg az ehhez kapcsolódó szövetkezeti mozgalomban mutatkozott meg. A magyar szövetkezeti mozgalom atyjának is nevezik. Károlyi kezdeményezésére megkezdte működését az 1880-as évek elején szerveződött gazdaköri mozgalom. Ennek a mozgalomnak a fontos állomása a Magyar Gazdaszövetség létrehozása volt. A szövetséget 1896. január 16-án alapították, a gazdaszövetség elnöke Károlyi Sándor lett. A gazdatársadalom megsegítése szellemében fogalmazta meg a szövetség programját, a következőket követelve: 1. a közteherviselés igazságosabb, a termelési-kereseti arányokhoz igazodó elosztását; 2. a mezőgazdasági hitelügy hatékonyabb megszervezését s a hitelszükségletek méltányos kielégítését; 3. a mezőgazdaságból származó jövedelmek és jövedelmi források fejlesztését, biztosítását; 4. éppen ennek érdekében a mezőgazdasági kereseti lehetőségek kiszélesítését, újak létesítését; 5. a mezőgazdasági napszámosok, cselédek és alkalmazottak helyzetének törvényes rendezését; 6. a mezőgazdasági termékeket és árakat védő vámpolitikai rendszabályok bevezetését; 7. a mezőgazdaságot és agrártársadalmat sújtó különböző visszaélések felszámolását; 8. a mezőgazdasági szakoktatás, szaksajtó és ismeretterjesztés kiszélesítését és a mezőgazdasági érdekképviseleti rendszer bevezetését.

Irányításával indult meg országszerte a gazdakörök szerveződése, az erdélyrészi gazdák szervezésével egyetemben. Számuk az 1900-as évek elején félezerre, tagjaik száma félmillióra emelkedett, később az egész országot, Erdéllyel bezárólag behálózták.

Károlyi nevéhez fűződik az 1886-ban alapított Pestmegyei Hitelszövetkezet is, amely köré csoportosultak a Pest vármegyei falusi hitelszövetkezetek. A rákövetkező évben már megkezdték a községi fiókok szervezését. Számuk évről évre szaporodott: 1894-ben már 80 hitelszövetkezet működött az ország legnagyobb megyéjében, Pest vármegyében. Működési szabályzataikat a Schulze–Delitzsch-féle és a Raiffeisen elvei alapján működő külföldi és hazai szövetkezetek szabályzataira építve dolgozták ki. 1891 végén indult meg a hitelszövetkezeti mozgalom Pest megyén túli tájakra való kiterjesztése, s a mozgalom ettől kezdve egyre inkább országossá terebélyesedett. Két évvel később, 1894-ben, a Pestmegyei Hitelszövetkezet a Hazai Szövetkezetek Központi Hitelintézete nevet vette fel. Az országszerte erősödő, megyénként szervezkedő mozgalomnak Károlyi állt az élén, s ő volt az elnöke a Hazai Szövetkezeti Központi Hitelintézetnek is, amely az 1898: XXII. t. c. alapján alakult Országos Központi Hitelszövetkezetté 460 tagszövetkezettel.

1898. január 23-án létrehozta a Hangyaszövetkezetet, mint a Magyar Gazdaszövetség Fogyasztási és Értékesítési Szövetkezeti Központját. Ez a központ fogott hozzá, Károlyi hatalmas és hatékony szellemi és anyagi támogatásával, az első vidéki szövetkezetek és boltjaik megszervezéséhez. Ez a szövetkezeti forma, lassan megerősödve, messze túlélte alapítóját, és a két világháború közötti Magyarországon már az egész országot behálózó szövetkezeti mozgalommá szélesedett, s működésük csak az 1945 utáni államosítások idején szűnt meg. Ez az európai szinten is úttörő intézmény sikerrel valósította meg a termelő, értékesítő és fogyasztói szövetkezetek gazdasági modelljét nemcsak az anyaország területén, de egész Erdély területén is.

Károlyi munkásságának is köszönhetően az első világháború kitörésekor a Hangyának már 1276 fiókszövetkezete volt 200 000 taggal. Károlyi mind a hitel-, mind a fogyasztói szövetkezetek szervezése terén különös gondot fordított az erdélyrészi, s különösen a székelyföldi szövetkezeti mozgalomra, amelynek következtében a szövetkezetek nagy hatással voltak a partiumi és erdélyrészi gazdaságok és az összefogás szellemének a fejlődésére. Külön gondot fordított az ország két leginkább elmaradott tájára és népcsoportjára; az

Északkeleti-Kárpátok vidékén élő ruszin és a Délkeleti-Kárpátok kanyarulatában elhelyezkedő székely népcsoportokra. A szövetkezetek itteni szervezésére tetemes anyagi áldozatokat hoztak a központok. A Szent István Társulat elnökeként és közéleti tevékenységének köszönhetően, s különösen a mezőgazdák szervezkedése és a szövetkezeti ügy érdekében végzett munkásságáért már 1882-ben belső titkos császári tanácsosi méltóságot nyert, 1900-ban pedig megkapta az aranygyapjas rendet. Halála után Vajdahunyad várának udvarán szobrot emeltek emlékének, azonban ma már több köztéri szobor hirdeti emlékét. Az olaszországi Mentonéban halt meg, a fóti családi sírboltban temették el.

A szövetkezeti eszme, a mezőgazdasági politika jegyében a *Nemzetgazdasági Szemle* és különösen a *Magyar Gazdák Szemléjé*ben megjelent tanulmányain kívül a következő munkái láttak napvilágot: *Terménykivitelünk s a vízi utak* (Bp., 1881); *Néhány szó a magyar munkáskérdésről* (Bp., 1895); *Szervezkedés és szövetkezés* (Bp., 1899); *A telepítés kérdéséhez* (Bp., 1900).

Kislégi Nagy Dénes

(1884. június 21. – 1984. augusztus 27.)[1]

Filozófiai, társadalomtudományi, közgazdasági, statisztikai szakíró. A vajdasági Titelben született, értelmiségi családból. Az elemit Palánkon végzi, majd Szegeden jár iskolába, ezt követően a budapesti Lónyai Gimnáziumba kerül. Egyetemi tanulmányait a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának klasszika-filológia szakán folytatja. 1908-ban egyéves ösztöndíjjal Párizsba utazik, ahol a Sorbonne-on filozófiai, illetve szociológiai előadásokat hallgat. Párizsból hazatérve középiskolai tanárként helyezkedik el. Közben 1913-ban, a jogi diplomája megszerzése után, a vallás- és közoktatásügyi minisztertől angliai ösztöndíjat kap. Az I. világháború alatt újságíróként három és fél éven át Bécsben tartózkodik, ahol a bécsi hadügyminisztérium sajtóirodájának alárendeltségében, a *Tábori Újság* szerkesztőségében dolgozik. Itt hallgatója a kor két nagy tekintélyű szociológusának és közgazdászának, Max Webernek, illetve Joseph A. Schumpeternek.

A Tanácsköztársaság alatt, bár a marxizmus elveivel nem azonosult, kinevezték a Közélelmezési Minisztérium gazdaságpolitikai osztályának vezetőjévé, és rábízták a Tanárképző Főiskola szociológia oktatásának megszervezését is. A Tanácsköztársaság bukását követően újra középiskolai tanárként dolgozott.

1 *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon,* II. kötet 29; Harmath Zsigmond – Hild Márta: Kislégi Nagy Dénes (1884 – 1984). Egy évszázadot átívelő életút. In: Somai (szerk.): *Az erdélyi magyar gazdasági gondolkodás múltjából* II. kötet, 2004, 163–184.

1942-ben nevezték ki a kolozsvári Ferencz József Tudományegyetem gazdaságpolitikai és statisztikai tanszékére. 1945-től a Bolyai Tudományegyetemnek professzora 1948-ig, a Statisztikai és Gazdaságpolitikai Tanszéken oktat. 1947–48-ban számos magyar professzort menesztettek a kolozsvári egyetemről, köztük Kislégi Nagy Dénes közgazdász professzort is, és mellette még Zolnai Bélát, Tettamanti Bélát, Harkai Schiller Pált, Buza Lászlót, Borbély Sámuelt, Fényes Imrét és másokat. Ezután működését a pécsi egyetemen folytatta. A filozófia és a közgazdaságtan határterületén jelent meg *Az emberi munka bölcselete* című, közel két évtizeden keresztül formálódó, első nagyobb műve, melynek megírására már ifjúkora óta, ösztöndíjasként Londonban és Párizsban járva készült. A két világháború között Kislégit különös módon megragadta *Az univerzalizmus* irányzatának széles társadalomtudományi alapon álló szemlélete, s az univerzalizmuson keresztül került közel a közgazdaságtan kérdéseihez. Ennek az áramlatnak a magyarországi elterjesztése érdekében a legtöbbet publikált. A *Közgazdasági Szemlé*ben 1931 és 1938 között 11 cikke és számos könyvismertetése jelent meg az univerzalizmust érintő témában, majd 1938-ban, Spann Otmár bölcseleti és gazdasági tanai alcímmel megjelentette az *Univerzalizmus* című művét. Chorin-díjjal és Weiss Fülöp-díjjal ismerték el a szerző érdemeit.

Az 1930-as években összesen 48 előadásból álló, három sikeres sorozatot indított a magyar rádióban, amelynek irodalmi vezetői Cs. Szabó László és Ortutay Gyula voltak. Az előadások később három külön kötetben is megjelentek a *Bevezető a közgazdaságtanba* című, 1939-es kiadványban. 95 évesen elemző és kritikus módon áttekintette az élettörténetét, és megírta az *Életpályám emlékei* című könyvet.

Közéleti tevékenységei: 1919-től kezdődően 23 éven át volt a *Közgazdasági Szemle* szerkesztőségi titkára, valamint a Magyar Közgazdasági Társaság titkára.

Kislégi Nagy Dénes főbb művei: *A vallási élet elemi formái* (Huszadik Század, 1912, 587–623); *Az emberi munka bölcseletéhez* (Közgazdasági Szemle, 1917, 63–70); *Új irányok a közgazdaságtanban* (Közgazdasági Szemle, 1918, 92–112); *Bevezetés a szociológiába* (Genius (Szabad Iskola 3.), Budapest, 1922); 1926. *Filozófia a közgazdaságtanban* (Közgazdasági Szemle, 1926. 458–472); *Az emberi munka bölcselete* (Gergely (Közgazdasági Könyvtár 10. kötet), Budapest, 1930); *Az univerzalizmus államelmélete* (Közgazdasági Szemle, 1931, 702–708); *A gazdasági individualizmus válsága* (Közgazdasági Szemle, 1933, 249–256); *Mandeville meséje a méhekről* (in: Ünnepi dolgozatok Navratil Ákos születésének 60. és egyetemi tanári kinevezésének 30. évfordulója alkalmából, Gergely, Budapest, 1935, 304–324); *Az univerzalizmus gazdasági kategóriái* (in: Ünnepi dolgozatok Balás Károly és Heller Farkas születésének 60. évfordulója alkalmából. Gergely, Budapest, 254–263. Különlenyomat, Szegedi Városi Nyomda, Szeged, 1937., 210.); Hungary's contribution to the advancement of civilization (Kisléghi-Nagy Denis. Budapest : Rotary Club, 1937.); *Univerzalizmus* (Gergely (Közgazdasági Könyvtár 21. kötet), Budapest, 1938); *Bevezető a közgazdaságtanba* (Tizenöt rádióelőadás, Danubius Kiadás (Tudományos Gyűjtemény 36. kötet), Pécs, 1939); *Híres kereskedők* (Tébe (Tébe Könyvtár 105.), Budapest, 1940); *Széchenyi gazdaságpolitikája* (Társadalomtudomány, 1941, 21. évf., 5. sz., 538–549. Különlenyomat, Stephaneum Nyomda, Budapest, 14.); *Pálosi Ervin emlékezete* (Nagy Nyomda (Gazdaságpolitikai Könyvtár 1.), Kolozsvár, 1942); *A gazdaságpolitika tudományelméleti helyzete* (Közgazdasági Szemle, 1943, 78–83); *Beszélgetés egy eke mellett* (Tizennégy rádió-előadás, Budapest, 1943); *Világnézet és gazdasági stílus* (Közgazdasági Szemle, 1944, 265–294); *Pénzromlás és árszínvonal* (Jordáky Nyomda, a Kolozsvári Bolyai Tudományegyetem Jog- és Közgazdaságtudományi Karának ismeretterjesztő kiadványai (Jog- és Közgazdaságtudományi értekezések 2.),

Kolozsvár, 1946, 20); *A közgazdaságtan oktatásának módszeréről* (Bolyai Tudományegyetem Társadalomtudományi Intézete (Társadalomtudományi tanulmányok 2.), Kolozsvár, 1946); *A közgazdasági elméletek története* (Egyetemi előadásai alapján jegyezte és kiadta Komjátszegi Mária, Sokszorosítás, Kolozsvár, 1948); *Statisztika* (Egységes jegyzet (Társszerzők: Schneller Károly, Theiss Ede), Budapest, 1952); *A statisztikai megismerés természete* (Kandidátusi értekezés, 1955); *A statisztikai mérés* (Statisztikai Szemle, 1955, 724–735); *A statisztikai csoportosítás logikai alapjairól* (Statisztikai Szemle, 1956, 502–511); Émile Durkheim és iskolája. Szociológiatörténeti tanulmány (Doktori értekezés, 1970); *Emlékezés William Pettyre* (Aki „feltámasztotta" Green Annát, Élet és Tudomány, 18. sz., 1971, 851–854); *Ismerettan és szociológia* (Magyar Filozófiai Szemle, 1972, 662–673); *Hetvenöt éves a L'Année Sociologique* (Szociológia, 83–100. és 1974, 250–261); *Emlékezés Saint-Simonra* (Élet és Tudomány, 20. sz., 1975, 919–924); Életpályám emlékei (Szerk. Szotáczky Mihály, Pécsi Tudományegyetem, sokszorosítás, 1979); *Az erkölcs szociológiája* (Élet és Tudomány, 14. sz., 1984, 422–423).

Lefordította a klasszikus iskola egyik legnagyobb képviselője, David Ricard 1817-ben megjelent fő művét, a *The Principles of Political Economy and Taxation*t. Ez a Ricardo-mű egyetlen magyar fordítása mindmáig.

KÁDÁR JÓZSEF

(1850. JANUÁR 23. – 1939. FEBRUÁR 12.)

Erdélyi magyar tanár, szakíró, történész, néprajzkutató. Várfalván született és Désen temették el. Középiskoláit a tordai unitárius gimnáziumban kezdte, ahol 1863-ban megindította és szerkesztette a *Remény és Viola* című diáklapot. Az 5. osztály elvégzése után Kolozsvárra került, s az Unitárius Kollégiumban érettségizett (1871). Ekkor lett teológus, és a gimnázium 1–4. osztályában tanított földrajzot és görög nyelvet. 1873-ban a tordai gimnáziumba köztanítónak nevezték ki, ahol az 1-2. osztálynak latint és természetrajzot tanított. 1874-ben senior (iskolafőnök) lett. A fölajánlott papi állást azonban nem fogadta el, hanem Budapestre ment, a polgári iskolai tanítóképzőbe, ahol 1876-ban szerzett oklevelet nyelv- és történettudományi tárgyakból, és még ez évben kinevezték tanárnak, majd később igazgatónak a dési polgári iskolába. Itt előbb a polgári fiú-, majd leányiskola tanára, 1904-től igazgatója, a *Tanügyi Tanácskozó* című folyóirat szerkesztője. A Désen alakult Monographiai Bizottság, a Szolnok-Doboka Megyei Irodalmi, Történelmi és Etnographiai Társulat és az Erdélyi Irodalmi Társaság tagja. A dési *Szolnok-Doboka* című hetilap, a kolozsvári *Magyar Polgár*, *az 1848–49-es Történelmi Lapok,* a *Keresztény Magvető*, a *Magyar Nép,* a budapesti *Magyar Nyelvőr* és a szülőföldjén megjelent *Aranyosvidék* munkatársa. Itteni munkája során ifjúsági önképzőköröket alapított, ő volt az alapítója a Szolnok-Doboka megyei Tanítótestületnek is, valamint a Szolnok-Doboka Megyei Történelmi, Irodalmi és Ethnográphia Társulat jegyzője, és ő szerkesztette annak kiadványait is.

Történetírói munkásságának első termékei közül kiemeljük az 1437-es bábolnai parasztfelkelésről szóló dolgozatát (*Pórlázadás megyénkben Zsigmond király alatt*. Szolnok-Doboka 1884/1). Helytörténeti kutatásokat folytatva korán eljutott a monografikus feldolgozásokig. Önálló kötetek formájában írta meg a megye két népes településének, Szamosújvárnak

és Széknek a történetét. Nagyobb méretű alkotása a Belső-Szolnok és Doboka megye története 1848–1849 (Dés 1890). Nevelői elkötelezettségének bizonyítéka a *Szolnok-Doboka vármegye nevelés- és oktatásügyének története* (Dés 1896) című terjedelmes munkája, mely 317 helység 247 iskolájának történetét tekinti át. Réthy Lászlóval, Tagányi Károllyal és Pokoly Józseffel közösen készítette el a Szolnok-Doboka vármegye monographiája közel négyezer oldalas hét kötetét. Tízéves kutatómunkájának eredményeként született meg *Szolnok-Doboka vármegye monographiája* című, közel négyezer oldalas, hétkötetes műve, melyet saját költségén jelentetett meg 1901–1905 között Désen. E munkája az erdélyi magyar vármegyékről írt művek közül máig a legjelentősebbnek tekinthető, 406 település történetét írja le. Anyagbőségben, forráskezelésének megbízhatóságában ez a monográfia máig is a „hasonló jellegű művek között a legjelentősebb, legtiszteletreméltóbb történetírói teljesítmény" (Szabó T. Attila). Élete három utolsó évtizedében, mint a *Magyar Nép* munkatársa, főleg tudomány-népszerűsítő cikkeket írt és néprajzi kutatásokkal foglalkozott. Kéziratban maradt munkái közül említésre méltó a Szolnok-Doboka megyében élt írók élete és munkássága, valamint a dési anekdoták és Dés környéki babonák és hiedelmek gyűjteménye.

Írói álnevei: Turul, Várfalvi, Siculus. Halála után a korabeli sajtó Kádár Józsefet a Szamosok völgye Orbán Balázsaként emlegette. Emléktábláját 2002. május 30-án avatták fel Désen. Kelemen Lajos: Emlékbeszéd K. J. sírjánál. Főbb művei közé soroljuk: *A Dési Református Egyházközség története 1848–49* (Dés, 1896); *Szolnok-Doboka vármegye monographiája I–VII.* Közrem. Tagányi Károly, Réthy László, Pokoly József. Deés [!Dés]: Szolnok-Dobokavármegye közönsége. 1900–1901; *Szamosújvár, szabad város – a vár és uradalom története* (Dés, 1903); *Székváros nagyközség története* (Dés, 1904); Kéziratban maradt műve: *Babonák és szokások Deés vidékéről*, 1892 (ezt a munkáját Kiss Ferenc dési tanár, közíró tette közzé 2001-ben).

Források: Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái V. (Iczés–Kempner,* Budapest: Hornyánszky. 1897); *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon: Szépirodalom, közírás, tudományos irodalom, művelődés II. (G–Ke).* Főszerk. Balogh Edgár (Bukarest: Kriterion. 1991); *Kerekes Sándor:* Kádár József Szolnok-Doboka vármegye monográfiája *Az erdélyi magyar gazdasági gondolkodás múltjából* I. *Az erdélyi magyar gazdasági gondolkodás múltjából* IV. kötet (kiadás alatt).

Kozma Ferenc

(1844. február 17. – 1920. május 12.)

Csekefalván született, pedagógus, művelődésszervező, publicista, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja. Gyakorlati pedagógusi munkásságával és közéleti, publicisztikai tevékenységével egyaránt szűkebb pátriája, a Székelyföld és Erdély tanügyének és közművelődésének előmozdítója volt, 1894-ben pedig királyi tanácsosi címet kapott. Székely kisnemesi családban született, apai ági felmenői több generáción keresztül az Erdélyi Unitárius Egyház lelkészei voltak, apja Homoródkarácsonyfalván és Csekefalván teljesített szolgálatot. Középiskolai tanulmányait 1860-ig a székelykeresztúri, majd a kolozsvári unitárius gimnáziumban, 1863-tól a kolozsvári teológiai tanfolyamot végezte, s végül 1867-ben szerezte meg lelkészi oklevelét. Időközben egy éven keresztül a város szabadságon lévő unitárius lelkészét helyettesítette hivatalában, teológiai, filozófiai és pedagógiai tanulmányokat folytatott. Az 1867–69 közötti esztendőkben Jéna, Heidelberg, Zürich egyetemein folytatott bölcseleti és pedagógiai tanulmányokat, egyúttal beutazta a Német Birodalom és Svájc fontosabb vidékeit.

Hazajövetele után sikertelenül pályázta meg a kolozsvári unitárius egyházközség lelkészi hivatalát, így 1869-ben a székelykeresztúri unitárius gimnáziumban helyezkedett el, mint a német és görög nyelv, valamint a klasszika-filológia tanára. 1870-től az akkor létesített székelykeresztúri Magyar Királyi Állami Tanítóképző Intézet tanáraként oktatott magyar irodalmat, történelmet és földrajzot. 1873-ban a tanítóképző igazgatójává nevezték ki, s 1886-ig vezette az intézményt, egyúttal a pedagógia tanára volt. 1886-tól 1904-ig Kolozs vármegye tanfelügyelőjeként tevékenykedett, ezzel párhuzamosan 1892-től a kolozsvári unitárius gimnázium felügyelő gondnoka is volt. Ekkor a kolozsvári papi és egy székelykeresztúri tanári állás megüresedésével hazahívták. Csak a székelykeresztúri állást sikerült

elfoglalnia. Itt, mint a gimnázium rendes tanára, görögöt, németet, görög és római régiségeket tanított. 1870-től az akkor induló tanítóképzőben tanított pedagógiát. Itt 1886-ig dolgozott. Közben megnősült. Házasságából hét gyermek született. Néptanító egyesületet alapított, melynek kezdetben titkára, később pedig elnöke volt.

Kozma Ferencet *A Székelyföld közgazdasági és közmívelődési állapotáért* című munkájáért választotta levelező tagjává a Magyar Tudományos Akadémia 1880. május 20-án. Székfoglaló előadására 1882. május 8-án került sor.

Élénk publikációs tevékenysége nyomán számtalan tanügyi cikke jelent meg, többek között a *Keresztény Magvető,* a *Család és Iskola* és a *Kolozsvár* című folyóiratokban. Pedagógusi hivatásával párhuzamosan szerteágazó közéleti-közművelődési tevékenységet fejtett ki, hozzájárult több kisdedóvó, iskola, gyermekotthon és menhely létesítéséhez. Szervezőmunkájának köszönhetően 1873-ban megnyílt az első székelykeresztúri önsegélyező népbank, s közreműködött a város néptanítóit – felekezeti hovatartozásra való tekintet nélkül – egyesítő első társaság létrehozásában. Részt vett a tordai Első Magyar Kulturális Egyesület, a kolozsvári székhelyű Erdélyi Múzeum-Egyesület és Erdélyi Irodalmi Társaság, a Székely Történelmi Pályadíj Alap, a Székely Mívelődési és Közgazdasági Egyesület és több jótékonysági intézmény munkájában. Kivette a részét felekezete és egyháza közművelődési tevékenységéből is. Első alelnöke volt az 1885-ben Kolozsváron alakult unitárius Dávid Ferenc Egyletnek.

Közművelődési viszonyaink javításáért nem pusztán közéleti emberként, de publicistaként is sokat tett ilyen tárgyú írásaival. Pályadíjat nyert a Székelyföld gazdasági és kulturális felemelkedésének lehetőségeit számba vevő, 1879-ben nyomtatásban is megjelent munkájával *(A Székelyföld közgazdasági és közmívelődési állapota),* amelyben a régió felzárkóztatását szem előtt tartva javító célzatú ajánlásokat tett a földbirtok-politika, a mezőgazdaság, az ipar, a kereskedelem, az oktatás- és a művelődésügy megreformálására. Tagadhatatlanul ez a legjelentősebb munkája, melyet a Székely Mívelődési és Közgazdasági Egyesület pályázati felhívására készített el. Az egyesületet 1874. március 8-án hozták létre Székelyföld égető problémáinak megismerésére és orvoslására. A Székelyföld gazdasági felemelkedésének a híve. Az ipar fejlesztésének a fontosságát munkájában indokolja. A bányaipar keretén belül foglalkozott a parajdi sóbányával, melynek termelését és fejlesztési lehetőségeit összehasonlította a többi erdélyi sóbányák potenciáljával, fejlettségi szintjével. A rézbányák bemutatásánál főleg a balánbányai kitermelési egységre szorítkozott. Külön foglalkozott a székelyföldi vasbányákkal és a barnaszénbányákkal. A gyáripar keretében részletesen kitért a szesziparra, a söriparra, a malomiparra, a gyufagyártásra, az üveggyártásra, a tégla- és cserépgyártásra és a fonóiparra.

Népszerűsítő munkássága szintén jelentős volt, tanulmányokban írta meg az Erdélyi Unitárius Egyház nagy alakjainak életrajzát, s nevéhez fűződik Brassai Sámuel életművének népszerűsítése is. Szempontokat jelöl meg a természeti és művészeti szép egymáshoz való viszonyulását és az esztétikai gyönyör alanyi természetét illetően. Brassai Sámuel egyetemes szellemének egyik jellemző vonása, hogy lelkében az egzakt tudományok mellett oly előkelő helyet foglal el a költészet és a székely mitológia becsülése. Szerinte Brassai Sámuel az esztétikát bölcseleti alapra helyezi.

Fontosabb munkái*: A kolozsvári unitarium collegium ifjúsága olvasó és irodalmi körének múltja* (Kolozsvár, 1867); *Temetési alapigék : Az ó- és új testamentumból összeszedegette Kozma Mihály.* Szerk. Kozma Ferenc (Kolozsvár, Stein, 1875); *Kozma Gergely unitárius pap és esperes életirata* (Kolozsvár, Papp, 1876); *A Székelyföld közgazdasági és közmívelődési*

állapota (Budapest: Franklin. 1879; Hasonmás kiadás: Csíkszereda: Státus. 2008); *Mythologiai elemek a székely népköltészet- és népéletben* (Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1882. Akadémiai székfoglalója); *Emlékbeszéd Fabritius Károly lev. tag fölött* (Budapest: Magyar Tudományos Akadémia. 1883); *Brassai Sámuel mint aesthetikus és műkritikus* (Budapest: Magyar Tudományos Akadémia. 1890); *A lelkészi hivatás jelentősége egyházi, vallási és nemzeti szempontból* (Budapest, 1896).

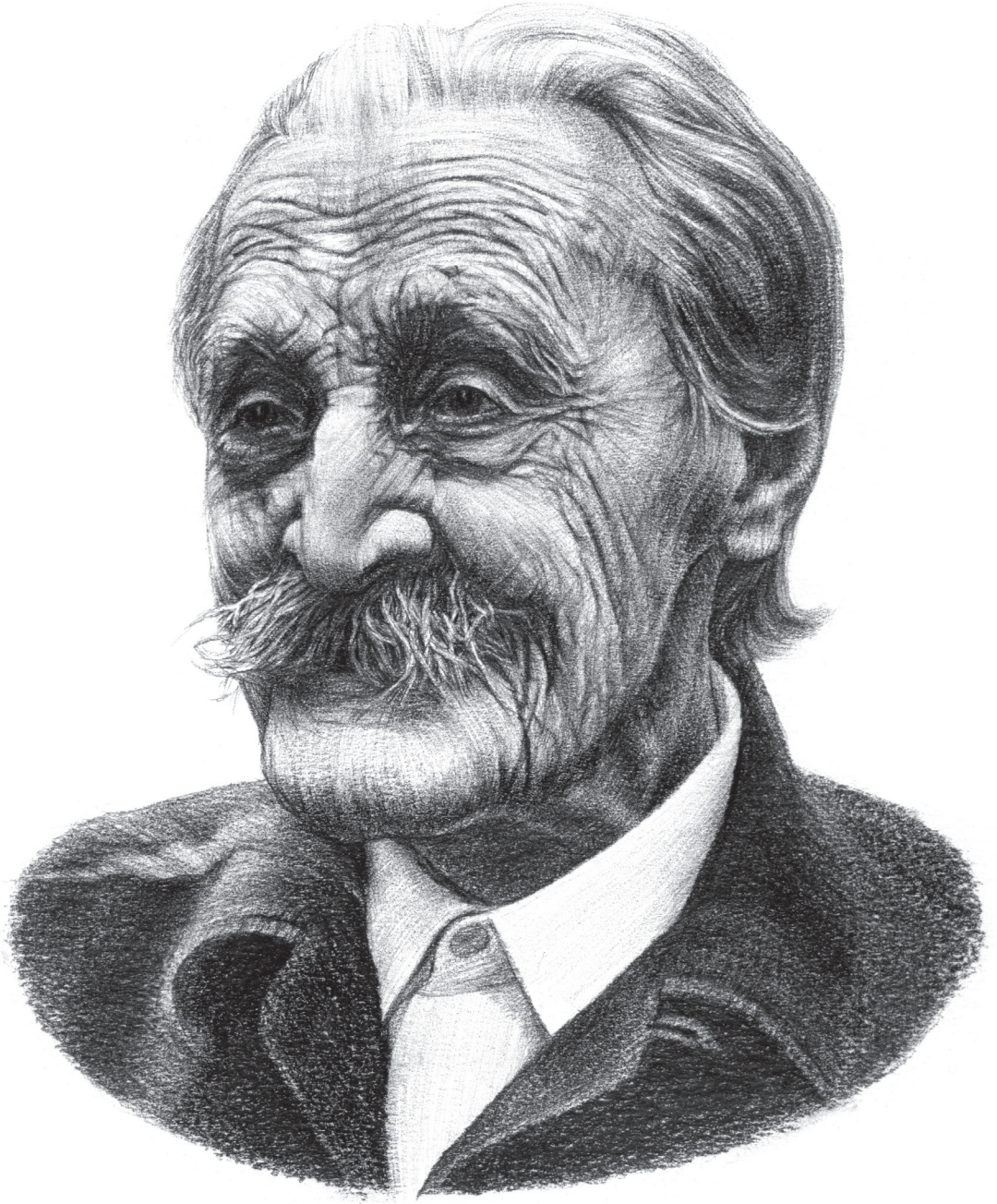

Kós Károly

(1883. DECEMBER 16. – 1977. AUGUSZTUS 24.)[1]

Kós Károlynak nem a leglátványosabb vagy központi teljesítményterülete a gazdaság vagy gazdálkodás, azonban egész életét, munkásságát végigkísérte a gazdasági gondolkodás, szigorú gazdálkodási rend, pénzügyi háttérbiztonság, vállalkozási szellem, földszeretet, ami megmutatkozott szellemi munkásságában, valamint köz- és magánéletében is.

Temesváron született, meghalt Kolozsváron. Életének állomáshelyei: Temesvár, Szeben, Kolozsvár, Budapest, Kalotaszeg, és ismét Kolozsvár, egészen haláláig. Megannyi társadalmi, közösségi, szellemi hatás alakította és tette a romániai magyarság egyik legjelentősebb szellemi vezetőjévé. Itt nem foglalkozunk életrajzával, mert lexikonok, életrajzok, önéletrajzi vallomások bőven kínálnak lehetőséget arra, hogy az érdeklődő megismerje életútját. Ez alkalommal főleg a gazdasági gondolkozását mutatjuk be, azt, hogy a természet valóságával, a földdel, a gazdálkodással, a gazdasági élettel, a faluval, a várossal, az élet mindennapjaival tartott szakadatlan kapcsolata hogyan fejeződött ki szellemi és közéleti tevékenységében.

Kós Károly, a szellemi világ örök küzdőterének embere szántott, vetett, aratott, kaszált, kertészkedett, könyvet kötött, nyomdabetűket készített, könyveket nyomtatott, lovat tenyésztett, vásárba járt – semmi gyakorlati tennivalótól nem riadt vissza. Város szülötte létére a falu és föld szerelmese.

1 Somai József: Gazdasági gondolkodás Kós Károly életművében. In: *Az erdélyi magyar gazdasági gondolkodás múltjából*. II. kötet, RMKT, Kolozsvár, 93–124.

Ha közéleti szereplésére figyelünk, azt látjuk, hogy egész életén át egész nemzete sorsán töprengett, gondolkodott, cselekedett. Vallja, hogy a történelem nagy átalakulásai, a polgárosodás okozta gyakori életmód-átformálás, a háborúk előidézte katasztrófák közepette a nemzet művészete, gazdasági önépítkezése és a népi hagyományok jelenthetik a megmaradás egyetlen fegyverét.

1912-ben megalapítja a *Kalotaszeg* című lapot, mely csupán 12 számot ért meg, mindamellett, hogy előtte már gazdag írói tapasztalata volt (*Erdély ország népének építése, A Székely balladák, Atila királról ének, Régi Kalotaszeg*). A lap nagyon fontos állomás volt életében, ugyanis vidéki lapként már a kezdettől fogva kisugárzik egész nemzetére, sőt már itt megtaláljuk a később kibontakozó transzilvanizmusát is.

A trianoni döntés után ő az első magyar, aki ébresztőt fúj a *Kiáltó Szó*ként ismert röpiratában (1921. január 23.), melyben életképes magatartásra hívja az elcsüggedt magyar népet és talpra állásra, a nehéz munka vállalására, cselekvésre biztat.

Rövidesen (1925. június 5-én) megalakítja az első erdélyi magyar politikai pártot, az Erdélyi Néppártot, amelynek tízpontos programja máig időtálló, és nem teljesült programtételeket hirdetett meg: erőszakos és soviniszta centralizálási törekvések elleni kiállás; a gyulafehérvári Határozatok végrehajtása melletti kiállás; az anyanyelv szabad használata; az egyéni és közszabadság gyakorlása; az oktatási és művelődési intézmények önálló működése, a fennmaradáshoz szükséges vagyoni megmaradás és megerősödést biztosító tényezők védelme.

A gazdálkodást és a mezőgazdálkodás tudományát nemcsak gyakorlatból tanulta, hanem szakkönyvekből sajátította el. Bekapcsolódott az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület tevékenységébe is, és az *Erdélyi Gazda* szaklapban több gazdasági jellegű cikket közölt. *Erdély – kultúrtörténeti vázlat* című, egyik legkiválóbb művében végigkíséri Erdély történetét a népvándorlás korától saját koráig, melyben ismerteti az adott történelmi időszakok népességének alakulását, annak szokásait, művészetét, népművészeti alakulását, Erdély kultúrájának történetét. Az *Országépítők* című történelmi regényében egyik vezérgondolata, hogy meg kell tanítani a népet a földművelésre, s vallja, hogy „aki szereti a magyar földet, az ne szakadjon el tőle".

A *Kalotaszeg* című művét (1926) a kalotaszegi népről írja, akiket tiszta, takarékos embereknek ismer, ott nincsenek urak, csupán kisbirtokos gazdák vannak és kisbirtokos, józan, reális gondolkodású, számító, spekuláló, tanulékony, optimista, kitartó emberek. Ezzel az elvével is a korszerű földművelésre akart példát mutatni.

Az általa 1925-ben alapított Erdélyi Szépműves Céh anyagi javaival is úgy gazdálkodott, hogy képes volt anyagilag mindentől és „mindenkitől függetlenné" tenni, és megelégedett azzal, amire büszke is volt, hogy jórészt az ő részvételével Erdélyben gyártott papiroson, erdélyi nyomdában, erdélyi írók szép és jó könyveit előállító kiadóvállalat vezetője lehetett.

A történések a hatvanas éveinek első felében (1945-től) ismét új élet kezdésére kényszerítik. A háború végén, sztánai házának feldúlása után, beköltözik családjával Kolozsvárra, azonban életkora, valamint csalódásai ellenére az erdélyi magyarság, különösen a falusi lakosság sorsáért aggódó demokrata nem nézheti karba tett kézzel, hogy mi történik a világban, s ismét megpróbál önbizalmat és jövőbe vetett hitet ébreszteni önmagában és népében.

A Kolozsvári Agrártudományi Egyetemen végzett gazdag tevékenységéről és hatásáról elmondható, hogy tudta, miként értsen szót a gazdaemberrel. 1940-től a kolozsvári Mezőgazdasági Főiskolán mezőgazdasági építészetet oktatott. Óráin arra tanította a fiatalokat,

hogy miként kell olcsón, tartósan, funkcionálisan, az egyes vidékek hagyományainak felhasználásával építkezni.

Gazdag szépirodalmi és közéleti tevékenysége mellett, a gazdasági építészet elvi és gyakorlati kimunkálásában, Erdélyben egyedülállót alkotott. Itt említjük meg az *Erdély népi gazdasági építészete* című munkáját, mely 1944-ben, az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület centenáriuma alkalmából jelent meg. Ebben először vázolja Erdély népeinek (magyar, székely, szász és román) letelepedési folyamatát és az évszázadok folyamán kialakult települési és gazdálkodási formákat.

Az 1946-ban Józsa Béla Athenaeum kiadásában megjelent *Falusi építészet* kézikönyve kalauz az erdélyi falusi nép számára, hogy a mostoha helyi viszonyok között életvitelében felzárkózhasson a környező világ színvonalára.

Kós Károly a *Mezőgazdasági építészet* című 1957-es munkája pótolja azt a hiányt, amely a mezőgazdasági építészet szakoktatása területén jelentkezett: nagy szükség volt egy olyan szakkönyv kiadására, mely a mezőgazdasági építészet problémáinak elméleti és gyakorlati megoldására nézve megadja a legszükségesebb szakmai ismereteket.

A Kós Károly-i életvezetés azt üzeni a mának, hogy megvan bennünk jövőnk alakításának ereje. A Kós Károly-i életmű idézése a cselekvő erő optimizmusát sugallja a mai szellemi világunk éltetésére. A Kós Károly-i élethangulat pedig ma is a nép, erőteljesen a föld, a művészet, a kultúra, a cselekvés szeretetének légkörét hozza közénk.

Fentebb nem jelzett jelentősebb gazdasági jellegű írásai: *Erdély népi építészete* (1908); *Régi Kalotaszeg* (1911); *Testamentum és agrikultura* (1915) saját kézi szedés, nyomás, fűzés, kötés, linometszetekkel; *A lakóház művészete* (1928); *Erdély* (1929); *A székely nép építészete* (1944); *Erdély népi gazdasági építészete* (1944); *A kollektív gazdaság üzemi épületberendezése* (1954) és mások.

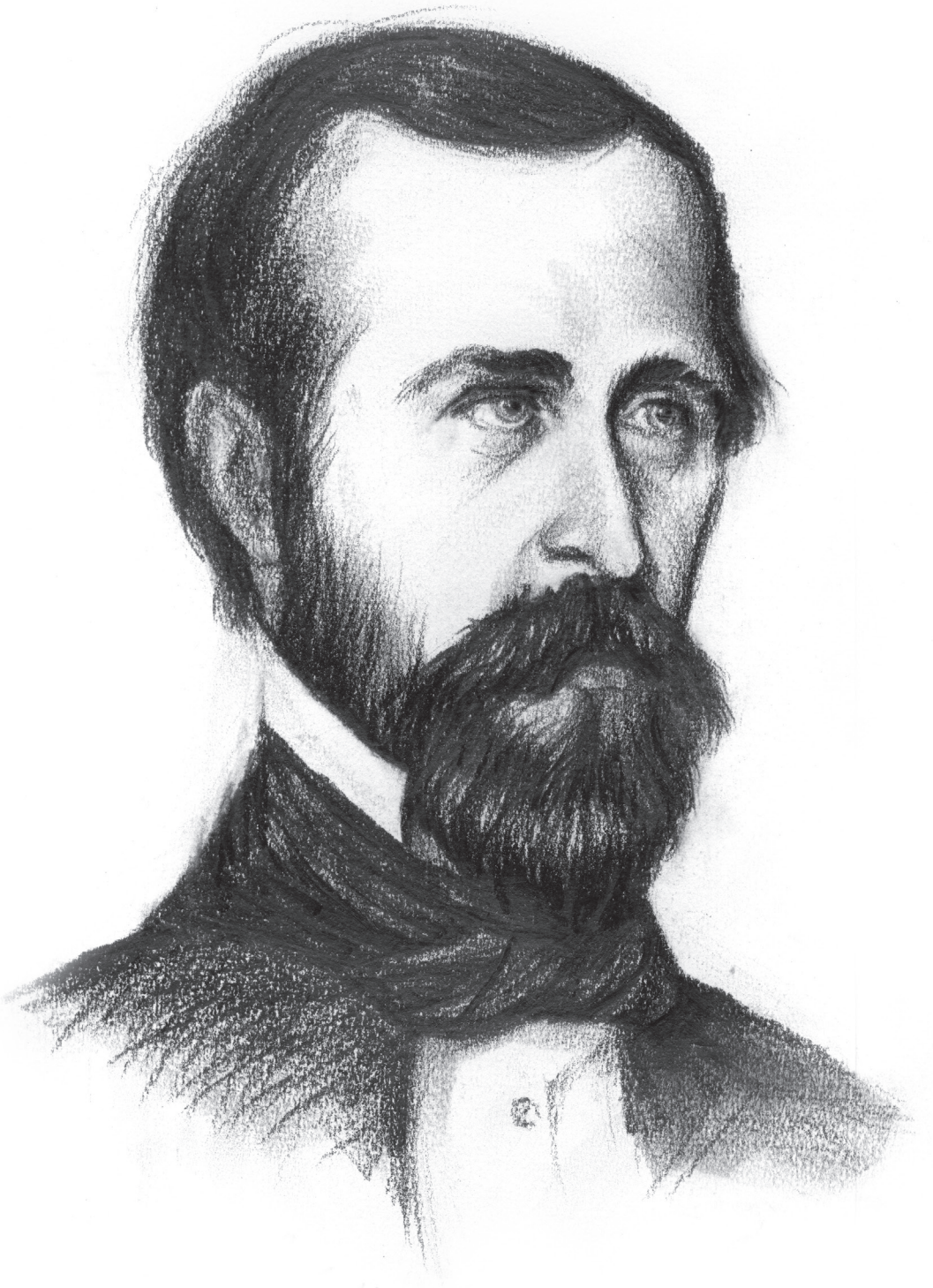

Kőváry László

(1819. március 8. – 1907. szeptember 25.)[1]

A kolozsvári történész-statisztikus Kőváry László Tordán született. Tanulmányait szülővárosában az unitárius algimnáziumban kezdte és a kolozsvári Unitárius Kollégiumban folytatta. 1842-ben jogot végzett, majd jogi gyakorlatot Marosvásárhelyen a királyi táblán.

A szabadságharc kitörésekor *Ellenőr* címmel politikai lapot indított Kolozsváron. 1848 júniusában az országos statisztikai hivatalhoz nevezték ki titkárnak. A honvédelmi kormány októberben Erdélybe küldte az erdélyi sereg hadi tudósítójaként Bem seregéhez. A szabadságharc leverése után hiába rejtőzködött, mert elfogták, majd a néhány hónapos a kolozsvári és marosvásárhelyi fogság után kegyelmet kapott. Kiszabadulása után Pestre költözött, a *Pesti Napló* munkatársa lett, azonban nem sokáig maradhatott ott, mivel politikai magatartása miatt a katonai kormány letartóztatta és Kolozsvárra internáltatta. Szabadulása után megnősült, és jelentős tudományos munkásságával, Kolozsvár városi gazdálkodásában való hatékony részvételével maradandó nyomot hagyott a város életében. Közéletünk, tudomány- és kultúrtörténetünk kiemelkedő személyiségévé vált. Kolozsváron halt meg, síremléke a Házsongárdi temetőben található.

Kőváry László azok közé a tudós személyiségek közé tartozik, akiknek műveire gyakran hivatkoznak a szakemberek, hisz több mint 40 önálló könyve mellett több száz cikke, tanulmánya jelent meg. Közleményeiből és kolozsvári közéleti munkásságából kitűnik gazdaság-irányultságú érdeklődése.

1 Egyed Ákos: Kőváry László közgazdasági nézetei. In: Somai (szerk.): *Az erdélyi magyar gazdasági gondolkodás múltjából*. RMKT, Kolozsvár, 2001, 123–134; *Közgazdász Fórum*, 2007. X. évf. 9. szám, 3–5.

Az első magyar biztosító társaság felállítása alkalmával ennek kolozsvári főügynöke lett, majd a Kolozsvárt létrejött Victoria biztosítótársaság egyik igazgatói állását foglalta el. Ettől kezdődően a biztosítási irodalom meghonosítása foglalkoztatta. A 70-es években megírta a *Biztosítás Encyclopaediáját* négy kötetben, melynek I. kötete a biztosítás bibliographiáját, történetét, politikáját, mathematikai elméletét, a biztosítási ágak rendszerét foglalja magában. Magyarul és német fordításban egy része kéziratban maradt, de franciául pályázott vele a párizsi akadémiánál, ahol 1883. november 10-én dicséretre méltatták; III. kötetének első felét életbiztosítás rendszere címmel 1884-ben nyomtatásban is kiadta. 1883. május 17-én a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává választotta. Ekkor visszatért történeti tanulmányaihoz.

Házassága gyermektelen maradt, ezért minden erejét a társadalmi-közéleti térre fordította. Mint Kolozsvár tiszteletbeli főjegyzője s a virilis-bizottság tagja, részt vett a város szépészeti és közgazdasági viszonyai előmozdításában, a befásítás és temetőbizottság elnöke lett, ezenkívül mint a sétatér igazgatója, a városi előljáróság közgazdasági előadója, takarékpénztári igazgató, az unitárius főgimnázium egyik felügyelője is működött. Ezek mellett a vasúti alkalmazottak lakásviszonyainak javítási szándéka is foglalkoztatta. Megoldása az volt, hogy az 1880-as évek elején a Fellegvár dombjának északi lejtőjén saját tulajdonából 50 000 m^2 területet parcelláztatott fel erre a célra, s így jött létre a Kőváry-telep öt utcával és száz házzal, melyet törlesztés mellett jutányosan a vasutasok rendelkezésére állított és azok tulajdonába bocsátott.

A 19. század erdélyi művelődéstörténetének egyik legjelentősebb egyénisége volt. Nevét az olvasóközönség elsősorban történelmi munkái révén ismeri. Megírta az erdélyi fejedelemség történetét, bemutatta Erdély régiségeit, az egykor élt neves családok múltját, leszármazását (genealógiáját), a fejedelmi korszak családi szokásait, viseleteit, és a kortárs, a szemtanú hitelességével számolt be és emlékezett az 1848/49-es forradalom és szabadságharc erdélyi eseményeiről, történéseiről. Mint történész a 19. században formálódó társadalomkutatás, a szociográfia, szociológia erdélyi előfutára volt.

Kőváry László Kolozsvár köztiszteletben álló polgára, utazó, statisztikus, néprajztudós, családtörténész, lapszerkesztő-kiadó, régész, közgazdász, városgazda, Habsburg-ellenes összeesküvő, újságíró, politikus, műemlék-felügyelő, biztosítási szakember, tankönyvszerző, irodalomtörténész, történetíró, történetfilozófus tudós egyénisége, a város minden jelentős eseményének tevékeny részese volt. A biztosítótársaság megalapításában játszott szerepe mellett 1885-ben az Erdélyrészi Magyar Közművelődési Egyesület egyik alapító tagja, majd három évvel később az Erdélyi Irodalmi Társaság alapítói között is ott találjuk.

A reformeszmék és -gondolatok lelkes pártolója volt. Munkásságára és magatartására Széchenyi, Kossuth és Wesselényi eszméi hatottak. Brassai Sámuel személyes támogatását élvezte, akinek a bátorítása nyomán 1847-ben jelenik meg *Erdélyország statisztikája* című munkája, mely leginkább megalapozza hírnevét. Hálából és a nagy tudós tiszteletadásaként, 1897-ben, Brassai halála évében, megírja annak életrajzát *Száz évet élt Brassai Sámuel pályafutása és munkái* címmel. Erdély statisztikájának kötetéből, amely több éves gyűjtőmunkából született, megismerhetjük Erdély földrajzi helyzetét, altalajkincseit, növény- és állatvilágát, népességét, iparát, mezőgazdaságát, kereskedelmét, a tudomány és művelődés állapotát stb. Ez a munkája akár napjainkban is használható, megbízható gazdaságtörténeti adatokkal szolgál a kutatóknak.

A hatkötetes *Erdély története* (1847), *Magyarország története* (1905) és *Erdélyország statisztikája* (1847) főbb művei mellett több gazdasági jellegű munkája jelent meg: *Erdély földe ritkaságai* (1853), *Biztosítási Évkönyv* (1870*), A magyar és osztrák megszűnt, működő és keletkező biztosító társaságok történeti és statisztikai átnézete* (1870), *Kolozsvár szabad kir. város lakosai az 1869–70. népszámlálás szerint. Elnöki jelentés* (1870), *A megyei és országos állami biztosítás rendszere* (1871), *Az életbiztosítás mint legbiztosabb tőkeszerzés népszerű ismertetése* (1871*), A kölcsönös segélypénztárak és gondoskodó intézetek nálunk és külföldön* (1877*), A vasutasok kötelező baleset biztosítása behozatala érdekében emlékirat* (1880), *A kolozsvári kisegítő első 25 éve* (1883), *Az életbiztosítás rendszere* (1884) művei és kisebb-nagyobb írásai tartalmuknál és mondanivalójuknál fogva most is időszerűek.

Élete során tudományos munkáival és a közért való cselekedeteivel, tudományszolgáltával rendíthetetlenül a társadalom szellemi és anyagi jobbítására törekedett.

Hidvégi gróf Mikó Imre

(1805. szeptember 4. – 1876. szeptember 16.)

Erdélyi magyar államférfi, művelődés- és gazdaságpolitikus, történész. Erdély politikai életének haladó szemléletű, meghatározó történelmi alakja volt. Két alkalommal (1848, 1860–1861) Erdély főkormányzója, 1867 és 1870 között Magyarország közmunka- és közlekedésügyi minisztere. A közművelődés és közélet terén fáradhatatlanul munkálkodott hazája, különösen Erdély gazdasági, kulturális és tudományos felemelkedésén, kiérdemelve ezzel az „Erdély Széchenyije" jelzőt.

Zabolán született, majd 1813-tól a nagyenyedi református gimnáziumban tanult, ahol a latin és német nyelvet is elsajátította. Emellett a latin és görög klasszikusokon alapuló filozófiát, a görög, római és német irodalmat tanulta. Történelem és számtan mellett a felsőbb jogi tanfolyamon köz- és magánjogot, természettudományt, erkölcstant, államtörténetet és oklevéltant tanulhatott.

Gróf Mikó Imre roppant nagy tevékenységét és áldozatkészségét leginkább társadalmi téren fejtette ki, amiért kortársaitól méltán kiérdemelte az „Erdély Széchenyije" jelzőt. Már az 1830–40-es években bekapcsolódott az erdélyi református egyház, az oktatás és a kolozsvári magyar színház ügyeibe, de intézményszervezői munkássága igazán a politikai visszavonultság éveiben, az 1850-es években teljesedett ki. Felkarolta a nemzeti nyelv ügyét, az ismeretek terjesztését, az erdélyi közművelődési, oktatási és jótékonysági intézeteket, melyeknek egész sora neki köszönheti létét vagy felvirágzását. Az alábbiakban külön részletezett egyesületek alakítása mellett újjászervezte az 1848 után bomlásnak indult

Erdélyi Kölcsönös Jég- és Tűzkármentő Társaságot. 1856-ban megalapította és 1859-ig szerkesztette a *Kolozsvári Közlöny* című politikai hetilapot, ennek óvadékát is a sajátjából fizette le. Anyagilag támogatta Gyergyai Ferenc *A magyar nyelv sajátságairól* című nyelvészeti munkájának (1856) és Kriza János *Vadrózsák* című székely népköltési gyűjteményének (1863) megjelentetését. Mindemellett részt vett az erdélyi román (ASTRA) és szász (Verein für siebenbürgische Landeskunde) művelődési egyesületek munkájában. Közművelődési, tudományszervezői és mecénási tevékenysége azonban nem csupán Erdély kulturális felemelkedésére irányult, szervezőmunkájával és anyagi áldozattételeivel az összmagyarság közművelődését is szolgálta. 1860-ban 4000 forintos adománnyal járult hozzá a Magyar Tudományos Akadémia törzstőkéjének felemeléséhez, 1867-től haláláig a Magyar Történelmi Társulat első elnöke volt. Erdély oktatásügyével korán elkötelezte magát, már 1838-ban megválasztották a nagyenyedi református gimnázium főkurátorává, 1840-ben pedig az Erdélyi Református Egyházi Főtanács egyik főgondnokává. Ebben a tisztségében kötelességének érezte, hogy a református iskolák ügyével foglalkozzon.

Mikó 1850. augusztus 13-án Erdély kormányzójaként engedélyezte ugyan a marosvásárhelyi, székelyudvarhelyi és kolozsvári református gimnáziumok megnyitását, és intézkedett, hogy a nagyenyedi intézet ismét kollégiumként működhessen. Párhuzamosan rendezte az iskola vagyoni helyzetét, helyreállíttatta épületét, gyarapította könyvtárát és régi éremgyűjteményét. 1863-ban a kollégiumnak adományozta 823 kötetes könyvgyűjteményét, amely görög és római klasszikusokat és 23 ősnyomtatványt tartalmazott.

Támogatásban részesítette a kolozsvári, zilahi, szászvárosi, marosvásárhelyi, székelyudvarhelyi református gimnáziumokat; a Koós Ferenc-féle bukaresti református iskola építését, anyagi segítségével alakult meg 1859-ben Sepsiszentgyörgyön a mai néven szereplő Székely Mikó Kollégium, s támogatta a kolozsvári református teológiai akadémiát is. Befolyását latba vetve nagy része volt a Kolozsvári Tudományegyetem létrejöttében, az általa korábban megszervezett Erdélyi Múzeum-Egyesület kolozsvári gyűjteményei az egyetem helyének kiválasztásában is fontos szerepet játszottak. Mikó Imre javaslatára az egyesület a gyűjteményeket átengedte az egyetem használatába.

Az uralkodó 1847. október 12-én erdélyi kincstárnokká nevezte ki, belső titkos tanácsosi címmel. Párthoz nem csatlakozott, de mind a nemzeti liberális, mind a konzervatív párt elitjével jó kapcsolatokat ápolt. A szabadságharc bukása utáni időszakban a passzív ellenállás híve.

1848 novemberében a magyarországi közvélemény meglepetésére az uralkodó november 14-én Mikót nevezte ki az erdélyi gubernium élére, igaz, alig egy hónapnyi hivatalviselés után leváltották ennek éléről. A megszállt Erdélyben Mikó Imrének családi, lelki megpróbáltatások mellett birtokát is lefoglalták. Megtanulta az esztergályozást, és kísérletezett a fényképezéssel is. Végül, mivel hivatalosan nem fogták perbe, jószágait, birtokát visszakapta, és kincstárnoki tisztségére tekintettel nyugdíjban részesült. Élete hátralévő részét a köznek, főleg Erdély gazdasági és művelődési felemelkedésének szentelte.

Az Erdélyi Gazdasági Egyesület (1854) és az Erdélyi Múzeum-Egyesület (1859) megalapítása mellett fontos szerepet játszott a Kolozsvári Tudományegyetem létrehozásában is (1872). Támogatta a kolozsvári Nemzeti Színházat, ösztönözte a korszerű mezőgazdaság és oktatásügy kibontakozását, s tevékenyen részt vállalt az Erdélyi Református Egyházkerület közügyeiből is. Szerkesztője és kiadója volt az *Erdélyi történelmi adatok* három kötetének (1855–1858), ezzel tudományszervezőként megteremtette az erdélyi történetírás egyik alapvető fórumát. 1860–1861-ben Erdély főkormányzója, majd 1865-től Kolozsvár

követe a pesti Országgyűlésen. A kiegyezést követő első magyar kormány közmunka- és közlekedésügyi miniszteréként (1867–1870) nevéhez fűződik a Magyarországot Erdéllyel összekötő vasúti pálya kiépítése, valamint az állami vasúttársaság, a mai Magyar Államvasutak Zrt. jogelődjének megalapítása. Az 1850-es években vetette meg az Erdély kulturális életét hosszú évtizedekre meghatározó intézmény és egyesület alapjait. Nevéhez fűződik többek között Erdély református gimnáziumainak anyagi támogatása, a sepsiszentgyörgyi református gimnázium megalapítása, valamint az erdélyi történetírás és tudományosság fórumainak megteremtése.

1867. február 20-án, az Andrássy-kormány miniszteréként, Mikó tárcavezetői tevékenységét és törekvéseit erőteljesen meghatározta Erdély gazdasági felemelkedésének elősegítése, közlekedési infrastruktúrájának fejlesztése. Ugyanakkor a vasútüggyel korábban is foglalkozó államférfinak átfogó vasútpolitikai elgondolásai voltak a teljes magyarországi vasúthálózat bővítésére is. Széchenyi István 1848-as terve, valamint az Országos Magyar Gazdasági Egyesület 1862-es ajánlása alapján készítette el 1867-ben *Magyarország vasúthálózata* címen miniszteri programjának szánt emlékiratát. Érdemei között tartják számon, hogy az anyagi nehézségekkel küzdő Magyar Északi Vasút állami felvásárlásával 1868-ban megalapította a Magyar Királyi Államvasutakat, valamint minisztersége idején épült ki az Erdélyt Magyarországgal összekötő vasúti pálya. Minisztersége alatt, 1868 karácsonyán adták át a keleti vasút gyulafehérvári szárnyvonalát, s fél évvel lemondását követően, 1870. szeptember 7-én avatták fel a Kolozsvár–Nagyvárad közötti pályaszakaszt is. Miniszterségéről lemondott, a politika élvonalából a háttérbe húzódott, s két parlamenti ciklust (1865, 1869) követően 1872-ben már a képviselő-választáson sem indult.

1858. augusztus 15-én a Magyar Tudományos Akadémia tiszteleti, majd 1865. január 26-án igazgatósági tagjává választotta. Kolozsvár (1854), Marosvásárhely (1856), Gyulafehérvár (1859), Székelyudvarhely (1859), Szatmárnémeti (1861), Csongrád (1861), Nagybánya (1867) és Fiume (1869) városai díszpolgárukká választották. 1875 márciusában még elnökként vezette a Deák-párt és a Balközép Párt egyesülését kimondó ülést, 1875 májusában pedig elnökölt az Erdélyi Református Egyházkerület közgyűlésén. 1875 végétől betegsége miatt elzárkózott a közélettől. Svédgránát obeliszk síremléke a Házsongárdi temetőben található. Halálát követően a magyar országgyűlés az 1876. szeptember 30-ai ülésén Mikó Imre emlékét jegyzőkönyvbe iktatta.

Mikó Imre

(1911. március 23. – 1977. március 21)[1]

Bánffyhunyadon született, ahol édesapja járásbíró volt. Köznemesi családból származott, elemi és középiskoláit a kolozsvári unitárius kollégiumban végezte (1929). Családi hagyományokkal szembeni kötelezettségével a jogi szakmát választotta, azonban hajlama inkább az irodalom felé vonzotta.

Egyetemi évei alatt tanuló társaival megalakították a Székely Társaság ifjúsági szakosztályát, majd vezetője lett a magyar egyetemi hallgatók elismert egyesületéért folytatott többéves mozgalomnak. Közéleti érdeklődése folytán 1932-ben a Magyar Párttal kerül kapcsolatba, és le is költözik Bukarestbe, ahol mint szigorló jogász a parlamenti csoport jogvédő irodájában dolgozott egy évig. Visszatérve Kolozsvárra, megjelentette *Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés* című könyvét, amelyet a román Dimitrie Gusti professzor munkásságának hatására írt. Innen indulva faluszemináriumot szerveztek a falusi népművelés és a falu tudományos megismerése céljából. Az első falukutatás alkalmából báró Bánffy Ferenc kolozsborsai birtokán főiskolai hallgatók (Demeter Béla, Miklós András, Mikó Imre, Pálffy Zoltán és ifj. Szabó Géza) kilenc vegyes lakosságú község magyarságának helyzetét vizsgálták meg. Ennek eredményeként születtek meg *az Erdélyi Fiatalok falu-füzetei, valamint* Demeter Béla: *Az erdélyi falu és a szellemi áramlatok* (Cluj-Kolozsvár, 1932) és Mikó Imre: *Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés* (Cluj-Kolozsvár, 1932) írások.

A jogtudományi doktorátust 1934 tavaszán szerezte meg az I. Ferdinand Egyetem jogi fakultásán. Még ebben az évben a rokonok és a budapesti Gondviselő Társaság segítségével Párizsba megy, ahol másfél éven át (1934–36) ösztöndíjasként folytatta nemzetközi jogi

1 Balázs Sándor: *Mikó Imre Élet és pályakép.* Polis Könyvkiadó, Kolozsvár, 2003.

és politikai tanulmányait. Visszatérve Kolozsvárra a Magyar Párt szakértője és politikusa, majd 1937-ben parlamenti képviselőjelöltje lett. Tevékeny részt vállalt a Vásárhelyi Találkozó (1937) előkészítésében és a találkozó politikai programjának kidolgozásában. Ezzel kapcsolatos cikkeit a lugasi *Magyar Kisebbség*ben közölte, amelynek *Kisebbségi Jogélet* című mellékletét is szerkesztette. Ezzel párhuzamosan a kolozsvári *Keleti Újság*ban is jelentek meg cikkei.

A bécsi döntés Bukarestben érte, mivel 1939/40-ben elvállalta a Népközösség bukaresti irodájának vezetését. Visszatérve (1940-ben) Kolozsvárra, ismét a politikába került, immár mint magyarországi parlamenti küldött. Erdély magyar fennhatóságának négy éve alatt mintegy negyedszáz nagyobb tanulmányt közölt, valamint két könyvet: *Huszonkét év (1918–1940),* (Budapest, 1941) és *Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika* (Budapest, 1944) Ebben az utóbbi hatalmas, 535 oldalas művében tárta fel másfél évszázad magyar politikatörténetét (1944).

A szovjet csapatok kolozsvári bevonulásakor, 1944. október 13-án elfogták, majd Focşaniba szállították, innen pedig a Szovjetunióba, ahol három évig és kilenc hónapig fogolytáborban tartották. A fogságból 1948. július 16-án tért haza Kolozsvárra. Nemesi eredete miatt politikai megbélyegzett lett. 1968-ban kérte a rehabilitálását, ami viszont sosem történt meg. Felhasználva fogolykori orosz nyelvtanulását, tíz évig orosz nyelvet és irodalmat tanított a 7. számú (ma Brassai) középiskolában. Közben a Bolyai Tudományegyetemen orosz nyelv- és irodalomból államvizsgázott (1954), oroszból fordított magyarra és publicisztikai tevékenységet fejtett ki a *Korunk*, *Utunk* és *Igaz Szó* folyóiratokban. 1958 tavaszán indoklás nélkül felbontották munkaszerződését a középiskolában, a tanügyből a magyarországi 1956-os forradalom leverését követő erőszakhullám idején távolították el. A munkaerő-elosztó hivatal a kolozsvári könyvelosztóhoz küldte, ahol közel 19 évig dolgozott előbb fizikai munkásként, majd az egyetemi jegyzetek eladására szakosított Egyetem utcai könyvüzlet ügykezelőjeként, végül 1970–76 között a Kriterion Könyvkiadó szerkesztőjeként. A Téka-sorozat és a *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon* (RMIL) szerkesztője, tankönyvíró.

A történelmi személyiségrajz is gazdagodott írásaival. Az általa kedvelt történelmi személyiségrajz eszközével mestereire és kortársaira emlékezik. Regényes szépirodalmi formába öntve, a kolozsvári unitárius kollégium két jelese életművének megírására vállalkozik. *A bércre esett fa* (1969) Bölöni Farkas Sándor életregénye, az Erdővidéktől Kolozsvárig, onnan Amerikáig és vissza, illetve *Az utolsó erdélyi polihisztor* (1971), a híres iskolájának nevet adó Brassai Sámuel-portrék újra népszerűvé tette a régi Kolozsvár két jellegzetes tudós-alakját.

A fent említett munkái sorába tartozik még: *A székely közületi kulturális önkormányzat* (Lugos 1934); *Erdélytől Európáig* (Debrecen, 1935); *Huszonkét év* (Bp., 1941, új kiadása Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Bern–München, 1987; Bp., 1992); *Honpolgárok és világpolgárok* (tíz esszé, 1967); *Orbán Balázs nyomdokain* (Beke Györggyel és Fodor Sándorral, 1969); *Petőfi Erdélyben* (Dávid Gyulával, 1972*); Akik előttem jártak* (1976); *A csendes Petőfi utca* (emlékirat, Balogh Edgár utószavával, Kolozsvár, 1978); *Változatok egy témára* (tanulmányok, Gáll Ernő bevezetőjével, 1981).

Nagy Endre

(1883. NOVEMBER 25. – 1969. ÁPRILIS 18.)

Erdélyi magyar gazdasági szakíró, az erdélyi magyar gazdasági oktatás úttörője, Kutyfalván született református lelkipásztori család sarjaként, középiskoláit a marosvásárhelyi református gimnáziumban végezte (1902), ezt követően a kolozsvári Gazdasági Akadémián szerzett okleveles gazdaképesítést (1905). Közben (1904–05) a kolozsvári egyetemen jogot is hallgatott, de tanulmányait csak 1909–13 között folytathatta. Az I. világháború és hadifogság után, már az I. Ferdinánd Egyetemen szerezte meg az államtudományi doktorátust (1923).

1905–1909 között a lévai Schöller-uradalomban segédtiszt, 1909 őszén a kolozsvári Magvizsgáló Állomáson dolgozott, majd 1910-től – a háború, frontszolgálat és hatévi hadifogság miatti megszakítással – a Szolnok-Doboka vármegyei Gazdasági Egylet segédtitkára, később titkára, a hatalomváltozást követően az egylet újjászervezője. Közben uradalmi tanácsadója a mezőzáhi és bethleni mágnásbirtokoknak, alkalmi jégkárbecslő egy biztosítási részvénytársaságnál.

Miután az 1929-es román szakoktatási törvény lehetőséget biztosít rá, 1931-ben elvállalja az unitárius egyház által alapított székelykeresztúri téli gazdasági iskola igazgatói tisztét, majd Majláth Gusztáv Károly püspök kérésére segítséget nyújt a radnóti (1932) és a kézdivásárhelyi (1933) római katolikus gazdasági iskolák létrehozásában. 1935-ben megszervezi a Bethlen Gábor Kollégium mellett indított csombordi téli gazdasági és szőlészeti iskolát, s annak még az államosításon (1948) és nyugdíjazásán (1952) is túl, 1954-ig igazgató tanára.

A II. világháború évei újabb megpróbáltatásokat jelentettek számára. Mint a dél-erdélyi magyarság jeles értelmiségi személyiségét, többször letartóztatták, 1944. augusztus 23-a után internálták. Hazatérve mégis sikerül újraszerveznie a háborúban megviselt

csombordi szakiskolát. 1946–48 között igazgatói és tanári munkáján kívül az erdélyi magyar gazdasági iskolák minisztérium által kinevezett felügyelőjeként is dolgozott. Nyugdíjasként 1954-ben költözött át Székelyudvarhelyre, ahol néhány évig tanított az ottani mezőgazdasági szaklíceumban.

Szakírói munkásságának főbb állomásai: Gazdasági szakcikkeivel az 1920-as évek elején jelentkezett a kolozsvári *Ellenzék*ben, *Brassói Lapok*ban, *Keleti Újság*ban és az *Erdélyi Gazdá*ban, amelynek 1921-től állandó munkatársa. 1921 után szerkesztője a Szolnok-Doboka Vármegyei Gazdasági Egylet hivatalos közlönyének, a Désen megjelenő *Egyleti Értesítő*nek, 1930–33 között a Dicsőszentmártonban kiadott *Mezőgazdasági Szemlé*nek, amelynek sokáig munkatársa maradt. 1941–44 között felelős szerkesztőként jegyezte a Nagyenyeden is megindított *Erdélyi Gazdá*t, a dél-erdélyi magyarság egyik legfontosabb – nem csupán gazdasági, hanem művelődési – folyóiratát. Az Erdélyi Gazda számára írta, s a lapban folytatásokban jelentette meg *A gazdakörök szervezéséről és vezetéséről* című munkáját (Kolozsvár, 1926; II, bővített kiadása 1929) és *A cukorrépa termelése* című könyvét (Kolozsvár, 1926). Gazdasági iskolai tapasztalatai összegződnek Szász Ferenccel írt átfogó munkájában, a *Gazdatudomány*ban (Kolozsvár, 1936; 2. kiadás 1937), amely egyszerre tankönyv és gyakorlati kézikönyv is, *Kézikönyv gazdasági iskolák és haladó gazdák számára* címmel. További munkái: *A cukorrépa termesztése* (Kolozsvár, 1926, Minerva. Az EGE Könyvkiadó vállalat XLVIII füzete, második bővített kiadás 1929); *Pillangós virágú takarmánynövényeink, Május a mezőgazdaságban* (Kolozsvár, Minerva, 1936); Nagy Endre – Veress István *Növénytermelés és szőlészet, Gazdatudomány, Kézi könyv gazdasági iskolák és haladó gazdák számára* (1946, Bethlen Nyomda, Nagyenyed); *Igazgatói jelentés a kollégiumi rektorátusnak az 1945-ös évről. Csombordi Emlékkönyv*, 1935–1995 (Corvina Kiadó Déva 1996, 20–21).

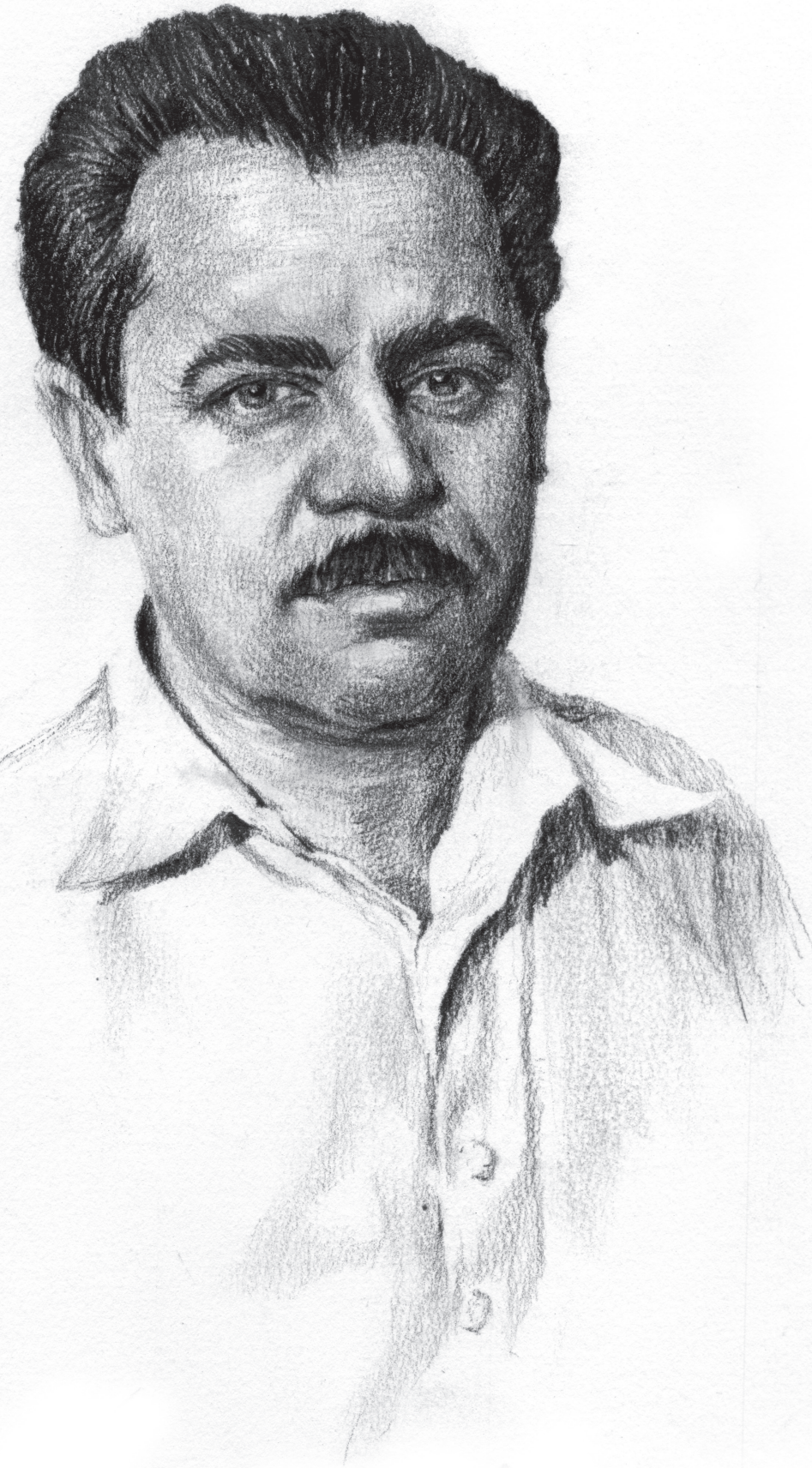

Nagy Miklós

(1913. május 3. – 1988. április 29.)[1]

Mezőgazdasági szakíró, szerkesztő. Szülővárosában, Tordán román középiskolát végzett (1930), majd a kolozsvári Mezőgazdasági Intézetben agrármérnöki oklevelet (1935) és állattenyésztő mérnöki szakképesítést (1936) szerzett. Pályáját és későbbi szakirányultságát mélyen befolyásolta Torda és vidékének saját magyar anyanyelvű hetilapja, az *Aranyos vidék* (társadalmi és közgazdasági fórum), amelynek külön melléklete jelent meg a falusi dolgozók számára.

Pályáját helyettes tanárként a csombordi gazdasági iskolában kezdte; tanított Székelykeresztúron és a nagyenyedi Bethlen Kollégium tanítóképzőjében. Közben az Erdélyi Gazdasági Egyesület (EGE) támogatásával „cseregyerekként" jutott el Németországba, majd hathónapos tanulmányutat tehetett Dániában, Németországban és Svédországban, ahol a népfőiskolai és mezőgazdasági szaktanácsadó intézményrendszerrel, a kisegítő agrárszövetkezeti hálózattal és a legkorszerűbb növénytermesztési és állattenyésztési eljárásokkal ismerkedhetett meg. Alkalma nyílt megismerni az agrártudomány legújabb eredményeit az ágazatban fejlettebb Németországban és Dániában. Ez a tanulmányút tette lehetővé, hogy részt vegyen az 1937-es tejgazdasági világkongresszuson Berlinben. Az EGE, 1939-től Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület (EMGE) titkára lett, mégpedig az állattenyésztési ügyosztály vezetője. A Bolyai Tudományegyetem közgazdasági karán védi meg az erdélyi szarvasmarha-tenyésztésről írt doktori dolgozatát (1946). Kinevezik ugyan a kolozsvári

1 *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon,* IV. kötet, 59–61; Csetri Elelek, Farkas Zoltán et alii: Nagy Miklós (1913–1988). In: Somai (szerk.): *Az erdélyi magyar gazdasági gondolkodás múltjából* II. kötet 2004, 283–210.

Mezőgazdasági Intézet magyar tagozatának előadó tanárává, de EMGE-beli múltjára hivatkozva hamar megfosztják állásától. Szakközépiskolákban tanít (1949–62). Életének egyik legnehezebb szakasza következik (1949–1962): családját nem csak az államosítás és kisajátítás sújtja, hanem az osztályharcos káderpolitika okán egy ideig állástalan, aztán vasüzleti raktáros, míg nagy nehezen középiskolában, illetve technikumban kap állást. Ott sem mindig a szakmáját oktatja, hanem a puszta megélhetés érdekében nem egyszer a tőle távolabb álló fizika és kémia tanítására kényszerül.

A mezőgazdaság szövetkezetesítése időszakában Széken (1962–64), majd Györgyfalván (1964–69) termelőszövetkezeti agrármérnök. Felkészültségéhez és alkatához méltóbb munkakörbe 1969-ben kerül, amikor a *Falvak Dolgozó Népe* mezőgazdasági rovatának vezetésével bízzák meg, illetve a *Mezőgazdasági útmutató* szerkesztésével 1974-ben bekövetkezett nyugdíjaztatásáig. Nehéz sorsa ellenére is fokozatosan felfelé ívelő, kivételesen eredményes, gazdag életpályában volt része, amit a többi, már felsorolt erényei mellett kitartásának tulajdoníthatunk.

Első szakmai írása az *Erdélyi Gazdá*ban jelent meg (1937), ennek a lapnak főmunkatársa lesz (1937–48). Szakcikkeit közli a *Korunk*, *Művelődés*, *Előre*, *Igazság* is. Pályájának kilencéves EMGE-korszaka tette nevét Erdély-szerte ismertté, amikor is a téli tanfolyamok szervezésével, a mezőgazdasági szakírás művelésével és különböző gazdasági akciók lebonyolításával fejtett ki közhasznú tevékenységet. A rétek és legelők gondozása, szakaszos kihasználása, a célszerű takarmánytermesztés, konzerválás, tárolás, új takarmánynövények termesztése, a silókukorica bevezetése, silóépítések lebonyolítása, az állványos szénaszárítás, legelő-mintagazdaságok létrehozása, új típusú gazdasági épületek tervrajzainak elkészítése, magas hozamú tenyészállatok beszerzése és terjesztése, kiosztása, tenyésztő társulások létrehozása, a szakszerű tenyészállat-kiválogatás és törzskönyvezés bevezetése tartozott hatáskörébe. Vallotta, hogy a haladás záloga a falun és a megyén való túllátás, illetve a párbeszéd más szemlélettel és felfogással.

Több mint fél évszázadot átfogó szakírói pályájának eredménye 15 önálló és társszerzőkkel írt kötet, harmincvalahány szakkönyv fordítása és fél ezret jóval meghaladó tanulmány, szakcikk és tudomány-népszerűsítő írás. Az EMGE centenáriumára megjelent *Erdély mezőgazdasága* című tanulmánykötetben (1944) ő írja a szarvasmarha- és bivalytenyésztésről szóló fejezetet. A Bolyai Tudományegyetem Társadalomtudományi Intézete kiadásában megjelent gyűjteményes kötetben elsőnek dolgozta fel az 1945-ös román agrárreform erdélyi vonatkozásait (1946), a Józsa Béla Athenaeum Hasznos Könyvtár-sorozata az ő baromfitenyésztési kézikönyvével indul (1947). A Pap Istvánnal közösen írt, több kiadást megért művei, *A háziállatok takarmányozása* (1956) és a *Bivalytenyésztés* (1957) ma is alapvető forrásmunkák.

Életpályájának csúcsteljesítménye a világ mezőgazdaságára kitekintő könyvtípus megteremtése. Ki nem térve a mindennapos erdélyi valóság kérdései elől, azokat olyan korszakban helyezi világ-összefüggésekbe, amikor az ország mezőgazdaság-politikájában éppen a világgazdaságban zajló folyamatok tudomásulvétele hiányzott. Bár sokáig nem járhatott külföldre s nem dolgozhatott a tudományos ismeretszerzést elősegítő munkaközösségben, a *Pillantás a világ mezőgazdaságára* (1975) és az *Állattenyésztés a nagyvilágban* (1978) című kötetei mégis a tudományos igényességnek eleget tevő sikerkönyvek lettek. Nyugalomba vonulása után a *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon* és a Kriterion Kiskalauz sorozatának egyik szerkesztője. Az erdélyi mezőgazdálkodás történetének megírását tervezte, s egy mezőgazdasági lexikont is, amelyet már nem sikerült megvalósítania.

Mint szakfordító 22 román állattenyésztési, állat-egészségügyi, takarmány-előkészítő, tejtermelő, zöldség- és gyümölcstermesztő, gyógynövény-ismertető szakmunkát ültetett át magyar nyelvre. Ezek közül kiemelkednek: Gh. Gh. Moldoveanu: *Lótenyésztés*, MEÁK (Bukarest, 1954); M. Dobrovici: *Az állattenyésztés ellenőrzése* (MEÁK, Bukarest, 1958); D. Costescu: *Szarvasmarhatenyésztés* (MEÁK, Bukarest, 1958); M. Vlăduț, B. Mănescu: *Mezőgazdaságtan* (Tankönyv a VI. osztály számára, Editura Didactică şi Pedagogică Bucureşti, 1979); Miculescu: *A mezőgazdasági termelés koncentrációja és szakosítása* (Tóth Piroskával, Ceres Könyvkiadó, Bukarest, 1975).

Munkái: *Baromfitenyésztés a kisgazdaságban* (Kolozsvár, 1947); *Az édescirok termesztése és feldolgozása* (Kolozsvár, 1948); *Állattenyésztésünk átalakítása* (1949); *A tejtermelés fokozása helyes fejéssel* (névtelenül, 1952); *A háziállatok takarmányozása* (társszerző Pap István, 1956. Átdolgozva 2. kiadás, 1961); *Tej és tejtermékek feldolgozása, vegytana és egyszerűbb vizsgálatai* (társszerző Rajhona János, 1956); *Bivalytenyésztés* (társszerző Pap István, 1957); *Silónövények termesztése, silózás* (névtelenül, társszerzőkkel, 1959); *A tej kezelése a kollektív gazdaságokban* (1963); *Dombvidéki termelőszövetkezetek üzemági egyensúlya* (1970); *Pillantás a világ mezőgazdaságára* (1975); *Állattenyésztés a nagyvilágban* (1978); *Háziállataink egészségvédelme* (Nagy Bélával és Szabó Ferenccel, 1981).

Nagy Zoltán

(1905. JANUÁR 26. – 1948. JANUÁR 17.)

A 20. század első felében Erdély gazdasági fejlődésében a vidék gazdasági felemelkedése, modernizációja, vagyonosodása szorosan kötődik a szövetkezeti élethez. Ezek létrehozását, szervezését, működtetését olyan erdélyi neves személyiségek részvétele fémjelzi, mint Balázs Ferenc, Bölöni Farkas Sándor, Gidófalvy István, Korparich Ede, Márton Áron, Ürmösi József. Méltán sorolhatjuk Dr. Nagy Zoltán nevét is ezen személyiségek közé.

1905-ben született Hódmezővásárhelyen. Érmihályfalván, ahol gyermekéveit töltötte, végezte elemi iskoláit, középiskolai tanulmányait Nagyváradon kezdte, végül Szatmárnémetiben érettségizett 1926-ban. Ezt követően beiratkozott a hároméves kolozsvári Kereskedelmi Akadémiára, amelyet 1929-ben fejezett be, és itt szerzett közgazdasági szakmából diplomát. Emellett tanári oklevélre is szert tett közgazdasági, kereskedelmi és könyvviteli szakon. Már diákkorában megismerkedett a külföldi szövetkezeti mozgalommal. Nyári szünidőkben önerőből beutazta Magyarország, Olaszország és Svájc számos vidékét; így került kapcsolatba a Nyugat-Európában kibontakozó szövetkezeti élettel. 1930-ban tanulmányútra indult Franciaországba, mégpedig Marseilles-be és Dijonba, majd a párizsi egyetemen a közgazdasági és jogi karokon folytatja közgazdasági és jogi tanulmányait. Szövetkezeti jogból doktori címet kap *Az erdélyi szövetkezeti mozgalmak jogi szabályozása* című munkájával. Franciaországból visszatérve, a nagyenyedi „Hangya" Fogyasztási Szövetkezetek Szövetsége központjában kezdte el tevékenységét a szövetkezeti mozgalomban, melyet haláláig kedvenc szakmai és tudományos területének tekintett. A nagyenyedi Hangya Központtól 1936-ban megbízatást kapott, hogy képviselje őket a bukaresti Országos Szövetkezeti Központnál. 1936-tól a Maros-Torda megyei radnóti gazdasági iskolában szövetkezeti

ismereteket és mezőgazdasági könyvvitelt adott elő. Itt veszi kezdetét a szövetkezeti oktatáshoz való kötődése.

A két erdélyi magyar szövetkezeti központ (a Hangya Fogyasztási Szövetkezetek, a „Szövetség" Termelő és Hitelszövetkezeti Központok) és a történelmi egyházak felkérésére kezdeményezte és szervezte a szövetkezeti ismeretek oktatásának bevezetését az erdélyi felekezeti iskolákba, de jelentős szerepet vállal az iskolaszövetkezetek szervezésében is. Az ő nevéhez fűződik az erdélyi magyar iskolaszövetkezetek hálózatának kiépítése. 1935-ben alapítja az első iskolaszövetkezeteket, melyek 1936-ban már 25 felekezeti középiskolában és 127 népiskolában működnek. Számuk 1944-ben Észak- és Dél-Erdélyben már 300 körül volt, sőt az 1944 utáni következő években elérte a 800-at is. Személyesen, mint a Méhkas Diákszövetkezet elnöke, maga is tevékeny szövetkezeti munkát végzett. Csak az iskolák államosításával és a magyar szövetkezetek elsorvasztásával lehetett véget vetni alapításainak, a végleges felszámolást azonban nem érte meg. Az Erdélyi Iskolaszövetkezetek Szövetségének kiadásában jelent meg 1939-ben *Az iskolaszövetkezetek vezetése* című útmutató kötete, amelynek három nagy fejezetében (Általános ismeretek, Az iskola szövetkezetek szervezete, működése és vezetése, valamint az Iskolaszövetkezetek könyvelése és ügyvitele) nyújt szakmai segítséget.

Ennek az időszaknak még fontos kihívását jelentette számára, hogy 1936-ban, mint egyedüli olyan személyiséget Romániában, aki franciaországi doktori diplomával rendelkezik, a Román Szövetkezeti Központ felkérte a romániai szövetkezeti mozgalom tanulmányozására. Ezzel a megbízással háromhónapos körutat tett az ország Kárpátokon túli részein, hogy megismerje és jelentést tegyen Románia szövetkezeti mozgalmának helyzetéről és lehetőségeiről. Az 1940-es években Kolozsváron, az Erdélyi Tudományos Intézetben kap megbízatást a szövetkezettudományi szekció megszervezésére. Ezzel párhuzamosan a Teológián szövetkezeti ismereteket tanít.

Az 1945-ben megalakult Bolyai Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Karán szövetkezeti tanszéket szervez, és megbízzák annak vezetésével, amit nagy hozzáértéssel, a szövetkezetek iránti elhivatottsággal és tudósi kitartással végez. 1946-ban részt vesz a romániai magyar szövetkezetek marosvásárhelyi kongresszusán, amelynek központi kérdése a magyar szövetkezeti központok, a nagyenyedi „Hangya" és a kolozsvári „Szövetség" Termelő és Hitelszövetkezetek Központja megmaradásának, létének kérdése. Kiáll az erdélyi magyar szövetkezetek önállósága és függetlensége mellett. Ezt az akkori „illetékesek", az „új rendszer" képviselői rossz néven veszik, főleg azok, akik az erdélyi magyar szövetkezetek beolvasztását erőltették.

Dr. Nagy Zoltán a szövetkezetekben a kisebbségi lét fennmaradását, fejlődését és eszközét látta, a szövetkezeti mozgalmat egységes egészként és világmozgalomként kezelte, amelyek keretében az emberi kulturális, gazdasági és szociális értékek szabadon megnyilvánulhatnak. Az 1948 januárjában bekövetkezett korai halála nagy veszteség volt az egész szövetkezeti mozgalom számára. Szövetkezeti szakmai tevékenységének gyakorlati munkáját kiegészítette szakirodalmi tevékenysége. Több mint 20 szakmunkát, tanulmányt és szakcikket hagyott hátra. Szakcikkeit közli a *Szövetkezés, Hangya Naptár, Erdélyi Iskola, Szövetkezeti Értesítő.* Szerkesztésében jelentek meg a *Törpekönyvtári füzetek* történelmünk nagyjairól (1941–44), szövetkezeti versek gyűjteménye *Szövetkezeti bokréta* címmel, s az *Iskolaszövetkezeti Közlöny* című havi folyóirata (1940–44). Közreadta az észak-erdélyi magyar, román és szász fogyasztási és hitelszövetkezeti hálózatok térképeit.

További önálló kötetei: *Les régimes légaux des cooperatives en Transylvanie* (Dijon, 1934*); Könyvvitel* (tankönyvek az elemi iskolák V., VI. és VII. osztálya számára, Kolozsvár, 1939*); Az erdélyi magyar szövetkezetek* (Kolozsvár, 1942); *Szövetkezeti ismeretek kézikönyve* (Nagyenyed, 1939; II. kiadás, Kolozsvár, 1943); *Erdély gazdasági életének szövetkezeti megszervezése* (Kolozsvár, 1946).

Navratil Ákos

(1875. május 20. – 1952. február 29.)[1]

Közgazdász, jogtudós, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja, a két világháború közötti közgazdaságtan kiemelkedő jelentőségű alakja, a gazdaság interdiszciplináris vizsgálata terén iskolateremtő elméleti munkát fejtett ki. 1905-től 1918-ig a kolozsvári, 1918-tól 1948-ig a budapesti tudományegyetemen oktatott a közgazdaságtan és pénzügytan szakon tanszékvezető egyetemi tanáraként.

Középiskolai tanulmányait a budapesti piarista gimnáziumban végezte. A budapesti tudományegyetemen szerzett államtudományi doktori oklevelet 1899-ben, majd Berlinben folytatott egyetemi tanulmányokat. 1902-ben közgazdaságtanból magántanári képesítést nyert el a budapesti tudományegyetemen. Pályáját a Kereskedelemügyi Minisztériumban kezdte. Minisztériumi megbízatás alapján megszervezte, majd négy évig vezette az 1901 óta működő szociálpolitikai intézményt, a Társadalmi Múzeumot. Tanári pályafutása az 1903-ban elnyert nyilvános rendes jogakadémiai tanári kinevezéssel a Kassai Jogakadémián indult, ahol a közgazdaságtan, a pénzügytan és a magyar pénzügyi jog tanszéknek volt két éven keresztül a vezetője.

1 *Új Magyar Életrajzi Lexikon IV. (L–Ő).* Főszerk. Markó László. Budapest: Magyar Könyvklub. 2002; Bekker Zsuzsa – Hild Márta: Navratil Ákos, a hagyománykövetés és a bölcs kétely közgazdásza, *bányászat.* In: Somai (szerk.): *Az erdélyi magyar gazdasági gondolkodás múltjából*, III. kötet, RMKT, 2011, 79–105; Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái IX. (Mircse–Oszvaldt).* Budapest: Hornyánszky. 1903. *Közgazdasági Enciklopédia* IV. kötet, 4. Budapest

A következő évtől tanári pályafutása 1905 és 1918 között Kolozsváron folytatódik a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetemen: a nemzetgazdaságtan és pénzügytan nyilvános rendkívüli, 1909-től 1918-ig nyilvános rendes tanára, az 1915/16-os tanévben pedig a jogi kar dékánja. Kolozsváron töltött éveiben, egy-egy rövidebb külföldi útja során Navratil ellátogatott néhány osztrák és német egyetemre, illetve ünnepi előadásokat tartott, többek között Széchenyi halálának 50. évfordulója alkalmából. Bekapcsolódott az Erdélyi Múzeum-Egylet Jog- és Társadalomtudományi Szakosztályának felolvasásaiba, valamint előadásokat tartott az I. világháború gazdasági vonatkozásairól.

1918–1948 között a budapesti tudományegyetemen – az 1922 utáni években Pázmány Péter Tudományegyetemen – a közgazdaságtan és pénzügytan tanszékvezető nyilvános rendes tanára, ezzel párhuzamosan az egyetemi közgazdasági intézet és szeminárium igazgatója. Magyar pénzügyjogi előadásokat is tartott, valamint két ízben, 1928–1929-ben és 1939–1940-ben a jog- és államtudományi kar dékáni, 1941–1942-ben pedig az egyetem rektori tisztségét viselte.

A közgazdaságtan területén nagy hatású elméleti munkásságot fejtett ki. Nem tette maradéktalanul magáévá az előző korszakok uralkodó gazdasági elméleteit. Szigorú kritikával illette az angol klasszikus közgazdaságtan értéksemleges természettörvényeit, a német történeti iskola eltávolodását az elméletalkotástól, valamint a neoklasszikusok túlzóan leegyszerűsítő matematikai szemléletét.

Ugyanakkor e különféle gazdaságfilozófiai elgondolások hasznosnak ítélt elemeit – így például a történeti szemléletet és a határhaszon-elmélet egyes tételeit – ötvözve jelentős eredményeket ért el a közgazdaság interdiszciplináris vizsgálatában: a kontextusuktól megfosztott, elvont gazdasági kérdések tanulmányozása helyett a társadalmi közgazdaságtannak a jog, a filozófia, az etika, a szociálpolitika vagy a technika felől is megközelíthető jelenségeinek, azok összefüggésrendszerének átfogó vizsgálatára helyezte a hangsúlyt.

A jövedelemmel kapcsolatos értekezéseiben kitapintható a megelőző időszak fogyasztási szintjéhez viszonyított relatív, illetve a hosszú távú átlagjövedelemtől függő permanens jövedelemköltés később megalkotott kategóriáinak váza. Foglalkozott a munkaerő-piaci szegmentáció kérdésével, a munkáltatók és munkavállalók közötti érdek- és értékhálózat dinamikájával, s következtetéseiben egyes esetekben indokoltnak tartotta az állam munkaerő-piaci beavatkozását. Nemzetgazdasági szempontból az emberi erőforrás helyett a fizikai tőkeformákra helyezte a hangsúlyt, a neoklasszikusok tökéletes piac elméletét elvetve a kiegyensúlyozatlan verseny, s az ebből fakadó monopóliumképződés, áralakulás és konjunktúraingadozás általa szükségszerűnek ítélt belső mechanizmusát vázolta fel.

A navratili életmű olyan szakmai gondolkodási kultúrát tükröz, amely szerint egyes megállapításai és elemzési szempontjai ma is visszaidézésre érdemesek.

Könyvei mellett rendszeresen jelentek meg publikációi folyóiratokban (pl. *Közgazdasági Szemle, Magyar Ipar)* és napilapokban is, emellett lefordította és 1908-ban kiadta Arnold Toynbee *Anglia gazdasági forradalma a XVIII. században* című művét.

Társasági tagságai és elismerései: 1927-ben a Magyar Tudományos Akadémia levelező, 1939-ben rendes tagja, székfoglalóját *a modern háború és a gazdasági élet* címmel tartotta meg, 1945–1946-ban pedig MTA igazgatósági tag is volt. 1949-ben tanácskozó taggá minősítették, s rendes tagságát csak halála után, 1989-ben adták vissza. Tiszteletbeli tagja volt az Osztrák–Magyar Kereskedelmi Kamarának, valamint tagja a Magyar Gazdaságkutató Intézet elnöki tanácsának. 1942-ben az MTA Weiss Fülöp-jutalmát nyerte el.

Főbb művei: *Állami beavatkozás és egyéb értekezések* (Budapest, 1998); *Smith Ádám rendszere és ennek bölcseleti alapja* (Budapest, 1898); *Az értékről* (Budapest, 1898); *A gazdasági élet elemi jelenségei* (Budapest, 1901); *Tanulmányok a balesetbiztosítás köréből* (Budapest, 1903); *Ráth Zoltán és a magyar gazdaságtani tudomány* (Kassa, 1904); *Gazdaságtani és pénzügytani jegyzetek* (Budapest, 1906); *A gazdasági élet és a jogi rend* (Budapest, 1905); Németül: *Wirtscaft und Recht* (Budapest. 1906); *A társadalmi gazdaságtan és a közháztartástan vázlata* (Budapest, 1908); *A járadék fogalma* (Kolozsvár, 1914); *A háború gazdasági okai és következményei* (Kolozsvár, 1916); *Új szempontok a közgazdaságtanban* (Kolozsvár, 1917); *Valutáink helyreállítása* (Budapest, 1918); *Gazdaság és technika* (Budapest, 1919); *Régi igazságok és új elméletek a közgazdaságtanban* (Budapest, 1928); *Rentenprinzip und Grundrente: Zum Streit über die Singularität der Grundrente* (1933); *Közgazdaságtan I–II* (Budapest, 1933–1939); *A föld jövedelmezősége* (Budapest, 1935); *Aranypénz és munkapénz* (Budapest, 1941); *A neo-szocializmus konjunktúrapolitikája* (Budapest, 1942); *Irányító szempontok a közgazdaságtanban* (Budapest, 1942); *A nemzeti vagyon sorsa a háborúban* (Budapest, 1945).

Oberding József György

(1902. NOVEMBER 9. – ?)[1]

Oberding József György közgazdasági író, szerkesztő, helytörténész, az erdélyi gazdasági élet egyik jelentős kutatója. Budapesten született, a budapesti egyetemen szerzett közgazdász oklevelet, és ugyanitt doktorált. Munkássága jó részét Kolozsváron fejtette ki, ahol bekapcsolódott az *Erdélyi Gazdasági Egyesület* mozgalmába, majd a *Gazdasági és Hitelszövetkezetek Szövetségének* és 1938–1942 között az EME jogi és társadalomtudományi szakosztályának a titkára. Kolozsvárt részt vett a helyi kisebbségi földbirtokosok mozgalmában. 1937-től a *Szövetkezeti Értesítő*nek a felelős, majd 1938–1940 között főszerkesztője. 1941-től a Ferenc József Tudományegyetem Szövetkezettani Intézetének a tanára, később igazgatója, egyben a szövetkezeti politika előadótanára a gazdaságpolitikai tanszéken. 1943–44 körül a családnevét Oberdingről Ősyre változtatta, és ettől kezdve Ősy Józsefként vagy Ősy Oberding Józsefként szerepel. 1944-ben, valószínűleg a katonai és politikai változások következtében, sváb családi származása miatt Magyarországra költözött. 1945 augusztusában a tartományi kolozsvári román Rendőrfelügyelőség Állambiztonsági Hivatala főigazgatója kérte a Magyar Államrendőrség Budapesti Főkapitányság Politikai Rendészeti Osztályát, hogy vegye őrizetbe és adja át a Román Népügyészségnek. A magyar hatóságok *formai okokra* hivatkozva elutasítják a kérést. Ettől kezdve nincs több adat Oberding József

1 Toth Szilárd: Oberding József György. In: Somai (szerk.): *Az erdélyi gazdasági gondolkodás múltjából.* II. kötet, RMKT, 2007, 269–282.

Györgyről, további életéről, azon kívül, hogy még egy munkája utólag megjelent Magyarországon: Ősy-Oberding József: *A bukovinai székelyek letelepítése a Dunántúlon* (*Agrártörténeti Szemle*, 1967). 1947-ben Egerben a Magyar Katolikus Jog- és Államtudományi Kar tanári testületében magántanárként megjelenik. Feltételezések szerint valamelyik nyugati államban telepedett le és nem azonosította magát.

Oberding József György fő kutatási területe a romániai (főleg az erdélyi és bánsági) mezőgazdasági problémák: az agrárreform, a mezőgazdasági törvények és főleg a szövetkezeti mozgalmak elemzése.

Az erdélyi agrárreform című munkájában részletesen elemzi az első világháborút követő román agrárreform okait, céljait és gazdasági-társadalmi következményeit. Először röviden bemutatja a háború előtti birtokmegosztást szociális és nemzetiségi szempontból, majd alaposan elemzi a román agrárreform magyarellenes orientációját is. Ebben a logikai sorozatban publikálta a *Szövetkezeti Értesítő*ben *A modern szövetkezeti mozgalom* (1934) című tanulmányát, amelyben a téma tárgyalása mellett a szövetkezeti mozgalmat népszerűsíti. Ebben bemutatja a szövetkezeti mozgalom, a szövetkezeti eszme kezdeteit a régebbi koroktól napjainkig.

A kolozsvári *Gondoskodó Társaság*ról bővebben írt tanulmányában elemzi a társaságot. Kiemeli, hogy a kolozsvári Gondoskodó Társaság a külföldi hasonló rendeltetésű intézményektől eltérően nem a biztosítási eszmét, hanem a takarékossági eszmét helyezte előtérbe. A kolozsvári Gondoskodó Társaság szövetkezeti jellegét már a Magyar Királyi Belügyminisztérium is felismeri 1885-ben, amikor a kereskedelmi cégjegyzékbe való bevezettetésre utasítja a társaságot. Ismételten kihangsúlyozza, hogy a kolozsvári Gondoskodó Társaság alapításának a pillanatától (1825) külföldön sem létezett olyan intézmény, amely ennyire közel állt volna a modern szövetkezethez.

Előbb említetteken kívüli főbb munkái: *A mezőgazdasági hitelkérdés rendezésére irányuló törekvések a román törvényhozásban (*ETF 49. Kolozsvár, 1932); *Az erdélyi magyarság szövetkezeti mozgalma* (Kolozsvár, 1938); *A szövetkezeti mozgalom eszméi* (Kolozsvár, 1939); *Az óromániai magyarság* (Pécs 1940); *Szövetkezeti jegyzetek* III. (Kolozsvár, 1941); *A fogyasztási szövetkezetek és a magánkereskedelem viszonya Erdélyben* (Kolozsvár, 1942); *Mezőgazdasági szövetkezeti ismeretek* (Kolozsvár, 1943).

Számos szövetkezeti és hitelügyi tanulmány szerzője. A Hitelben *Románia mezőgazdasági átszervezése* című írásával szerepel (1937/2), a Magyar Kisebbségben a romániai magyar szövetkezetekről értekezik (1939/9; 1940/13), az Erdélyi Szemlében *A gazdasági élet és a gazdasági törvényhozás viszonya* című tanulmányát közli (1939/3). A budapesti Közgazdasági Szemlében *A szövetkezeti mozgalom és az egyke* címmel ír tanulmányt (1942/12). Az Erdélyi Múzeumban beszámol az EME jog- és társadalomtudományi szakosztályának tevékenységéről (1942/4). *A gazdakörök szerepe Raiffeisen szövetkezeti rendszerében* tanulmánya a Szövetkezeti Értesítő nyomán különlenyomatban is megjelent (1944). Helytörténeti munkái a Hitel hasábjain megjelent településtörténeti és társadalomrajzi vázlata a bukovinai magyarságról (1939/3, 4) és *A bánsági telepítések rövid története* (1943/3). Továbbá említésre érdemes: *Az erdélyi agrárreform* (Kolozsvár, 1930, Klny. Gazd. sérelmeink és kívánságok III. köt. *Az agrárreform és az agrárreformmal kapcsolatban megoldásra váró kérdések* című műből); *A korporativ állam* [Uo., 1934.] (Klny. Erdélyi Múz.); *A gazdasági konjunktura.* (Uo., 1938, Klny. Erdélyi Múz.-Egyes. XV. emlékkv-e); *A bukovinai magyarság településtört. és társadalomrajzi vázlata* (Uo., 1939, Klny. Hitel 1939.3/4. sz.); *A magyar szövetkezetek jogi helyzete Ro-ban* (Lugos, 1939, Klny. M. Kisebbség 1939. 9. sz.); *A Siculicidium*

népe (Kolozsvár, 1939, Klny. Erdélyi Múz. Egyes. 1939. évi emlékkv-e); *A szövetkezeti mozg. eszméi* (uo., 1939, az Erdélyi Múzeum Egyesület Jog- és Társadtud. Szako. kiadványai IX.); *Kisebbségi szövetkezetek Ro-ban* (Lugos, 1940, Klny. Magyar Kisebbség 1940. 3. sz.).

Tudományos munkássága rendkívül fontos forrásanyag az erdélyi gazdasági élet, főleg a szövetkezeti mozgalmat kutatók számára.

Orbán Balázs

(1829. FEBRUÁR 3. – 1890. ÁPRILIS 19.)[1]

Orbán Balázs az Udvarhely melletti Lengyelfalván született bárói család sarjaként, főúri címét azonban sosem használta. A székelyudvarhelyi református gimnáziumba járt két évig, majd 1846-ban Konstantinápolyba utazott görög eredetű nagyanyja nyomdokában.

Húszévesen bejárta részben a Balkánt, Szíriát, Palesztinát, Egyiptomot, Arábiát. Élményeit az *Utazás Keleten* című hatkötetes könyvében rögzítette. Az 1848-as forradalom vége felé 150 fős szabadcsapatot szervezett a forradalom megsegítésére, de közben megtörtént a fegyverletétel. Haza már nem térhetett, mert a forradalom után segítette az emigránsokat, menekülnie kellett, s így 1852-ben Angliában kötött ki, ahol idejét tanulással és a közel-keleti utazásával kapcsolatos anyagok rendszerezésével töltötte, melyeket később adott közzé. Innen 1855-ben utazott vissza szüleihez Konstantinápolyba, s 1859 végén – kihasználva a politikai enyhülés adta lehetőséget – hazatért. Hivatalt vállalt: 1861-től Udvarhelyszék ideiglenes főjegyzője, 1867-től Kolozsvár főjegyzője, majd visszavonult, s 1868-tól Pesten élt. 1871-ben függetlenségpárti programmal országgyűlési képviselő, 1887-ben pedig a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává választotta. Ugyanebben az évben részvényes tagja a Művelődés és Közgazdasági Egyesületnek is. A következő évben megjelent *A székelyek származásáról és intézményeiről* című könyve.

1 Somai József: Orbán Balázs, a legnagyobb székely születésének emlékezete. *Közgazdász Fórum*, 2009. február. XII. évf. 2. szám; Zepeczáner Jenő: Orbán Balázs. In: *Az erdélyi magyar gazdasági gondolkodás múltjából*, II. kötet, RMKT, Kolozsvár, 2004, 49–69.

Törökországból való hazatérte után bontakozott ki a Székelyföld iránti érdeklődése. 1862 és 1868 között mondhatni gyalog bejárta szinte az egész Székelyföldet, és ezalatt több mint ötszáz székelyföldi faluba látogatott el. Ennek az utazásnak a nyomán készítette el hat év alatt főművét, *A Székelyföld leírása* címűt, amely ismerettörténetünk pótolhatatlan remekművének számít, nélkülözhetetlen és ritka forrása a történettudománynak. Hasonlóan jelentős értéket képvisel az 1889-ben kiadott *Torda város és környéke* leírása is. Önzetlen, kitartó munkássága alatt igen nagy figyelmet szentel a székely nép, a székely falu szokásainak, néprajzának. Ezek leírása mellett a falu életének és gazdálkodási formáinak bemutatásával is foglalkozott. (Orbán Balázs gazdasági gondolkodásáról részletes elemzést olvashatunk Zepeczáner Jenő *Orbán Balázs nemzetgazdasági eszméi* című írásában, megjelent *Az erdélyi magyar gazdasági gondolkodás múltjából* II. kötetében.)

Közgazdasági nézetei, gazdasági gondolkodása még nincs kellőképpen feltárva, az alábbiakban ezt ismertetjük vázlatosan:

– Az adórendszer véleménye szerint a törvénytelen sarcolás rendszerét jelentette. Az adóhivatalnok csak a nyomort és kétségbeesést zúdította a lakosságra.

– Kemény bírálatban részesítette az erdélyi és székelyföldi birtokviszonyokat és a birtokviszonyok rendezését szabályozó törvényeket, amelyek valójában nem igazodtak a sajátos székely viszonyokhoz. Szerinte a birtokviszonyok legnagyobb gondja a birtokok szétaprózottsága, éppen ezért a tagosításnak volt a híve, amely szerinte a falu gazdasági fejlődésének egyetlen járható útja (ez a tétele sajnos még ma is érvényes, azaz másfélszáz év alatt is megoldatlan ügy maradt).

– Felismeri a hitelviszonyok fejletlenségének és a tőke hiányának negatív hatását, pedig szerinte ezek teremtenek a földművelésnek, kereskedelemnek és az alakuló iparnak kedvező teret, hiányoznak a pénzintézetek, a meglévők is tőkeszegények.

– Véleménye szerint a székely kisiparosok sem voltak jobb helyzetben, mert a céhrendszer felszámolása után (1872) sem rendeződtek a mesterségek sorai az iskolázottság elmaradottsága miatt, mivel az iskolázás is csak a kiváltságosoknak járt.

– Az országházban elmondott beszédeiben bírálta a határszéli vámok rendszerét, melyet a Bach-rendszer örökségének tartott, valamint az erőtlen határszéli Románia felé irányuló kereskedelmet.

– Élénken foglalkoztatta a székelység erdőgazdálkodása, s nem kerülte el a figyelmét az erdők veszélyeztetettsége, mert a letarolt erdőket ritkán ültették újra, amit még tetőztek az adóelkerülés miatti értelmetlen erdőégetések.

– Meggyőződése volt, hogy az ásványkincsekben gazdag Székelyföldön sikeres lehet az iparosítás. *A Székelyföld leírásá*ban ismerteti a lelőhelyeket, amelyek közül a legfontosabb ásványkincsnek a hatalmas sótelepeket tekinti.

– Munkáiban kitér a vármegyei utak kérdésére is. Véleménye szerint az utak nagy része járhatatlan, és ha van is állami beavatkozás, az a korrupció fészkévé válik, ezért is élesen elítéli a korrupciót.

Orbán Balázs munkássága nemcsak irodalomtörténetünk jelentős forrása, de az a széles körű gazdasági terület és gazdasági kérdésfelvetés, amely műveiből tükröződik, az erdélyi magyar gazdasági gondolkodók élvonalába állítja, és arra érdemesíti, hogy a közgazdászok is tisztelettel emlékezzenek rá.

Alapvető munkáit ma is használjuk, politikai, publicisztikai tevékenysége nagyrészt feltáratlan. Jelentősebb művei: *Utazás Keleten* (1861); *Kelet tündérvilága* (1864); *A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismei szempontból I–VI.* (1868–1873); *A Lábatlan család síremléke* (1869); *Országgyűlési* beszédei *I–VI.* (1872–1889); *A Székely ipartörténelem szükségessége* (1878); *A székelyek származásáról és intézményeiről* (1888); *Torda város és környéke* (1888).

Pap István

(1915. február 23. – 1994. február 5.)[1]

Pap István Verespatakon született 1915. febr. 23-án, 1994. febr. 5-én hunyt el Kolozsváron. Erdélyi magyar agrármérnök, neves agrárgazdasági szakíró, egyetemi tanár, aki több mint harminc éven át gazdásznemzedékek oktatója volt, közölt tudományos és ismeretterjesztő írásainak száma meghaladja az ezret. Sok száz fiatalt tanított a szakmára. A mezőgazdasági tudományok doktora.

Elemi iskoláit Alsóboldogfalván végezte, majd a székelykeresztúri unitárius gimnáziumban érettségizett 1931-ben. Ezután beiratkozott a kolozsvári I. Ferdinánd Királyi Egyetem matematika szakára. Itt tanult négy éven keresztül 1936-ig, majd 1938-ban jelentkezik a kolozsvári Mezőgazdasági Főiskolára, ahol 1941-ben megszerzi a szakmai oklevelet, és ugyanitt két évig (1941–1942-ben) tanársegédként működik. 1942-től már adjunktus a gyakorlati tanszéken és a tangazdaság vezetője, amit frontszolgálat és hadifogság szakított félbe. 1944 nyarán mozgósítják és zászlósi rangba frontszolgálatra küldik Szeretfalvára. Időközben betegség miatt beutalják a kolozsvári katonakórházba, s visszavonuláskor a kórházat is nyugat felé menekítik, a háború végén fogságba esik, a focsani-i gyűjtőtáborba kerül, majd Szibériába. A fogolytáborból 1948. május hó végén vagy június elején indulhattak haza, s június 28-án ért Alsóboldogfalvára. 1949 őszén visszahívják a kolozsvári mezőgazdasági gépesítési tanszékre gyakorlatvezetőnek, 1952-től pedig előadótanárnak, és ott is marad

1 *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon: Szépirodalom, közírás, tudományos irodalom, művelődés IV. (N–R).* Főszerk. Dávid Gyula. Kriterion, Kolozsvár; Farkas Zoltán: Pap István életútja és munkássága. In: *Az erdélyi magyar gazdasági gondolkodás múltjából*, I. kötet, Kolozsvár, 2011, 153–167.

nyugalomba vonulásáig a kolozsvári Mezőgazdasági Főiskolán (azaz 1975-ig). A magyar kar felszámolása után román nyelven tartotta előadásait. *Az agronómus kézikönyve* (1954) szerkesztőbizottságának tagja, mely ugyan kéziratban maradt, de így is hasznos anyag az érdeklődők számára, ill. a *Falvak Dolgozó Népe*ben a nyolcvanas évek végén A–F címszavaival részben megjelent *Mezőgazdasági Kislexikon* egyik szerzője.

Első írása az EMGE naptárában látott napvilágot, 1943-ban. Már tanársegédként és adjunktusként is a gyakorlati tanszéken az üzemszervezés, nyilvántartás és könyvelés tárgykörébe vezette be diákjait. A mezőgazdasági gépesítési tanszéken mezőgazdasági géptant adott elő, később, az állattenyésztési tanszéken pedig mezőgazdasági állattant, takarmányozástant, a háziállatok bonctanát, haltenyésztést, vadgazdaságtant, selyemhernyó-tenyésztést és méhészetet, kisállattenyésztést, járványtani és parazitológiai alapismereteket. Egyéni kutatásainak figyelme főként a külföldről behozott háziállatfajták tulajdonságainak alakulására, hozamképességük megállapítására, a hozamok fokozására irányultak. Foglalkozott a gépi fejés lehetőségeivel, valamint a szarvasmarha-szelekcióval; ez a tárgya doktori értekezésének is.

Tudományos vizsgálódásainak eredményét szaktanulmányokban dolgozta fel. 40 tudományos dolgozatot írt (11 tanulmánya román nyelven is megjelent). Doktori értekezése: *Adalékok az Erdélyben tenyésztett szarvasmarha-fajták szelekciós paramétereinek ismeretéhez* (1972); 427 oldalból kivonatként 70 oldalt nyomtatásban megjelentetett. Kéziratban maradt egy másik igen fontos munkája, amelynek hasznosítása az oktatás területén érvényesült: *A szarvasmarha-tenyésztés ökonómiája* (kb. 800 oldal).

Magyar nyelven közölt tudományos ismeretterjesztő írásai megjelentek a *Korunk, Előre*, majd *Romániai Magyar* Szó, *Falvak Dolgozó Népe*, majd *Falvak Népe, A Hét, Művelődés, Ifjúmunkás, Igazság, Hargita, Megyei Tükör, Brassói Lapok, Marosvásárhelyi Vörös Zászló, Nagyváradi Napló, Aradi Vörös Zászló, Szabadság, Dolgozó Nő, Családi Tükör, Aranyosvidék* és más lapokban. Évtizedeken át cselekvő részese a Mezőgazdasági és Erdészeti Könyvkiadó (későbbi nevén Ceres) kolozsvári műhelyének. Az agronómus kézikönyve szerkesztőbizottságának tagja (1954), mely munka szintén kéziratban hasznosult.

A diktatúra bukását követő időszakban az újjáalakuló Romániai Magyar Gazdák Egyesülete (a volt EMGE) tiszteletbeli elnöke, a Magyar Tudományos Akadémia külső tagja. A rendszerváltás után az EMGE utódaként megalakult az RMGE, a Romániai Magyar Gazdák Egyesülete (1990. március 25.), és a sok jó ötlettel szolgáló dr. Pap Istvánt szakmai tudása és gazdag tapasztalata elismerése jeléül az 1990. május 5-i közgyűlés tiszteletbeli elnökévé választotta. Részt vállalt az újraalakult szervezet (RMGE) programjának kidolgozásában is. A mezőgazdaság minden ágazatára vonatkozóan előterjesztett alapos elemző javaslataival próbálta hasznos koncepciós irányba vezetni az egyesület tevékenységét. Részt vállalt az újraindított *Erdélyi Gazda* szaklap profiljának kialakításában is, az ezüst- és aranykalászos tanfolyamok újraindításában, valamint 1994-ben az illyefalvi LAM alapítvány által szervezett Gazdatanfolyam megszervezésében, tantervének előkészítésében, illetve gazdag tudását hasznosítva, előadás-sorozat megtartásában vállalt szerepet.

Szintén a fordulat után a Cseke Péter szerkesztésében megjelent 4. RMDSZ-Füzetben, a *Mit várhat a falu a Romániai Magyar Demokrata Szövetségtől?* című tanulmányában arra hívta fel az érdekeltek figyelmét, hogy ésszerűtlen a termelőszövetkezetekben felhalmozott közös vagyon önkényes szétosztása, az értékek eltékozlása, s arra buzdított, hogy a tagok maguk vegyék kezükbe a gazdák termelésének megszervezését.

1993-ban az újrainduló *Erdélyi Gazda* szerkesztése mellett bekapcsolódott a kolozsvári rádió mezőgazdasági műsorának állandó munkájába, s a bukaresti TV magyar nyelvű műsorában *Dálnokról jelentem* címmel forgatott sorozatot, amelyben bemutatta a háromszéki település mezőgazdasági termelésének gondjait.

Szintén a rendszerváltás után több elemzést, fejtegetést és javaslatot írt, íme egy pár ezzel kapcsolatos téma: már 1990. január 21-én 12 oldalon megfogalmazta elgondolásait Románia mezőgazdasági termelésének átrendezésével kapcsolatban; értekezett a privatizálásról; szorgalmazta a vidéki turizmus beindítását, az állattenyésztés fellendítését, elemezte a falurombolást; tanterveket készített, előadásokat tartott; szükségesnek tartotta a szakkönyvkiadás újraindítását. A továbbiakban felsorolunk néhány címet dolgozataiból: *Mitől őszül a gazda – a számítástól* (RMGE Évkönyv 1991); *Unele probleme sociale ale reformei grave actuale* (Az időszerű nehéz reform egyes szociális problémái, 1991. ápr. 4., 102–104); Alb Kiadó, Bukarest); *Szeretem a gépet ha olcsón dolgozik* (Falvak Népe, 1991. szept. 21.); *Időtényező a mezőgazdasági termelésben* (1992. nov. 16.) Ellenezte és bírálta a földtörvényt is: *Az új földtörvénnyel kapcsolatos néhány agrártársadalmi probléma Romániában* (1992. ápr. 11.); *Turisztikai műszaki szervezet* (1992. jan. 6., román és német nyelven is); *Semmiről indulni.* (RMGE Évkönyv 1995. 101–104., az Erdélyi Gazda kiadása, Kolozsvár, 1995); *Üzemgazdasági alapfogalmak* (1993. dec. 16.).

Önálló munkái: *A gabonafélék ápolása* (1951); *A kapásnövények ápolása* (1951); *Búzatermesztők könyve* (Szopos Andrással, 1953); *Az agronómus kézikönyve* (társszerzőkkel, 1954); *Sertéshizlalás* (1956); *Állattenyésztési tanácsadó* (1959, 1964); *Házinyúl- és szárnyastenyésztés* (1960); *Hagyomány és korszerűség a gazdálkodásban* (1985, 1995); *Háztáji állattartás* (1989); További jelentősebb közölt munkái: 1943: *Pillangós virágú növények szerepe a szántóföldi termesztésben* (1951); *Búzatermesztők könyve* (1953); *Sertéshizlalás* (1956); Külön figyelmet érdemel Nagy Miklóssal közösen írt két könyvük. Az 1956-ban kiadott *Háziállatok takarmányozása* (további két kiadást ért meg 1961-ben és 1972-ben), illetve az 1957-ben megjelent *Bivalytenyésztés*, mely jó példa két kiváló szakember összefogására.

Forrás: Farkas Zoltán: Pap István munkássága és életútja. In: Somai (szerk.): *Az erdélyi magyar gazdasági gondolkodás múltjából III.* kötet. Kolozsvár, 2011, 153–168.; *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon* IV. kötet, 397–399. (Cseke Péter tollából).

Páter Béla

(1860. szeptember 4. – 1938. június 21.)[1]

Erdélyi magyar botanikus, gyógynövénykutató, egyetemi tanár. Kolozsváron létrehozta a világ legelső gyógynövénykutató állomását. A gyógynövénykutatás és -termesztés úttörője, aki elsőként vezette be a világon a gyógynövények vegyi elemzését.

A Sáros vármegyei Eperjesen született. 1861-ben a család Lőcsére került, és itt végezte elemi és középiskolai tanulmányait. A budapesti tudományegyetemen és a Királyi József Műegyetemen szerzett természetrajz- és földrajzszakos középiskolai tanári oklevelet (1883). Pályáját a Műegyetem növénytani tanszékén kezdte, majd rövidesen a Kassai Gazdasági Tanintézet növénytani tanárának nevezték ki. 1893-ban áthelyezték a Kolozsmonostori Gazdasági Tanintézethez (amelyet a későbbiekben Gazdasági Akadémiává szerveztek át). 1894-től Kolozsvárt a Mezőgazdasági Tanintézet növénytan tanára, majd a Mezőgazdasági Akadémia intézeti rektora csaknem egy évtizedig. 1893–1912 között a kolozsvári Állami Vetőmagvizsgáló Állomás vezetőjeként a lóheremag tisztításának és arankamentesítésének az úttörője. 1900-ban részt vett Magyarország küldöttségében a párizsi világkiállításon, ahol munkásságát és gyógyteáit aranyéremmel jutalmazták. 1904-től gyógynövény-termesztési kísérleteket folytatott, ebből fejlődött ki Kolozsváron a világ legelső gyógynövénykísérleti

1 *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon: Szépirodalom, közírás, tudományos irodalom, művelődés IV. (N–R).* Főszerk. Dávid Gyula. Bukarest, Kriterion – Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület. 2002; *Páter Béla emlékezete*. Szerkesztették: Farkas Zoltán, Lázár László. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2010; Veres Éva: Páter Béla, világhírű botanikus és gyógynövénykutató. In: *Az erdélyi magyar gazdasági gondolkodás múltjából*, III. kötet, RMKT, Kolozsvár, 2011, 185–206.

állomása, amelynek 1931-ig igazgatója volt. Gyógynövény-botanikus kertet létesített, vegyi laboratóriumot szervezett a hatóanyag-tartalom meghatározására. Nem kevesebb, mint 136 fajjal kísérletezett, a legtöbbnél első ízben ő közölt adatokat a termesztésbevonás lehetőségeiről és a terméshozam gazdasági vonatkozásairól. Műtrágyázási kísérletei úttörő jelentőségűek.

1906-ban a Kolozsvári Ferenc József Tudományegyetemen megszerezte a „növénymorfológia és -ökológia tudományok magántanára" képesítést; disszertációja: *Paszulybetegségek*. 1907-ben az egyetem magántanára lett. 1920-ig a gyógyszerészhallgatóknak gyógynövényismeretet adott elő. 1910-ben kinevezték a Gazdasági Akadémia igazgatójának. 1913–1914 között a Kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem növénytani tanszékének ideiglenes vezetője.

1920-ban, a hatalomváltozás után Kolozsváron maradt. A következő évben, 1921-ben viszont kénytelen volt megválni a Gazdasági Akadémia igazgatóságától és tanári katedrájától. 1931-es nyugdíjazásáig megmaradt a gyógynövény-kísérleti állomás vezetőjének. Az 1928–1938-as időszakban az intézet tanáraként működött. A román kormány több magas kitüntetéssel ismerte el munkásságát. 1938. június 21-én halt meg Kolozsváron, a Házsongárdi temető lutheránus temetőkertjében temették el.

Ebben az időben hallgatói számára megszerkesztette a *Gazdasági Növénytani Vezérfonal* című kurzusát, ezenkívül több mint száz írása jelent meg a korabeli szaklapok – a *Természettudományi Közlöny*, *Köztelek*, *Mezőgazdasági Szemle* és *Gyakorlati Mezőgazda* – hasábjain.

1895-ben már Kolozsváron megjelent a *Népszerű gazdasági növénytan az alsó fokú gazdasági iskolák számára* című tankönyve, valamint *A gabonafélék, a burgonya és a szőlő legfontosabb gombabetegségei* című szakkönyve. Egy év múlva tette közzé *Állattan földműves-iskolák számára* című tankönyvét, amely a Földművelésügyi Minisztérium pályázatán első díjat nyert. 1902-ben megjelent az akadémiai hallgatók számára készült *Gazdasági növénytan* első kötete, a második kötet 1908-ban látott napvilágot.

A gyógynövényekről első írása 1905-ben jelent meg, a vadon termő gyógynövényekkel és a termesztett fajokkal egyaránt foglalkozott. Közölt a *Mezőgazda*, *Gazdasági Lapok*, *Kísérletügyi Közlemények*, *Mezőgazdasági Szemle*, *Gyógyszerészeti Értesítő*, *Gyógyszerészeti Közlöny*, *Erdélyi Gazda* című folyóiratokban, a román nyelvű *Buletinul Agriculturii* mezőgazdasági értesítőben, valamint külföldi, német és francia lapokban. Írt a *Természettudományi Közlöny*, *Gyakorlati Mezőgazda*, *Mezőgazdasági Szemle*, *Köztelek*, *Kísérletügyi Közlemények* című szaklapokban. Előfordulnak írásai a *Méhészeti Lap*ban is. Szerkesztette a Kolozsvári Akadémia értesítőit, 1910–1919 között Páter nevéhez fűződik a kolozsvári egyetem román nyelven megjelenő időszakos lapjának (*Buletinul de informații al grădinii botanice și al muzeului botanic*) szerkesztése.

Páter Béla Európa-szerte elismert botanikus és gyógynövényszakértő volt. Az általa alapított Kolozsvári Gyógynövénykísérleti Állomás mintájára hozták létre később, az akkori Ausztria területén, Bécsben és Prágában, majd a Trianon utáni Magyarországon a hasonló rendeltetésű intézményeket. A Gyógynövény-kísérleti Állomáson bemutató parcellákat létesítettek. Erdély-szerte tanfolyamokat szervezett, szakismereteket tartalmazó füzeteket és egyéb népszerűsítő kiadványokat szerkesztett a gazdák számára. A felvásárolt gyógynövényt belföldön és külföldön egyaránt értékesítették. 1932-ben megalakította a Cooperativa Adonis nevű gyógynövénygyűjtő és -értékesítő szövetkezetet.

Gazdag közéleti tevékenységet fejtett ki. Már kassai tartózkodása idején több szakmai egyesületnél vállalt feladatot: titkára volt a Felső-Magyarországi Kertészeti Egyesületnek, a kassai Állatvédő Egyesületnek és a Magyarországi Kárpát-Egyesület kassai szakosztályának. Elsőként vezette be a védnöksége alatt álló iskolákban a rendszeres iskolai tejszolgáltatást. Az 1920-as években újraszervezte a háborúban megsemmisült erdélyi méhészgazdálkodást. Az Erdélyi Gazdasági Egyletben előbb igazgató-választmányi, 1925-től tiszteletbeli tag. Az Erdélyi Múzeum-Egyesületnek választmányi tagja, majd Szádeczky-Kardoss Gyula halála után az egyesület Természettudományi Szakosztályának elnöke. Az Erdélyi Kárpát-Egyesületnek választmányi tagja, majd elnöke. Kolozsvár szabad királyi város törvényhatósági bizottságának tagja és a város gazdaságait ellenőrző bizottság elnöke. Éveken keresztül presbitere a kolozsvári ágostai evangélikus egyháznak, 1925-ben főgondnoka.

Főbb munkái: *Növénytan* (fordította Páter Béla és Lasz Samu, Budapest, 1884); *A gazdasági növénytan vezérfonala* (Kassa, 1890); *A legfontosabb pázsitfélék gyakorlati ismertetése* (Kassa, 1891); *A Peronospora viticola és a black-rot* (Kassa, 1892); *A vetések kifagyásáról* (Kassa, 1893); *Népszerű gazdasági növénytan alsófokú gazdasági iskolák számára* (Kolozsvár, 1895); *A gabonafélék, a burgonya és a szőlő legfontosabb gombabetegségei* (Kolozsvár, 1895, 5. kiadás 1911); *Gazdasági állattan földmíves-iskolák számára* (Kolozsvár, 1896); A *haltenyésztésről* (Kolozsvár, 1897); *Vetőmag eltartása és a magtárban kárt tevő állatokról* (Kolozsvár, 1899, 4. kiadás 1911); *A házi állatok fontosabb élősködői* (Kolozsvár, 1899, 2. kiadás 1904); *Ásványtan és geológia tanuló gazdák számára* (Budapest 1899, 2. kiadás, Kassa, 1913); *Gazdasági Növénytan* I. *A virágtalan növények ismertetése, különös tekintettel termesztett növényeink betegségére* (Kolozsvár, 1902); *Gazdasági Állattan. A gazdaságra káros és hasznos állatok ismertetése Földmíves-iskolák (esetleg gazdasági taniskolák) számára* (Kassa, 1905); *A vadon termő gyógynövények, valamint a gazdasági melléktermékek gyógyszertári étékesítésének rövid ismertetése* (Budapest, 1906, 4. kiadás 1912); *A gyógynövények termesztése* (Kolozsvár, 1906); *Növényboncz-, alak- és élettan gazdasági akadémiai hallgatók számára* (Kassa, 1907); *Gazdasági Növénytan II. A virágos növények ismertetése* (Kassa, 1908); *Rövid útmutatás a vadon termő gyógyító növények gyűjtésére* (Kolozsvár, 1908, 2. kiadás 1911); *Milyen gyógynövényeket termesszen a kisgazda?* (Budapest, 1909); *Die Heilpflanzenversuchsanstalt der landwirtschaftlichen Akademie in Kolozsvár* (1914–1918); *La culture des plantes médicinales en Hongrie* (1914); *A gyógynövénytermesztés rövid foglalatja* (Kolozsvár, 1924); *La culture des plantes médicinales en Roumanie* (Bukarest, 1925); *Prof. Dr. Páter újabb gyógyító teái és azok használata, magyar, német, román és orosz nyelven* (Brassó, 1925); *Cultura mătrăgunei* (A nadragulya termesztése, Bukarest, 1925); *Cultura plantelor medicinale* (Gyógynövénytermesztés, Bukarest, 1926); *Plantele medicinale sălbatice* (Vadon termő gyógynövények, Kolozsvár, 1927); *A gyümölcsfák téli ápolásáról* (Nagyvárad, 1928); *A gyümölcsfák betegségei és ellenségei, valamint a gyümölcsfák terméketlenségének okai* (Kolozsvár, 1929); *Plantele noastre medicinale* (Gyógynövényeink, Kolozsvár, 1936); *Csodahatású gyógynövények* (Kolozsvár, 1932).

Pethe Ferenc

(1763. március 30. – 1832. február 22.)[1]

A mai Tiszavasvárin (Magyarország, Szabolcs megye) született, és életének 70. évében halt meg Szilágysomlyón. A szilágysomlyói temetőben található temetkezési helye fölé 3 méteres síremléket emelt veje 1835-ben. A magyar, különösen az erdélyi szellemiség ma is őrzi nagy ívű munkásságának emlékét.

A debreceni református gimnáziumi tanulmányait befejezve, külföldi egyetemen, a hollandiai Utrechtben tanult 1788-tól nyolc éven át, majd elindult és bejárta Európa legnagyobb országait, Angliát, Franciaországot, Olaszországot, Svájcot és Németországot. Utazásait arra használta, hogy megismerje a nyugati országok nyújtotta ismeretek hazai hasznosítását. Ezalatt a nyomdász mesterséget is kitanulta.

1796-tól Bécsben az első magyar nyelvű gazdasági lap, a *Vizsgálódó Magyar Gazda* szerkesztője és kiadója lett. Méltán nevezhetjük az első magyar gazdasági szaklap szerkesztőjének. 1797-től 1801-ig a keszthelyi Georgikon egyik szervezője, tanára, majd vezetője (matézist, építészetet, rajzot, gazdasági tárgyakat adott elő, a tangazdaságot is irányította). 1801–1814 között Esterházy szolgálatában állt, földet bérelt, szakírói tevékenységet folytatott. 1814-től Bécsben, 1816-tól 1818-ig Pesten jelentette meg lapját, a *Nemzeti Gazdát*. Újból földet bérelt, üzleti vállalkozásokból élt. 1827-ben Kolozsvárott megindította az első erdélyi politikai lapot, a *Hazai Híradó*t, utóbb *Erdélyi Híradó*t. A tudományos élet fellendítéséért harcolt, társadalmi, gazdasági reformokat sürgetett. Úttörő szerepe volt a szélmalmok magyarországi elterjesztésében, a takarmány- és ipari növények termesztésének propagálásában. A belterjes gazdálkodás sürgetése közben kimutatta a jobbágyi termelés

1 Süle Sándor: *Kisszántói Pethe Ferenc (1763–1832)*. Budapest, 1964.

tarthatatlanságát. Több mint 200 új szó megteremtése és elterjesztése is nevéhez fűződik. Később bőrlemények kötik le a kunszentmiklósi határban, majd a budai Vár alatt szőlőt telepít. Ezt követően Kolozsvárra kerül, ahol először kocsmárosként keresi kenyerét, majd nyomdaalapítással és lapkiadással alkot maradandót. Élete utolsó évét Szilágysomlyón tölti.

Pethének változatos, gazdag kiadói munkásságával sikerült maradandót alkotnia a magyarországi és erdélyi publicisztika területén. Már utrechti tanulmányai idején, 1794-ben vállalkozott a Biblia és egy zsoltároskönyv magyar nyelvű kiadására, amelyekért jutalomban is részesül az angol régenstől. Külföldi útjáról visszatérve, Bécsben 1796-ban kiadja a *Magyar Újság*ot, amelynek alcíme: *Mely Magyar- és Erdélyországban a gazdaságot és szorgalmatosságot irányozza*. Négy és fél évi keszthelyi tanároskodása után, 1814-ben visszatér Bécsbe, és elindítja a *Nemzeti Gazda vagy a magyar nemzet nemzeti gazdasága s ebbeli kereskedése virágzásának előmozdítása, melyet a nemzet szorgalmas fiainak segedelmekkel hetenkint készítgetett K. P. F.* című hetilapot, amely 1818 végéig működött. Ezt követően erdélyi tartózkodása alatt, 1827-ben Kolozsváron beindítja az *Erdélyi Híradó*t, amely az ő szerkesztése alatt kilenc kötetig jutott el, és ennek mellékleteként a *Nemzeti Társalkodó*t, amelyet másfél évig szerkesztett. A kolozsvári Farkas utcában nyomdát is alapít.

Korának kimagasló gazdasági szakírójaként három kötetben kiadja a *Pallérozott Mezei Gazdaság* című híres könyvét. Az első kötet 1805-ben jelent meg Sopronban, amelyet 1814-ig követett a másik két kötet is, Pozsonyban 1808-ban, illetve Pécsett 1814-ben. Eredetileg ez a híres könyve tankönyvfélének indult, azonban menet közben igen jelentős tudományos munkává sikeredett. Közel 800 oldalat számláló köteteiben eredeti tapasztalatait és elméleti összefoglalóját találjuk a mezőgazdálkodás olyan aktuális problematikájának, mint: a mezőgazdasági üzemszervezés, talajművelés, a belterjes termelés, a vetésforgó rendszerek, a vetőmag fajtisztasága, a növényi betegségek ellen való védekezés, az ipari és kereskedelmi növények fajtái és termesztési módja, az állattenyésztés stb. Ajánlásai között olvasható a mezőgazdaság és állattenyésztés technikai fejlesztéséhez szükséges újítások ismertetése is.

1812-ben adta ki *Mathesis* című kétkötetes munkáját Bécsben, amelynek első kötete matematika, a második geometria. Ennek a munkának nagy érdeme a tényanyag mellett a szaknyelv magyarosítása. Megjegyzendő, hogy egész életművében igen nagy hangsúlyt fektet a magyar nyelv fejlesztésére, csiszolására, és írásaival igen pozitív hatást gyakorolt a magyar nyelv fejlődésére.

Közben alapító tagja lett a Pesten létesülő Magyar Tudós Társaságnak. A *Természethistoria* című, 1815-ben kiadott könyve 1817 őszén elnyerte az először kiosztásra kerülő Marczibányi-dijat.

Főbb munkái közé soroljuk az eddig említetteken kívül a következő könyveket is: *Ungarische Grammatik. Nach den Grundsatzen Johann Farkas ganz umgearbeitet* (Bécs, 1798); *Pestis ragadvány ellen oltalom* (Németből magyarra fordította P. F. Bécs, 1814); *Természethistória és mesterségtudomány* (Bécs, 1815); *Időpróféta vagy időváltozást jövendölő pókok* (Pest, 1816); *Baromorvos könyv* (Kolozsvár, 1827); *A földmívelési kimia gyökere egymásból fojó leczkékben* (Angolból fordította s jegyzéssel bővítette. Bécs, 1815); *Baromorvos könyv* (Kolozsvár, 1827); *Budai szőlőm ültetési módja* (Kolozsvár, 1827); *Europai mértékár* (Kolozsvár, 1829–1830).

Petri Mór

(1863. JÚLIUS 11. – 1945. MÁRCIUS 2.)

Tasnádszarvadon született, Közép-Szolnok vármegyében (ma Szatmár megye), kisnemesi református családban. Tanulmányait szülőfalujában kezdte, a gimnázium első osztályát magánúton végezte, majd a középiskolát a zilahi református gimnáziumban végezte. 1881-ben érettségizett, majd a budapesti egyetemre iratkozott be, ahol 1886-ig természettani, mennyiségtani tárgyakat, később pedig magyar, latin, nyelvészeti, irodalomtörténeti, ugor összehasonlító nyelvészeti, művészettörténeti és esztétikai előadásokat hallgatott, s 1894-ben bölcsészdoktori címet szerzett. Tanári pályája Rákospalotán vette kezdetét, majd 1889–1894 között a zilahi kollégium rendes tanára lett, ugyanakkor pedig Szilágy vármegye tanfelügyelője, mely tisztséget egy évtizedig töltötte be.

1889-ben szerezte meg a tanári oklevelet, és Zilahon a református gimnáziumban kezd tanítani, ahol Ady Endrének is magyartanára. A *Szilágy* című zilahi lap szerkesztője (1889–1994). Az Erdélyi Irodalmi Társaság 1892. június 11-én rendes tagjává választja, 1894-ben tanfelügyelő Szilágy vármegyében, 1905-től a Vallás- és Közoktatási Minisztérium tisztségviselője, 1907-től pedig Pest vármegye tanfelügyelője. Több tankönyvet is (nyelvtan, stilisztika) szerkesztett, 1897-től a Szilágy megyei Wesselényi-egylet elnöke. 1903-ban Németországban, 1904-ben Romániában tesz tanulmányutat, 1921-ben tagja lesz a Petőfi Társaságnak. 1922–1924 között ismét a Vallás és Közoktatási Minisztériumban dolgozik. 1929–1934 között a *Petőfi-ház* igazgatója, és tagja a *Lafontaine-, a Magyar Történelmi,* a *Magyar Irodalomtörténeti Társaságnak* is.

Tanfelügyelősége időszakában írta meg *Szilágy Vármegye Monográphiája* című munkáját, főművét, a Szilágy vármegye Törvényhatósági Bizottságának megrendelésére 4722 oldalas monumentális alkotását, mely művelődéstörténeti értékei mellett a gazdasági

szakemberek számára is alapvető forrásdokumentum. Ezzel a monumentális munkájával Petri Mór maradandót alkotott, helyet teremtett magának a tudományos életrajzi lexikonokban. E hatalmas, tíz évet igénylő munka megírója számíthatott kora legjelentősebb történészeinek méltatására, melyek közül az alábbiakban néhányból idézünk:

A méltatások és bírálatok közül is megemlítünk néhányat: *Turul* (1904/3. sz.): „...oly monographia ez milyennel a többi vármegyék közül csak egy-kettő dicsekedhetik"; *Erdélyi Múzeum* (1902/7.): „Szilágy megye története kétségkívül előkelő helyet foglal el, méltó a nagy Wesselényiek nevéhez (...) minden dicséretnél ékesebben szólóan hirdeti írójának kiváló érdemeit"; az *Irodalmi Tájékoztató* (1902/2.) és a *Magyarság* (1902/290.) pedig azt emeli ki, hogy Petri a tudós fejével és a poéta tollával írta meg szülőföldjének tartalmas történetét; *Újság* (1904/248.): „Ha nem volna benne egyéb, csak a már ismert adatok egybegyűjtése, akkor is megérdemelné a dicséretet (...) a rengeteg anyagot önálló, szerves és értékes tanulmányos alkotássá dolgozta fel (...) Petri Mór írói kvalitásainak nemcsak nagysága, hanem értékre nézve is kiváló..."; *Szilágysági Hírlap* (1903/1.): „íme már megépült a monumentális művészi munka. Elismerés illeti (...) Petrit, aki ifjúságának legszebb időszakát áldozta e munkának"; *Századok* (1903. április 15.): „Rendesen több szakférfiú szövetkezik egy monográfia megírására, és íme Szilágy megye tanfelügyelője egymaga írta meg megyéje monographiáját (...) azok is kellő tájékozást nyernek, kik a talaj minősége, terményei, a földművelés és az ipar állapota s fejlődése iránt érdeklődnek"; *Turul* (1902/4.): „... nem csupán a történelemre terjeszkedik ki, hanem érdekes leírásokat ad a társadalmi, gazdasági, néprajzi és földrajzi viszonyokról is"; *Ellenzék* (1902/295.): „...végig lapozni is sok. Kevesen olvassák végig; de sokan találnak benne köztörténeti, egyházi, politikai, közgazdasági, tanügyi, katonai, földrajzi, mondái, családi adatokat (...) Szilágy vármegye büszke lehet rá, hogy értékes munkával gazdagította történetirodalmunkat"; *Budapesti Hírlap* (1902/315.): „Nem sok törvényhatóság dicsekedhetik olyan jól megkomponált (...) históriával, mint Szilágy vármegye. Arról szó sincs, hogy a monográfiája ne lehetne rövidebb is, bár elismerjük, hogy a közölt roppant anyag majdnem egészében érdekes és tanulságos."[1]

Az első kötet Szilágy vármegye általános történetét tárgyalja, a Wesselényiek tényked-ését, de helyet ad a vallásnak, oktatásnak, műemlékeknek, szilágysági íróknak és népszokásoknak is. A Szilágyság gazdasági életét viszont aprólékosan, külön terjedelmes fejezetben írja le. A második kötet a várakról, birtokosaikról és Zilah történetéről szól, azonban mindig kitér a városok gazdasági állapotaira is. A harmadik és negyedik kötetből, amely az akkori Szilágy vármegye 410 községét betűrendben, A-tól Zs-ig tárgyalja, elénk tárul a települések gazdasági helyzete is. Az ötödik és hatodik kötet, a *Birtokosok* és *Családok története* sem érdektelen gazdaságtörténeti szempontból.

Az első és második kötet konkrétan is foglalkozik gazdasági kérdésekkel, közel hetven oldalon keresztül, igaz, hogy a „Gazdaság" fejezetben csak a mezőgazdaság és annak korabeli ágazatai szerepelnek. Az ipar és a kereskedelem külön fejezetet képeznek, amelyre viszont csupán két oldalt szánt, aminek az a magyarázata, hogy ezek az ágazatok az elemzett időben még igen alacsony színvonalat értek el a Szilágyságban.

Még egy későbbi fejezetben visszatér a Szilágy megyei kereskedelemre, és foglalkozik „az utak, a só-kereskedés, posták, és városok ügyeivel: Szilágy volt a színtere a legfontosabb országutaknak, amelyek Erdélyt a Részekkel és az egész Magyarországgal összekapcsolva

1 Kovács Kurucz János: Dr. Petri Mór Szilágy vármegye gazdaságáról. In: Somai (szerk.): *Az erdélyi magyar gazdasági gondolkodás múltjából*, III. kötet. RMKT, 2011, 146–147.

tartották. A hadiutak egyenként is a kereskedés előmozdítói, mert egyúttal kereskedési utak voltak."[1]

Több verseskötete jelent meg, de írt Báró Wesselényi Miklós munkásságáról is (Kolozsvár, 1903), azonban főműve a közel ötezer oldalas *Szilágy vármegye monográfiája*.

1 Uo. 151.

Rajka Péter

(1807. február 11. – 1897. április 28.)[1]

Rajka Péter Marosvásárhelyen született, majd ugyanitt a református gimnázium diákja. Később, szülei unszolására, hat éven keresztül hivatali pályán ügyködik. A nyugtalan, tehetséges, alkotásra kész fiatalembert vonzza a gyakorlat, s így 1836-ban, gépészi munkát vállalva, Kolozsváron köt ki. Rövid időn belül volt tanárai javallatára és támogatásával 1837-ben Bécsbe kerül a műegyetemre. A kiváló találékonyságú Rajka Péter, bár jó ajánlatokat kap Bécsben, hároméves tanulmánya után visszatér Kolozsvárra, s már 1840-ben gépgyárnak nevezett műhelyt nyitott, ezzel ő lett az erdélyi gépgyártás egyik nagy úttörője.

Az 1840-ben megnyílt a Rajka Péter-féle mezőgazdasági gépgyár a kolozsvári Külső Felső Szén utcában tőkehiány miatt szerény körülmények között működött, azonban az ezermester Rajka a vasmunka területének minden termékére vállalkozott, hogy fenntarthassa és ha lehet, fejlessze gépgyártó műhelyét. Az Erdélyi Gazdasági Egyesület (EGE) támogatja egy részvénytársaság létrehozásában, ezen kívül az egyesület felhasználja és népszerűsíti mezőgazdasági eszközeit is. Brassai *Vasárnapi Újság*jában (1944/535. szám) részletesen beszámol arról, hogy az EKE-közgyűlés első napján (1944. július 26-án) próbaszántást mutattak be Kolozsvár mellett, ahol az addig hagyományos fakormányzású ekékkel szemben kitűntek a vaskormányzású Zugmayer-féle és a Rajka Péter-féle ekék, amelyek az előzőleg használt ekékkel ellentétben a felmetszett barázdaszeleteket tökéletesen megfordította.

1 Somai József: Rajka Péter halálának 130. évfordulójára. Mementó. *Közgazdász Fórum,* 2006. IX. évf. 4. szám; Farkas Mária: Rajka Péter. In: Somai (szerk.): *Az erdélyi magyar gazdasági gondolkodás múltjából.* I. kötet, 147–160.

Ezeknek az ekéknek a tulajdonosait pénzdíjjal tüntették ki. Rajka már előtte 1943-ban egy budapesti iparmű-kiállításon kitüntetést nyer szecskavágójával is.

Az 1848-as forradalom idején a reformkor eszméit magában hordozó Rajka, aki tudatában van annak, hogy az ősiségen alapuló feudális viszonyok és az osztrák önkényuralom gúzsba köti az iparfejlődést, közszolgálatra vállalkozik és elnyeri a Kolozsváron alakult fegyvergyár igazgatói tisztségét, tekintettel a gépgyártási szakmában elért, akkor egyedülálló eredményeire is.

A szabadságharc leverése után, az abszolutizmus korában nehezen bontakozott ki és állt ismét lábra, azonban erős akarata és alkotásra kész szelleme újabb sikerekhez segítette a gépgyártás területén. Mint üzletember már az 1851. január 19-én megalakult Kolozsvári Kereskedelmi és Iparkamara alelnöke lett, majd nehéz gazdasági, pénzügyi feltételek mellett 1953-ban ismét beindította új gépgyártó üzemét egy vasöntő részleggel. Új mezőgazdasági gyártmányaival sorozatosan jelenik meg és nyer elismerést különböző kiállításokon. Az 1966-i bécsi kiállításon modernizált ekéivel nemcsak elismerést nyer, de az akkor legmodernebb amerikai ekékkel szemben is győzedelmeskedik.

Évről évre új mezőgazdasági eszközeivel sikereket aratott nemcsak szűk kis hazájában, Erdélyben, hanem Magyarországon és külföldön is. Újításaival és találmányaival olyan hírnévre tett szert, hogy külföldi meghívásokat kapott arra, hogy ott vállaljon munkát, amelyeket ő azonban nem fogadott el, és itthon, Kolozsváron gyümölcsöztette kiváló képességeit.

Tőkehiány miatt alig tudja fejleszteni üzemét, annak ellenére, hogy nagy volt az igény a mezőgazdasági gépei iránt, illetve hogy tudatában volt: a gazdálkodás modernizációjának alapvető feltétele a megfelelő új gépi eszközök meghonosítása lehet. Csupán 1869-ben állt mellé a Dietrich cég és nyújtott segítséget a gyár fejlesztéséhez, ami ugyan már sok elégtételt nem hozott az öregedő és betegeskedő Rajkának.

Bár az 1870-es évek elején a kedvező hitelviszonyok és javuló árak hatására beindult a gépgyártás és megkezdődött a mezőgazdaság gépesítése, ő már nem tudta ezt érdemeihez mérten kihasználni, mert már nem a találmányok, az újítás lett a prioritás, hanem a piaci érdekek, a profitszerzés – azaz akkor már erős kapitalista viszonyokkal találta magát szembe. Ekkor már fizikai ereje sem volt ahhoz, hogy versenyben maradhasson, az erős akaratú és fizikumú, mindig lendületes ember megbetegedett, és 1897. április 28-án, 69 éves korában hunyt el Kolozsváron.

Sokat tett környezetének és hazájának felemelkedése érdekében, munkásságával maradandót alkotott az erdélyi gépipar kialakulásában, és életvitelével példamutató hazafiként hagyta hátra életművét az utókornak. Imre István kiváló történészünk több művében tett eleget annak a nemes feladatnak, hogy a kiváló feltalálóra, ezermesterre, hazafira, Rajka Péter életművére az utókort is méltó módon emlékeztesse a róla szóló dolgozataiban: Kolozsvár első gépésze. *Igazság* 1955/17. sz.; Rajka Péter, az erdélyi mezőgazdasági gyártás úttörője. *Korunk* 1958/17. sz.; Rajka Péter, az erdélyi gépgyártás úttörője. *Brassai Lapok,* 2/1970; *A gépgyártó Rajka Péter*, in: A magyar nemzetiség története és testvéri együttműködése a román nemzettel. Politikai könyvkiadó. 1976, román- és magyar nyelven; Petru Rajka – constructorul de maşini. In: *Studii de istorie a naţionalităţii maghiare şi a înfrăţirii ei cu naţiunea română.* I. Buc, 1976.

Emlékezzünk a kiváló férfiúra, akinek neve ma is jelen van a vállalkozói világ köztudatában: az 1996-ban Kolozsváron létrehozott Vállalkozók Szövetsége, érdemei elismeréseként, az ő nevét viseli.

Szász Pál

(1881. május 11. – 1954. január 4.)[1]

Mezőgazdasági szakíró. Középiskolai tanulmányait a nagyenyedi Bethlen-kollégiumban kezdte, és az utolsó két osztályt a nagyszebeni német középiskolában fejezte be.

A kolozsvári I. Ferenc József Tudományegyetemen szerzett jogi doktorátust. 1910-től a magyar parlamentben a magyarigeni választókerület országgyűlési képviselője volt, Tisza István legközvetlenebb munkatársi köréhez tartozott. A világháború kitörése után önként vonult be katonának, többször is kitüntették, IV. Károly, az utolsó magyar király az Arany-sarkantyús Vitézi Rend lovagjává ütötte. A 20-as évektől az erdélyi magyar kisebbségpolitikai élet szereplője: a Magyar Párt Alsó-Fehér megyei tagozatának elnöke, 1933-ban egykori iskolája, a Bethlen-kollégium főgondnokává választják. Javasolja, hogy a többi felekezet példáját követve, a kollégium létesítsen gazdasági iskolát. Ennek a kezdeményezésnek a nyomán alakult a csombordi mezőgazdasági iskola. 1936-ban megválasztották az Erdélyi Magyar Gazdasági Egylet (EMGE) elnökévé, s vezetése alatt a szövetség nemcsak jelentős gazdasági tényezővé, hanem a kisgazdák tömeges érdekvédelmi szervezetévé is vált. Szükség esetén az egyesület lapjában, az *Erdélyi Gazdá*ban vezércikkben fordult olvasóihoz. 13 oldalas gazdasági memoranduma (1938. április 27.) a megkülönböztetés, nyelvhasználat, munkavállalás, adóügy, kisebbségeket érintő kérdéseket veti fel, majd részletesen kitér a magyarságnak a pénzügyintézetek igazgatótanácsaiból történő kirekesztésére. Kéri, hogy az EMGE képviseltethesse magát a mezőgazdasági intézményekben, követeli a közbirtokosság

1 *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon.* Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest–Kolozsvár, 2010, 376–377; Farkas Zoltán: Szász Pál, az EGE vezéralakja. In: Somai (szerk.): *Az erdélyi magyar gazdasági gondolkodás múltjából.* RMKT, Kolozsvár, 2001, 257–274.

és Csíki Magánjavak visszaállítását, továbbá azt, hogy kereskedelmi és ipari téren biztosítva legyen a hatékony érdekvédelem. Kitér a közszállítás és a szövetkezetek kérdéseire is.

A királyi diktatúra bevezetése után, 1938-ban létrehozott Nemzeti Újjászületési Front magyar alosztályának vezető testületében Bánffy Miklós munkatársa, a Magyar Népközösség gazdasági osztályának vezetője. 1938 végén II. Károly király dekrétuma a magyarság képviseletében szenátorrá nevezi ki.

A bécsi döntés után ő szervezte meg az EMGE dél-erdélyi központját, s ennek vezetőjeként, valamint a dél-erdélyi református egyházkerület főgondnokaként jelentős szerepet játszott a Romániában maradt kisebbségi magyarság érdekvédelme terén. Az 1940 őszén megszűnt *Brassói Lapok*tól Kacsó Sándor az ő támogatásával települt át Nagyenyedre s lett szerkesztője az *Erdélyi Gazdá*nak, amely a címében foglalt tárgykört messze meghaladó tartalommal a dél-erdélyi magyarság sokoldalú szellemi igényeinek kielégítését vállalta fel. 1945-ben, dr. Szász Pál Kolozsvárra érkezése után kapcsolatba lép Kurkó Gyárfással, az MNSZ elnökével, és megegyeznek abban, hogy az EMGE maradjon önálló szervezet, és biztosítsák működésének politikai feltételeit. Az *Erdélyi Gazda* újra megjelenik. 1946 januárjában már több mint tíz faluban beindultak az EMGE-tanfolyamok. Komoly erőfeszítések árán az EMGE talpraállt, és folytatta áldásos tevékenységét.

1947 tavaszán az *Igazság*ban megjelentetett írása az elvtelen magyar egységet támadja, és arra figyelmeztet, hogy ismét a kiszipolyozó földesurak, bankárok és a falu uzsorásai akarják megkaparintani a hatalmat. Ezek után a pártközpont utasítására lejáratő sajtóhadjárat indul a magyar intézmények és azok vezetői ellen, így Szász Pál ellen is, aki ezek hatására lemond. Kacsó Sándorral megszakít minden kapcsolatot kommunista nézetei miatt. Az *Igazság* 1947. július 7-i beszámolójának címe: *Tisztogatás az EMGE vezetői között*. A lap közli, hogy a „közvélemény nyomására" lemondott Szász Pál és Szász István, a dolgozó magyar földművesek „árulói".

Szász Pál visszavonul gáldtői birtokára, azonban itt is zaklatják. 1949. március 2-án birtokát elkobozzák, családjával együtt Gyulafehérvárra, kényszerlakhelyre szállítják. 1946 áprilisában aláírója volt annak a Márton Áron kezdeményezte nyilatkozatnak, amely a küszöbön álló béketárgyalások előtt az erdélyi magyarság álláspontját fogalmazta meg. Az „elvtelen magyar egység" elleni harc meghirdetése után éles támadások indultak ellene. Koholt vádak alapján letartóztatják az úgynevezett Márton Áron-perben. A demokratikus kormány elleni összeesküvés és hazaárulás miatt elítélték, és 10 évi börtönt, 10 évi politikai jogaitól való eltiltást rónak ki rá, valamint elkobozzák vagyonát és 10 000 lejes perköltség kifizetésére kötelezik. Nem bírta sokáig az Ocnele Mari-i sóbányában végzett nehéz munkát, 1954-ben súlyos fogságában tüdőgyulladásban hunyt el.

Méltatói: Tavaszy Sándor: *Sz. P.* (Pásztortűz 1936. 199); Kacsó Sándor: *Nehéz szagú iszap fölött. Önéletrajzi visszaemlékezések* III. (Bp, 1985); Vita Zsigmond: *Az Erdélyi Gazda szerkesztője* (Utunk, 1981/8); uo.: *Sz. P. emlékezete.* (Romániai Magyar Szó, 1994. okt. 29–30.); uo: *A kezdeményező* (*Volt egyszer egy iskola. Csombordi emlékkönyv.* Déva, 1996, 17–20.); Benkő Samu: *Az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület nagy korszaka és Szász Pál szervező talentuma* (Magyar Közélet 1998/11, 12.); Hunyadi Attila: *Romániai magyar gazdaságpolitika. 1918–1940.* (Magyar Kisebbség 2000/2.); Andreea Andreescu – Lucian Nastasă – Andrea Varga: *Maghiarii din România. 1945–1955.* (Kolozsvár, 2002. 246–249, 272–273.); Bárdi Nándor: *Az Erdélyi Párt és a regionális politika* (Magyar Kisebbség 2003/3).

Szentkirályi Zsigmond

(1804. május 14. – 1870. április 16.)[1]

Kolozsváron született, a 19. század tudósa, a reformkor erdélyi bányászat, a magyar bányászati szakírás kiemelkedő alakja, kiváló bányajogász és közgazdász, a magyar nyelvű bányászati szakírás úttörője, Kolozsvár első kiegyezés utáni polgármestere.

A kolozsvári líceumban tanult jogot. Tanulmányait 1821. augusztus 31-én befejezve, a királyi főkormányszék szolgálatába lépett Kolozsváron mint írnok, és 1826-ig itt is szolgált. Írói tehetsége már ekkor, ifjúkori éveiben megmutatkozott. 1827-től 1829-ig a selmecbányai Bányászati és Erdészeti Akadémia bányászati szakának hallgatója. Végzés után előbb Zalatnán a kincstári bányászatban dolgozik, majd 1831–1848 között a moldvai bányamester és bányatörvényszék elnökhelyettese.

A történelmi viszontagságos eseménysorozata, amelyen az erdélyi és a kolozsvári magyarság a századok folyamán keresztülment, arra késztette nagy személyiségeinket, így Szentkirályit is, hogy a közművelődést, a gazdaságot és a technológiai lemaradásból való kilábalást tekintsék prioritást élvező kérdéseiknek. Művei a tudományos életben nagy figyelemnek és elismerésnek örvendtek, amelyek közül a legnagyobb elismerése az volt, hogy

1 Debreczeni-Droppán Béla: Szentkirályi Zsigmond akadémikus, a magyar nyelvű bányászati szakírás úttörője (1804–1870). In: Somai (szerk.): *Az erdélyi magyar gazdasági gondolkodás múltjából*, II. kötet, RMKT, Kolozsvár, 2004, 33–48; Somai József: Szentkirályi Zsigmond születésének 200. évfordulója alkalmából. *Közgazdász Fórum*, 2004. július–augusztus, 1–2.

a Magyar Tudományos Akadémia 1845. november 22-i ülésén az Akadémia levelező tagjává választotta, ekkor *a bányászi Regalitás*ról értekezett. Munkássága elismeréséül a Magyar Királyi Természettudományi Társaság 1844. október 8-án rendes tagjává választotta.

Legfontosabb művét, *Az erdélyi bányászat ismertetése nemzetgazdasági, köz- és magánjogú tekintetben* címűt, mellyel a reformkorszak idejében alkotó részese lett a magyarországi, de főként az erdélyi szellemi életnek, valamikor 1838-ban kezdte el írni és 1839 végén fejezte be, 1841-ben jelent meg Kolozsváron. Bár két kötetre tervezett munkájának végül is csak az első kötete látott napvilágot, így is neki sikerült először az erdélyi bányászatot nemzetgazdasági szempontból bemutatni. Jelentősége tartalma mellett abban állt, hogy ez az első magyar nyelven megjelent bányászati munka és közgazdasági témájú kötet Magyarországon. A betű erejében bizakodva, 1844-ben és 1846-ban a bányászat népszerűsítésére változatos tartalommal kalendáriumokat és almanachokat szerkesztett. E*rdélyi bányászkalendárium*a 1844-ben jelent meg először, s az első évfolyamot még két másik követte. 1846-os harmadik évfolyamát *Erdélyi Bányász Almanach* címen adta ki. A harmadik naptárjellegű munkájának témája, a bánya s kohászati ipart, jog- s igazgatási ügyet érdeklő ismeretek és tudnivalók tára, részben teszi közzé az érctermelés vagy éppen a bányászszemélyzet statisztikai adatait, a bányászatra vonatkozó törvényeket, rendeleteket, továbbá a bányabirtokossági változásokat, a legújabb kísérleteket és találmányokat. Közgazdasági gondolkodására gróf Széchenyi István nagy művei (a *Hitel*, a *Világ* és a *Stádium*) is jelentős hatással voltak, melyek következményeképpen ezeket az eszméket a bányászatra alkalmazva, a föld szabaddá tételét javasolja, valamint a bányaipar örökváltsága útján való kiszabadítását a földesúri függés alól.

1848 áprilisától Gränzenstein Gusztáv, oravicabányai bányaigazgató az egyik ülnöki állásra alkalmazza, majd májusban Pesten részt vesz a bányapolgárok Kossuth hívására rendezett értekezletén „a magyar bányászatok a jövőrei elrendezése érdekében tartandó tanácskozmányban". 1848. december 25-ig marad Oravicabányán mint bánya-nagyhelyettes. Ekkor a bányaigazgatóság elnökének rendeletére a levéltárakkal és pénzkészlettel Kolozsvárra távozik. A szabadságharc után visszatért Moldvabányára, ahol bányahadnagyként ideiglenesen alkalmazzák, majd hadbíróság elé állítják, de felmentik és részt vesz az erdélyi bányászat újjászervezésében. Emellett az 1850-es és 60-as években komoly szerepet játszott az országos bányatörvények és rendeletek megalkotásában is.

Három éven át szerkeszti az erdélyi bányászkalendáriumot, amely alapos tudományos tartalommal rendelkezett. Statisztikai adatokkal mutatta be az akkori erdélyi érctermelést, a bányászatra vonatkozó szabályozást, ismertette a legújabb találmányokat és a legfrissebb nemzetközi és hazai szakirodalmat. Az erdélyi bányászatnak kora legjobb ismerője, mert élete során dolgozott Zalatnán, Moldovabányán, Körösbányán, Oravicabányán, és kitűnő elméleti szakemberként közvetlen kapcsolata volt a bányászat valóságával is.

Nyugdíjas életét 1865-től Kolozsváron töltötte, s mint kora megbecsült szakemberét a kolozsváriak felelős munkával bízták meg: 1867-ben a város vezetésében először városi képviselővé, nemsokára polgármesterévé választja, igaz, nem sokáig, mert betegsége és a pártpolitikai harcok miatt még az év lejárta előtt lemond tisztségéről.

Szterényi József

(1861. NOVEMBER 25. – 1941. FEBRUÁR 6.)[1]

Báró Szterényi József legitimista politikus, közgazdász, iparfejlesztési és iparoktatási szakíró; erdélyrészi iparfelügyelő, az Erdélyrészi Ipari és Kereskedelmi Egyesület főtitkára; országos iparoktatási főigazgató, kereskedelemügyi miniszteri tanácsos, államtitkár, majd miniszter; népszövetségi főmegbízott; publicista.

Lengyeltótiban (Somogy megyében) született; tanulmányait Budapesten végezte, majd külföldre ment, ahol két évet töltött közgazdasági tanulmányokkal. Az 1880-as évek elején a hírlapírói pályát választotta, munkatársa volt több fővárosi napilapnak. 1883-ban Brassóba hívták, ahol 1885-ben megalapította a *Brassó* című, hetenként háromszor megjelenő magyar politikai napilapot, melyet 1889-ig szerkesztett. 1885-ben a földművelés-, ipar- és kereskedelmi minisztérium kezdeményezésére megalakította az Erdélyrészi Ipari és Kereskedelmi Egyesületet, melynek főtitkára volt 1885-től 1889 végéig. A *Brassó* című lap önállóan működött mindaddig, ameddig megalakult a *Brassói Lapok* politikai napilap, amely 1895. január 1-jén indult a *Brassó* és a *Brassói Magyar Újság* fúziójából. Lapkiadó főtitkári minőségben a *Brassó* című lapban országos mozgalmat indított el a román vámháború kitörése alkalmával az erdélyi ipar érdekében. Ugyanekkor emlékiratot szerkesztett

1 *Közgazdasági Enciklopédia*, IV. kötet, kiadta az Atheneum irodalmi és nyomdai Részvénytársulat, Budapest, 1929; *Magyar Életrajzi Lexikon 1000–1990*; Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái XIII.* Budapest, 1909.

az erdélyi ipar felkarolása ügyében, mely a román vámháború hatásának ellensúlyozására irányult kormányakciónak szolgált alapul. Ebben a minőségében, ipari és kereskedelmi tanulmányok céljából, több ízben beutazta a balkáni államokat és Kis-Ázsia egy részét (Románia, Szerbia, Bulgária, Törökország és Anatólia), melyek közgazdasági viszonyainak alapos ismerője. 1889-ben Baross Gábor kereskedelmi miniszter erdélyi iparfelügyelővé nevezte ki.

Gazdag erdélyi tevékenységével kiérdemelte, hogy 1890 februárjában kinevezést kapjon a kereskedelmi minisztériumba, ahol minden nagyobb iparfejlesztési akciót rábíztak, így például a magyar háziipar vállalati alapon való megszervezését. Egyike volt a székely kivándorlás ellensúlyozására megindított mozgalom kezdeményezőinek. Ő alapította a székely szövőgyárat; nevéhez fűződik a brassói posztógyár föllendülése. Az iparfejlesztési politika az ő koncepciója, sőt annak megvalósítása és keresztülvitele is neki jutott osztályrészül. 1890-ben, az első berlini nemzetközi munkásvédelmi konferencián képviselte a magyar kormányt. 1895. okt. 1-jén az akkor szervezett ipari és kereskedelmi szakoktatási ügyosztály élére került; 1896. május 22-én iparoktatási főigazgatóvá, 1897-ben a brüsszeli nemzetközi kiállításon a hivatalos magyar társadalomgazdasági osztályt szervezte, és a vele kapcsolatban rendezett nemzetközi kongresszusokon képviselte Magyarországot. 1898 márciusában osztálytanácsossá és az iparfejlesztési főosztály főnökévé, 1899. júl. 25-én pedig miniszteri tanácsossá nevezték ki. A hazai ipari szakoktatás szervezője, az iparszövetkezeti ügy felkarolója, amelynek terén nagy eredményeket ért el. 1905-ben a kereskedelemügyi minisztérium adminisztratív államtitkárává nevezték ki, majd 1906 áprilisában a kereskedelmi miniszter őt hívta meg a politikai államtitkári állásra. 1906-ban, az általános választások alkalmával Brassó II. kerülete egyhangúlag képviselőjévé választotta, 1918-ig a brassói kerület országgyűlési képviselője. 1918-ban rövid ideig Wekerle harmadik kabinetjében kereskedelmi miniszter. A proletárdiktatúra idején gyűjtőfogságban van, azonban 1920-tól állandó, jelentős közpolitikai tevékenységet fejt ki az 1930-as évek elejéig. Tagja az első nemzetgyűlésnek, a kormány megbízásából vezeti a trianoni békét követő közgazdasági és pénzügyi jellegű tárgyalásokat. Évi megbízatások alapján képviseli Magyarországot a Nemzetek Szövetségénél. 1927-ben a Nemzetgyűlés felsőházának tagja lett, és 1930-ban az ismét felállított Országos Ipartanács elnöke.

Mint közgazdasági szakíró számos tanulmánya és cikke jelent meg közismert hazai és német, illetve francia szaklapokban.

Munkatársa volt a *Közgazdasági Ismeretek Tárá*nak és a *Pallas Nagy Lexikoná*nak is. Szerkesztőbizottsági elnök az 1920-as évek végén négy kötetben az Atheneum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat kiadásában megjelent *Közgazdasági Enciklopédiá*nak, amely több mint 4500 oldalon, lexikális feldolgozásban tárgyalja a közgazdasági életet. Ez a munka maradandót alkotott elsősorban a szakma számára.

Szerkesztette a *Magyar Iparoktatás* című szaklapot, az Ipariskolai Könyvtár című tankönyvgyűjteményt és az Iparosok Olvasótárát; főszerkesztője volt a *Mintalapok iparosok és ipariskolák számára* című kiadott füzeteknek; szerkesztette a kereskedelemügyi minisztérium negyedéves szakfolyóiratát, a *Magyar Közgazdasági Értesítő*t (1899), mely németül és franciául is megjelent.

Fontosabb munkái: *A takarékszövetkezetekről* (1884); *Törökország kereskedelemjogi viszonyai* (1884); *Az iparoktatás külföldön*. I. Ausztria és Baden. Tanulmány (Budapest, 1895); *A háziipar* és közügyességi oktatás Magyarországon (1896); *Magyarország* nagy- és mezőgazdasági ipara (1895); *Az iparoktatás Magyarországon*. Számos a szöveg közé

nyomott képpel (1897): *L'industrie et l'enseignement professionnel et commercial en Hongrie*. 1897 (németül is 1897); *Magyarország iparoktatásának térképe* (1897, francia nyelven is); *Az ipari és kereskedelmi oktatás az ezredéves országos kiállításon* (1898); (Különnyomat, Matlekovics: *Az ezredéves kiállítás eredménye* című kiállítási nagy jelentés IX. kötetéből); *Magyar iparoktatási Évkönyv* (1897 és 1898); *Protection légale des travailleurs en Hongrie* (1900); *L'Enseignement industriel et professionnel de la Hongrie* (1900); *A magyar szent korona országainak gyáripara* (1901) *Az iparoktatás az 1899–1901. években* (Kiadja a kereskedelemügyi m. kir. miniszter, 1901); Ugyanaz az 1902–1905. években (1906); *Iparfejlesztésről (*1902, németül is); *Emlékirat az iparfejlesztésről* (1904, németül is); *Emlékirat a kivitelről* (1905); *Az ipartörvény módosítása* (1906–1908), *A kormány kisipari programmja* (1907, németül 1907); *Deutschland und Ungarn* (Jéna, 1909); *Az iparoktatás Magyarországon és külföldön* (1909); *Régmúlt idők emlékei* (1925).

Teleki Domokos, gróf

(1810. április 1. – 1876. május 1.)[1]

Marosvásárhelyt született. Politikus, publicista, 1836. szeptember 10-én a Magyar Tudományos Akadémia levelező, 1855. április 19-én igazgatótanácsi, 1861. december 20-án pedig tiszteleti tagjának választotta.

Tizenegy éves korában a nagyenyedi főiskolába küldték, ahol az alsóbb osztályokban négy és fél évet, a felsőbbekben négy egész évet töltött, s mindvégig köznevelésben részesült, ami élénk hajlamot alakított ki benne a közügyek iránt. 1829-ben, az iskolát elvégezve, tanulmányait Marosvásárhelyt, az erdélyi királyi táblán folytatta. 1830-ban a magyar országgyűlésen mint távolléti követ jelent meg anyja részéről. Az arisztokrata szokások szerint ekkor kellett volna külföldre utaznia, azonban néhány hetet Pesten töltve megismerkedik Széchenyivel, és Pesten, az élénkülő politikai és irodalmi élet központjában kezdi magát képezni a közpályára. Két évet tölt itt mint joggyakornok és Pest megye tiszteletbeli jegyzője. Szabadabb perceit a költészetnek szenteli, s néhány költeményt közre is bocsát Helmeczy *Társalkodó*jában.

1 Keszthelyi Gyula: Teleki Domokos, Széchenyi és gr. Mikó méltó társa. In: Somai (szerk.): *Az erdélyi magyar gazdasági gondolkodás múltjából* III. kötet. RMKT, Kolozsvár, 2011, 53–78; Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái.*

Visszatérvén Erdélybe, az 1834-i országgyűlést megelőző mozgalmakban tevékeny részt vállalt, s a gyűlésen mint Küküllőmegye követe jelent meg. Itt állandóan az alkotmányos ellenzék soraiban küzdött, anélkül, hogy meggyőződését mindenben alárendelte volna. Az 1837-i országgyűlésen újra mint Küküllő megye követe jelent meg, 1841 végétől az erdélyi országgyűlésen mint *királyi hivatalos* ismét részt vett. 1844 tavaszától késő őszig beutazta Németországot és Angliát, és figyelmét a nevelésügyi és mezőgazdasági viszonyok tanulmányozására fordította. Visszatért Pozsonyba, és ott az országgyűlésben működött 1845 tavaszáig; ekkor hazatért Erdélybe, hogy a rendszeres bizottságok működésében részt vegyen. Ez év végén Svájcon és Hollandián keresztül ismét Angliába utazott, ahol néhány hónapi tartózkodás után, Franciaországon és Párizson át visszatért Erdélybe. Sok részben munkásságának tulajdonítható, hogy a sérelmi területről a reformok felé hajlott, s kivívott néhány, a nép sorsán könnyítő úrbéri jogot. Ugyanezen az országgyűlésen az ellenzék jelöltjei a kormánypártiak ellenében többségre jutva, az úrbéri bizottmány tagjai közé nevezték ki. Közben mint zsurnalista lépett föl. Miután a *Pesti Hírlap*ban és *Erdélyi Híradó*ban több vezércikket írt, ez utóbbinak 1845-ben vezetője lett. 1844. január 4-én 37 társával felhívással fordult Erdély birtokosaihoz, s ennek nyomán 1844. március 4-én meg is alakult az Erdélyi Gazdasági Egylet, amely 1849-ben kényszerűen felfüggesztette tevékenységét, azonban gr. Mikó Imre szervezésében 1954-ben újraindult (Trianon után Erdélyi, majd 1989 után Romániai Magyar Gazdasági Egyesület néven működött).

Az 1846/47-i erdélyi országgyűlésen vezetője volt annak a pártnak, amely szabadelvű úrbért akart kivívni és a szabad földhasználatot is indítványozta. Miután az ő pártja törekvése sikertelen volt és az országgyűlés igen csekély engedményű úrbért fogadott el, az ellenzék egy általa szerkesztett óvást tett magáévá, melyet ő, később emlékirattá alakítva, személyesen nyújtott be a birodalmi miniszterekhez. 1847 végét és 1848 elejét a magyar országgyűlésen töltötte, majd részt vett az 1848-i erdélyi országgyűlésen, később pedig a nemzeti gyűlésen mint Küküllő követe, de romló egészségi állapota, különösen idegrendszere elgyöngülése miatt visszavonult.

A közélettől a szabadságharc után is teljesen visszavonulva, mezei gazdaságának és történelmi tanulmányainak szentelte életét. 1852-ben a székelyudvarhelyi református iskola részére 6000 forint alapítványt tett. A Marosvásárhelyt lévő Teleki-könyvtár kéziratainak kivonatozására és regisztrálására 1851-ben szövetkezett Deák Ferenc királyi táblai ügyvéddel, és mintegy nyolc évig dolgoztak együtt, Erdélynek az osztrák ház uralkodásától lefolyt történeteit tanulmányozva. E tanulmányoknak eredményei a később megjelent munkái. Ez időben a legtöbb idejét Gernyeszegen töltötte, a téli három-négy hónapot pedig Kolozsvárt, és az alkotmányos érzésű polgárok által az ország egyik vezérének tekintették. Az erdélyi múzeum megalakításában gróf Mikó Imrével együtt dolgoztak. A kiegyezés után Marosszéket képviselte a magyar országgyűlésben.

1861-ben megjelent a gyulafehérvári konferencián, és ez időtől fogva ismét részt vett a politikában, mely tevékenysége úgyszólván élete végső órájáig tartott. Ugyanezen évben részt vett a magyar országgyűlés felső tábláján, és remek beszédet mondott az unió érdekében. 1864-ben a magyar orvosok és természetvizsgálók nagy gyűlésének volt az elnöke Marosvásárhelyt. 1866-ban Marosszék Pestre küldte mint képviselőt, és meg is maradt annak 1875-ig. 1876. május 1-jén halt meg Kolozsvárt. A Magyar Tudományos Akadémián 1881. február 28-án Deák Farkas tartott emlékbeszédet.

A *Pesti Napló*ban és a *Kolozsvári Közlöny*ben számos cikket írt, részint neve alatt, részint névtelenül. Mikor a politikai pályáról visszavonult, történeti tanulmányokkal foglalkozott, amely munkái azonban jórészt csak halála után láttak napvilágot. Költeményeket írt az 1830-as és 1840-es években a *Társalkodó*ba, *Koszorú*ba és más lapokba is; 1841-től kezdve a hírlapirodalom terén élénk munkásságot fejtett ki, előbb a Szalay és Csengery által szerkesztett *Pesti Hírlap*ban, később egyre gyakrabban az *Erdélyi Híradó*ban. 1845. január 1-től kezdve teljes befolyása alatt állott a lap, és ő mint főpatrónus sokat is dolgozott vele. Cikkei a *Pesti Hírla*pban (1841. 30., 63., 65., 71., 72. Testvérhoni párhuzamok); az *Unió* című zsebkönyvben (1848. *Kolozsvári Töredékek Unió* című kéziratából); A *Magyar Tudományos Akadémia Évkönyvé*ben (1860. Emlékbeszéd br. Wesselényi Miklós felett); A *Pesti Napló*ban és más hírlapokban (a 60-as években vegyes cikkek); A *Pesti Napló*ban (1857. 282. sz. Hírlapirodalmunk stb.); *Szigeti Album*ban (1860. *Erdély fegyveres erejének történeti vázlata*); A *Budapesti Szemlé*ben (X., XI. 1860. *Gróf Széchenyi István emlékezete*, XIV. 1862. *Az 1817. ínség és éhhalál Erdélyben*, XVII. 1863. *Két kalugyer Erdélyben*, akadémiai székfoglaló, új folyam X. 1867. *Erdély három államférfia a XVIII. században: Bruckenthal Sámuel, Gróf Lázár János, Buccow Adolf Miklós báró és lovassági tábornok*, XIV. 1869. Ferencz császár és király erdélyi útjai); A *Századok*ban (1868. Básta György emlékirata Rudolf császárhoz Erdélyt illetőleg 1602). *Adónk történetei* című sokrészes cikksorozatában Teleki kemény hangon bírálta a fennálló állapotokat, s azok mielőbbi rendezését sürgette. Mint a váradi, kolozsvári és Kolozs megyei Vasúti Bizottmány elnöke fenntartotta, hogy a vasút, melynek feladata lenne, Erdélyt átmetszve, kapcsolatba hozni a művelt Európát Kelettel, Kolozsváron menjen keresztül, mert látta, hogy a közlekedési infrastruktúra elégtelensége miatt Erdély egyre jobban elszakadt a fejlettebb Nyugat-Európától,

Fontosabb munkái: *Malomizi gróf Kendefi Ádám emléke* (Kolozsvár, 1834); *Az ifjúsághoz. Óda* (hely és év n.); *Unió-hangok* (Kolozsvár, 1848); *Emlékbeszéd gr. Széchenyi István felett*. Elmondotta a kolozsvári casino 1860. évi júl. 29. tartott ünnepélyén (Uo. 1860); *Siebenbürgen und die österreichische Regierung in den letzten vier Jahren* (Leipzig, 1865). (Névtelenül); *A Hóra-támadás története* (Pest, 1865. Ism. Sürgöny 12–14., 28. sz. 2. jutányos kiadás. U. ott, 1869.); *Képviselői jelentés Marosszék felső kerületi választóihoz* (Maros-Vásárhely, 1872); *A székely határőrség története*. A szerző hátrahagyott kéziratából közzétette Szabó Károly (Bpest, 1877. Értekezések a társ. tud. kör. VI. 10. Ism. Budapesti Szemle XVI-II.); Országgyűlési beszédei a *Napló*kban találhatók.

Tivai Nagy Imre

(1849. MÁJUS 16. – 1931. JÚNIUS 27.)[1]

Gazdasági, néprajzi, nyelvészeti szakíró, szerkesztő, emlékíró. Csík gazdasági, társadalmi és közművelődési életének kiváló ismerője, a közösségi gondokat vállaló tevékeny ember volt. Tevékenysége sokfelé ágazik, volt tanár, gazdálkodó, felső-népiskolai igazgató, gazdasági szakíró, lapalapító és szerkesztő, számos lap munkatársa, a gazdag hagyományokra visszatekintő erdélyi emlékirat-irodalom képviselője.

Csíksomlyón született, iskoláit Csíkszentkirályon kezdte, a csíksomlyói és székelyudvarhelyi gimnáziumban folytatta, s a kolozsvári jogakadémián végezte.

A csíkszeredai Mezőgazdasági Felső Népiskola tanára (1873–1904). Megalapította az első csíki újságot *Székelyföld* címmel (1882–1884), s a *Csíki Lapok* munkatársa volt több mint négy évtizeden át (1888–1931). 1884-től a sepsiszentgyörgyi *Székely Nemzet* című hetilap társszerkesztője és a csíki részek állandó tudósítója is volt. Mint a tusnádfürdői Székely Kongresszus előadója a Székelyföld mezőgazdaságának szövetkezeti alapon történő megszervezését és a táj iparosítását sürgette, ellenezve a leszegényedett tömegek át- vagy kitelepítését (1902). Az Oltvölgyi Víztársulat és a Csíki Múzeum Egyesület alapítója; kísérletező mintagazda. 1887-től huszonkilenc évig szerkesztette a Csíkmegyei Gazdasági

1 Nagy Benedek: Tivai Nagy Imre életműve. In: *Az erdélyi magyar gazdasági gondolkodás múltjából* III. kötet, 2011, 107–122; *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon.* Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest–Kolozsvár, 2002, 37.

Egyesület közlönyét, a *Csíki Gazda* című mezőgazdasági értesítőt. Szerkesztői munkája mellett jelentős szerepet vállalt a közéletben, 1873–1904 között a Csíki Magánjavak anyagi eszközeivel létrehozott csíkszeredai Mezőgazdasági Felső Népiskola igazgatója és tanára, majd a Csíkmegyei Gazdasági Egyesület titkára. Közéleti munkássága igen gazdag: királyi tanácsos, felső-népiskolai igazgató, vármegyei volt közgazdasági előadó, a Csíkszeredai Kaszinó, a Csíkmegyei Gazdasági Egylet, a Csíki Magánjavak Igazgatótanácsának elnöke, Csíkvármegye Törvényhatósági és Közigazgatási Bizottságának évtizedeken át tagja, számos lapnak és közgazdasági folyóiratnak alapítója, szerkesztője, munkatársa.

A budapesti *Magyar Nyelvőr*ben az 1870-es évek végétől megjelent közleményeiben feldolgozta a csíki nyelvjárás szótárát, a *Figyelő*ben pedig „népköltési közleményeket" (1877. II. 154–157.) jelentetett meg. A neve elé tett T betű (Tivai) Csíkszentkirály Tiva-tízesének nevéből származik.

Megjelent munkáiról: Csík vármegye közgazdasági állapotáról és a székely kivándorlásról (1891), kötetet állított össze *Népszerű gazdasági előadások* címmel (1898); megírta a megye gazdaságtörténeti monográfiáját (1902). Az első világháborút követő államfordulat után is helyén maradt; emlékeit felidézve megírta Csíkszereda várossá alakulásának történetét, visszanyúlva a 19. század 50–60-as évekig. Bár bírálja a korabeli viszonyokat és állapotokat, a kötet derűs, eleven humora enyhít a kritikai szemléletén. Ebből a kötetből közölt 1969. október–novemberi számaiban a *Hargita* napilap folytatásos válogatást. Ugyancsak halála után adták ki a csíki művelődési élet e neves megszervezőjének posztumusz cikkgyűjteményét, a *Csíki Pantheon*t, melynek több mint 250 portréja a közügyekért önzetlenül tevékeny kortársaknak állít emléket, keresztmetszetét adva a századvég és a századelő csíki társadalmának. A kézirat először folytatásokban jelent meg a *Csíki Lapok* 1929–1931 közötti számaiban, de csak 1943-ban könyv formájában.

1868-tól már a kolozsvári jogakadémiai tanulmányától kezdődően tevékenyen részt vett a művelődési életben, gyűjtései mellett elbeszéléseket, humoros karcolatokat közölt, gyakran álnéven, a *Magyar Néplap*, a *Hazánk és Külföld*, a *Pesti Hírlap*, a *Magyar Polgár*, a *Hon*, az *Erdély*, a *Pesti Napló* és más korabeli kiadványok hasábjain.

1918 után megjelent munkái: *Cirkálások. Szeredai emlékeimből 1885–1925* (Csíkszereda, 1928); *Csíki Pantheon.* Emlékezés régi csíkiakról (Nagy András utószavával. Csíkszereda, 1943); *Emlékezés régi csíkiakról* (Csíkszereda, 1996).

Az 1875-ben megalakult Csíkszeredai Műkedvelő Társulatnak titkára, később elnöke volt. A társulatnak fontos szerepe volt a helyi műkedvelő színjátszás fejlődésében. Nem könnyű összegezni sokfelé ágazó, de mindig tevékeny és eredményes életét. Író és vérbeli mezőgazda, fúró-faragó ember, aki mezőgazdasági gépeket vásárolt, öntözőberendezést és vízvezetéket létesített, lecsapolásokat végzett, sajtgyár alapításával is kísérletezett.

1889-től, három évtizedig, a vármegye közgazdasági előadója volt. A Mezőgazdasági Felső Népiskola igazgatójaként és saját csíkszentkirályi birtokán egyaránt kísérletező mintagazda, vérbeli mezőgazdász volt. Számos gazdasági újítás, kezdeményezés elindítója, támogatója. A Csíkszeredai Kaszinó és a Csíki Múzeum Egylet alapítója és elnöke, a Csíki Magánjavak Igazgatótanácsának elnöke, az Alcsík ármentesítését célzó Oltvölgyi Víztársulat létrehozója, a Csíki Takarékpénztár alapítója, rendőrkapitány (1889-ben csak öt hónapig, majd önként lemondott).

Négy évtizedes fáradhatatlan munkásságáért 1913-ban Budapesten kapta meg a királyi tanácsosi címet.

Sokirányú érdeklődését tükrözik cikkei, tanulmányai, kötetei. Gazdaságtörténeti tanulmányok és monográfiák, történeti tárgyú írások, nyelvjárási tanulmányok, humoros történetek, életképek, emlékiratok szerzője. a Szarvas Gábor által szerkesztett *Magyar Nyelvőr* című folyóirat évfolyamaiban nyelvjárástani, nyelvészeti közleményei is megjelentek, amelyekben a csíki nyelvjárás szókincsével foglalkozott. 1884-ben Budapesten jelent meg az *Irálytan alapvonalai* címmel kétkötetes tankönyve.

A *Cirkálások. Szeredai emlékeimből* (Csíkszereda, 1925) és *Csíki Pantheon* (Csíkszereda, 1943) címet viselő emlékiratai időskori szemlélődéseiből születtek, ezek az írások a korabeli Csíkszereda hangulatát tükrözik, ugyanakkor a helytörténet és a művelődéstörténet számára is hasznos adatokat tartalmaznak.

1931-ben halt meg, gyors lefolyású betegségben. Csíkszentkirályon nyugszik.

Közgazdasági tárgyú munkái: *Csíkvármegye közgazdasági állapotai és a székely kivándorlás* (Sepsiszentgyörgy, Jókai nyomda 1891); *Székely kivándorlás* (Különlenyomat az 1895. évi III. Országos Gazda Kongresszus kiadványaiból, Budapest, „Pátria" Irodalmi Vállalat könyvkiadója, 1895, 17 oldal); *Népszerű gazdasági előadások. Ismeretek az állattenyésztés, takarmánytermelés, trágyakezelés, tejgazdaság, sertéshizlalás, méhészet és gyümölcsészet köréből* (Csíkszereda, Csíki Gazdasági Egyesület, 1898); *Csíkmegye közgazdasági leírása* (Budapest, Pesti Könyvnyomda Rt., 1911, 190); *A gazdasági alsóbb fokú közoktatás* (Különlenyomat a Csíki Gazda 1902. évi decemberi füzeteiből. Csíkszereda, Szvoboda testvérek nyomdája, 1902); *Csíkvármegye közgazdasági állapotairól*. II. kötet. (1911). **Az irálytan alapvonalai* (Budapest, 1884); *Közgazdasági írások* (Csíkszereda: Hargita Kiadóhivatal, 2007); *A székely kisgazda.* In: *A megindult falu*. Tallózás a régi erdélyi faluirodalomban, 1849–1914 (Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1970, Téka-sorozat, szerk. Egyed Ákos, 110–117); *Gazdasági értesítő,* majd *Csiki Gazda.* A Csíkmegyei Gazdasági Egyesület Közlönye. Az egyesület igazgatósága megbízásából szerkeszti: T. Nagy Imre egyesületi titkár, 1887–1914 közötti évfolyamok; – *Cirkálások szeredai emlékeimből* (Nyomtatta: Szvoboda Miklós, Miercurea Ciuc, 1925, 41–50. és In: *Emlékezés régi csíkiakról,* Pallas–Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 1996, 54–70.)

ÜRMÖSI JÓZSEF

(1879. DECEMBER 28. – 1953. JANUÁR 25.)[1]

Siménfalván született, Székelykeresztúrhoz közel, a Nyikó folyócska mentén. Elemi iskolai tanulmányait otthon, szülőfalujában végezte, majd a székelykeresztúri unitárius gimnáziumban folytatta, ugyanitt érettségizett. A kolozsvári Unitárius Teológián nyert lelkészi oklevelet 1903-ban. A lelkészi diploma megszerzése után Magyarországon, a Dunántúlon, a Fehér megyében fekvő Polgárdiba nyert missziós lelkészi kinevezést, ahol ebben a minőségben egy évig működött. Már ott kapcsolatba került a szövetkezeti mozgalommal. Akkor már több mint 200 keresztény szövetkezet működött a római katolikus egyház szervezésében és irányítása alatt.

1904-ben homoródszentpáli lelkész lett. Itt már létezett szövetkezeti mozgalom és gazdakör, azonban a gazdálkodóknak, termelőknek ennek ellenére elég gyenge volt az anyagi helyzetük, alacsony volt a jövedelmük. A kivándorlás, elvándorlás gondolata foglalkoztatta őket. Ürmösi József megértette gondjaikat, maximálisan a rendelkezésükre állt, hogy közös erővel megtalálják a kiutat az elkeserítő helyzetből. A szövetkezeti ügyet ugyanúgy támogatta, mint a gazdakör fejlesztését. Kézbe vette és hat évig rendezte a szövetkezet pénzügyeit, megerősítve a tagság bizalmát és elkötelezettségét az ügy iránt. A gazdakör ügyeit is kézbe vette, és elérte, hogy ott is megerősödjön a tagság bizalma. A helyzetet javító, majd fellendítő kezdeményezéseket indított, mégpedig: gazdaképzést, gépvásárlást, minősített vetőmagszerzést stb. Ürmösi József 26 évig tevékenykedett homoródszentpáli unitárius

1 Balázs Dénes: Ne nézze senki csak a maga hasznát… *Szövetkezeti mozgalom a Kis- és Nagy-Homoród mentén.* Székelyudvarhely, 1995; Guzs Ferenc: Ürmösi József (1879–1953). In: *Szövetkezetek Erdélyben és Európában.* RMKT, Kolozsvár, 2007, 422–423.

lelkészként, és áldásos, gyümölcsöző tevékenységével hívta fel magára felettesei (Kolozsvári Unitárius Püspökség), a megyei szövetkezeti központ (Udvarhely vármegye), valamint a Nagyenyedi Országos Hangya Központ figyelmét. Mindenhol elismeréssel méltatták és értékelték tevékenységét. Ezt bizonyítja az a tény is, hogy meghívták és beválasztották a Hangya megyei és a nagyenyedi országos vezetőségbe. 26 éves, Homoródszentpálon kifejtett áldásos tevékenységét egyházi felettesei is figyelemmel kísérték és értékelték.

Egyházi vonatkozásban is elismerést nyert a népért folytatott áldásos és kiváló eredményeket hozó tevékenysége. 1930-ban Kolozsvárra helyezték át püspöki-titkári munkakörbe, innen ment nyugdíjba, és az 1953-ban bekövetkezett haláláig Kolozsváron maradt. Nem volna teljes az Ürmösi József szövetkezeti tevékenységéről alkotott kép, ha nem említenénk meg kiemelten a tejszövetkezetek szervezésében és vezetésében Udvarhelyen elért eredményeit, melyek példaértékűek voltak az egész romániai magyar szövetkezeti ügy számára. A két világháború közötti időszakban, de különösen az 1929–1933-as években, a nagy gazdasági válság idején, a tejszövetkezetek jelentették a mentőövet a jövedelem- és pénzhiánnyal küszködő kis és közepes gazdaságok, mezőgazdasági termelők számára.

A két háború között Ürmösi József unitárius lelkész és Pálffy Ákos igazgató-kántortanító a két Homoród mentén sehol máshol nem tapasztalt közösségi és kulturális életet teremtettek. Nevükhöz fűződik a Fogyasztási Szövetkezet, Gépszövetkezet, Tejszövetkezet, Levente Egylet, Lövész Egylet, Népkönyvtár, Nőegylet, Dávid Ferenc Ifjúsági Egylet, Kaszinó, Napközi otthon és más közösségi tevékenységek létrehozása. Később, a múlt század közepén László Jenő tanító kórusa tette híressé a falut, amelynek létrehozásában Ürmösinek fontos szerepe volt.

Szervező tevékenysége nyomán olyan szövetkezeti-gazdaköri vezető elitgárdát tudott mozgósítani, akik át tudták vinni a kezdeményező szándékot a környék falvainak lakosságára, akik önkéntes munkájukkal a gazdakörnek, a Hangya Szövetkezetnek, a tejszövetkezetnek, a művelődési életnek új, tágas otthont építettek 1912-ben. Ez a Népház-építés Ürmösi József homoródszentpáli működésének ma is álló bizonyítéka.

Írásai közül megemlítjük: *A lelkipásztori gondozás és a gazdasági szociális kérdés*, www.unitár.hu/wiki/Ürmös József; cikke a *Kolozsvár*ban (1877. 278. sz. A magyar társadalom, irodalom és művészet) és az *Unitárius Közlöny*ben jelent meg (1904). Különálló munkája: *Vasárnapi tanítások.* I. füzet. Ó-szövetségi rész (Székely-Udvarhely, 1906). Egyéb munkái: *Nyári vasárnapi tanítások*. I–II. rész, Ó- és Újtestamentum (1906); *Nyolc év Homoródszentpál község szövetkezeti életéből* (1912); *a szocializmus és a vallás* (1914); *A tartós béke munkálása és a lelkészi hivatás* (1918); *Népnevelés – a falu szervezése* (1922); *Szövetkezeti káté* (A szövetkezeti eszme ismertetése).

Vákár P. Artúr

(1879. május 23. – 1958. február 11.)[1]

Gyergyószentmiklósi örmény hírlapíró, politikus, közgazdász.
Elemi iskoláit szülővárosában, 1885–1890 között Gyergyószentmiklóson, középiskoláit 1891–1900 között Gyergyószentmiklóson, Csíksomlyón, Marosvásárhelyt, Kolozsvárt, Déván, Gyulafehérvárt, Nagyszebenben és Szamosújvárt végezte. Kossuth-párti diákvezérként részt vett politikai eseményeken, melyért többször eltanácsolták a gimnáziumból. 1900–1914 között Bécsben, Budapesten, majd Kolozsvárt joghallgató, ahol 1916-ban jogi doktori címet szerez, 1902–05 között az Országos Színművészeti Akadémiát látogatta, ahol szintén oklevelet szerzett. *Gyergyószentmiklós r. t. város jövője* (1908) és *Tanulmány Gyergyószentmiklós r. t. város vízvezetéséről, csatornázásáról és közvilágításáról*, valamint *Gyergyószentmiklós r. t. város villámtelepének áramszolgáltatási szabályrendelete* című munkáiban a város fejlesztésének általa elképzelt főbb irányvonalait mutatta be. 1914-ben mint Kossuth-párti politikus, Gyergyószentmiklós képviselőtestületének és Csík vármegye ellenzéki vezére, a Marosvásárhelyi Kereskedelmi és Iparkamara, az EMKE, az EKE és az Erdélyi Szöv. igazgató tanácsának tagja. 1904-ben Gyergyószentmiklóson megalapította a *Csíkvármegye* ellenzéki politikai hetilapot és a Kossuth nyomdát. A lapot a román betörés

1 B. Garda Dezső: Vákár P. Arthúr gazdasági gondolkodása. In Somai (szerk.): *Az erdélyi magyar gazdasági gondolkodás múltjából.* RMKT, Kolozsvár, 2011, 207–226; *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon* 5/2. kötet 1041–1042 .

után, 1916. szeptember 24–1917. január 20. és 1918. december–1920 között Budapesten adják ki. Lapjában kezdeményezte a gyergyószentmiklósi árvaház és a helyi főgimnázium alapítását. Az árvaház alapításához 10 000 koronával járult hozzá. Megalapította a Gyergyói Múzeumot és Könyvtár Egyesületet. Megírta 1914-ben a *Gyilkostói Kalauz*t, melyben a Gyilkostó földrajzi bemutatása mellett a helyi turizmus fellendítését szorgalmazta.

1916-ban Isztambulban eredeti forrásokból szerzett adatokat az örmények deportálásáról. Ugyanebben az évben egyedüli magyar politikusként szólalt föl az Országházban a törökországi örmény népirtás ellen. 1916. augusztus 27-től, a román betörés után, a magyarországi Főkormány-biztosság Csík vármegyei kormánybiztosa lett, egyben a Székely Nemzeti Tanács gyergyói részek elnökeként a nemzeti és közvagyon megmentését, a menekültek visszatelepítését és a közigazgatás megszervezését, Gyergyószentmiklós háborús károsainak eltüntetését irányította. 1917-ben adta ki *Erdély minisztere* című könyvét, melyet Ugron Gábor belügyminiszternek ajánlott fel. Munkájában gróf Tisza Istvánnak a miniszterségé alatt megfogalmazódott erdélyi minisztérium létrehozása mellett érvel. 1919-ben, mint a Gyergyói-medence közhatóságának vezetője, fogadta az Antant fegyverszüneti bizottságát és a velük bevonult román csapatokat. A románok letartóztatták és Ditróba, majd Nagyszebenbe hurcolták. A kivégzéstől a Consiliul Dirigent elnöke, egykori osztálytársa, Iuliu Maniu román politikus menlevele megmentette ugyan, de végleg el kellett hagynia a Vix-féle jegyzékben kijelölt határt, és később családját is kiutasították Erdélyből. Budapesten a Főrendiház mellett működő Székely Nemzeti Tanács és annak Külügyi Tanácsa igazgatósági tagja. 1919 őszén gr. Bethlen Istvánnal (1874–1947) megalakította az Erdélyi Menekültek Segítő Hivatalát, 1920-ban pedig az Országos Menekültügyi Hivatal helyi vezetője lett. A béke-előkészítő bizottság tagjaként tárta az Antant bizottság elé a Határőrvidék és a Csíkvármegyei Magánjavak történelmi és jogi helyzetét, melyért 1923-ban a kormányfőtanács Budapesten megalapította a *Magyar–Amerikai Híradó* sajtótudósítót, mely kb. 70 nagy dél- és észak-amerikai magyar újságot tudósított a Trianon által elszakított nemzetrészek sorsáról. Gróf Bethlen István miniszterelnöksége alatt (1921–1931) a Sándor-palotában fejtette ki tevékenységét mint a miniszterelnök bizalmasa, „szürke eminenciása". Miniszterelnökségi osztályvezetőként az erdélyi és székelyföldi ügyek szószólója volt.

Az Erdélyi Székely Magyar Egyesület képviselőjeként 1928-ban, mint az amerikai Kossuth-zarándoklat, résztvevője a négy székely vármegye földjét helyezte el a New York-i Kossuth-szobor talapzatához, és Pittsburgh városa díszpolgára lett.

A magyarországi állatvédelem terén kifejtett tevékenységéért 1931–45 között a Magyar Állatvédők Országos Egyesületének elnöke. 1940–43 között a *Vármegye* című lap munkatársa. 1941–44 között a Sajtókamara lapköteléken kívüli újságírói szakosztályának tagja. 1940 őszétől szorgalmazta egy önálló Erdélyi Minisztérium fölállítását, kiállt a kb. 100 000 lengyel menekült és a Dél-Erdélyből elűzött 204 515 magyar érdekeiért.

A II. világháború vége felé határozottan kiállt az erdélyi menekültek érdekeiért, s nem is sikertelenül, amit számos köszönőlevél igazolt vissza. A világháború befejezését Budapesten érte meg, azonban visszatért Gyergyószentmiklósra, mert kötelességének érezte, hogy Magyarországtól elszakított szülőföldje fejlődéséért munkálkodhasson. Visszatérése után azonban politikailag elszigetelték, megmaradt vagyonát kisajátították, államosították. 1958. február 11-én hunyt el Gyergyószentmiklóson.

Munkái: kolozsvári *Ellenzék* (1904/05, 12, 14); *Erdélyi újságírók almanachja.* 2. köt. (Marosvásárhely, 1913. Arck.); *Csíkvármegye márványipara* (uo., 1914: vitaesti hozzászólása); *Magyarország* (1915/16, 18); *Alkotmány* (1917); *Magyar szövetkezeti évkvönyv 1926.*

(Bp., 1926: Szövetkezeteink a magyar mezőgazdaság és földbirtokreform szolgálatában); *Bűnösök oltalmazója*. Színmű 3 felvonásban. Gyergyószentmiklós, 1905; *Tanulmány Gyergyószentmiklósi részvénytársaság városi vízvezetékéről, csatornázásáról s közvilágításáról* (uo., 1911); *Gyilkostói kalandok* (Gyilkostó és környéke, uo., 1914); *Keletre, magya**r***! Gondolatok az imperiális magyar politikai érvényesülésről (uo. 1915); *Erdély minisztere*. Ugron Gábor belügyminiszter úrnak ajánlja (Gyergyószentmiklós, 1917); *A megtérés.* Színmű (Bp., 1930); *A priusz*. Színmű (uo., 1930); *A szerető.* Társadalmi színmű (uo., 1930); *Az élet komédiái. Plaudite*!; *Az államháztartás megsegítése* (uo., 1931, 2. kiad.); *Az államháztartás és magánháztartás megsegítése* (uo., é. n.); *a Phönix-ügy kialakulása*. A magyar biztosító intézetek erőssége. A biztosítottak védelme. A biztosítási alkalmazottak kenyere. Mentsük meg a biztosítási intézményt! (uo., 1936); *Kálváriás diploma* (uo., 1936); Bpen a katolikus élclap egy krajcáros 2x hetenkénti kiadása: A *Tréfás Képes Herkó Páter* 1902/03 (szerk. Markos Gyulával, 1905. III. 15, 1917. I. 20.); 1919: a *Csíkvármegye* hetilap felelős szerkesztője és kiadója. 1929: *Magyar Amerikai Híradó* **s**zerkesztője. Álneve: Erdélyi Magyar Péter.

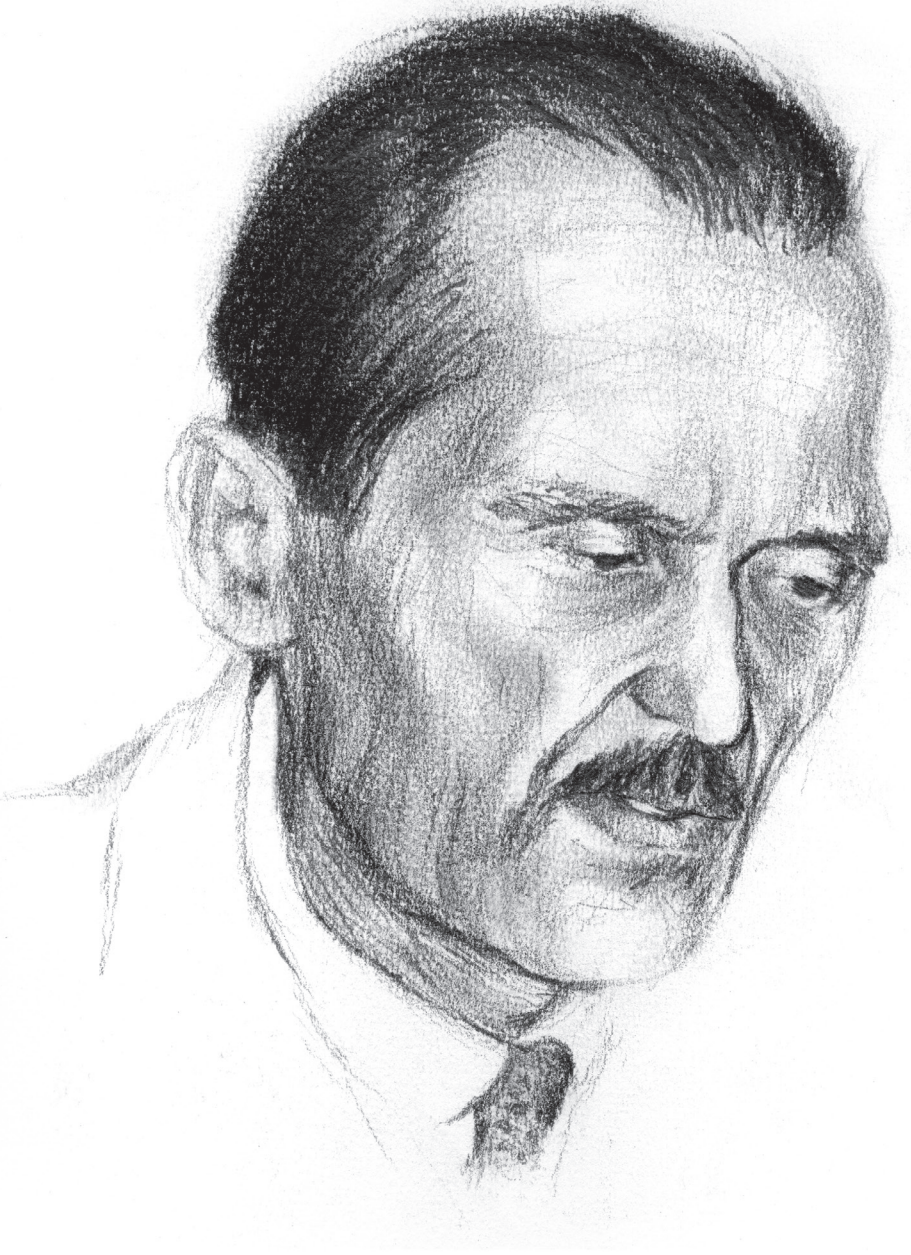

Venczel József

(1913. november 4. – 1972. március 16.)[1]

Társadalomkutató, egyetemi tanár, közíró. Meghatározó személyisége volt a két világháború közti erdélyi magyar szociológiának. Az erdélyi földkérdéssel, falukutatással, demográfiával, a szociológia módszertanával foglalkozott. A harmincas években kibontakozó és a 40-es évek elején kiteljesedést ígérő erdélyi magyar társadalomkutatás elméletileg és gyakorlatilag legképzettebb szaktudósa.

Munkásságának legfontosabb területei a gondolkodástörténet, nemzedéki kérdés, társadalomstatisztika, demográfia, társadalomkutatás, társadalom- és művelődéspolitika, nemzetiség- és magyarságkutatás. Alkotó módon fejlesztette tovább az ismert román szociológus, Dimitrie Gusti által kidolgozott empirikus falukutatási módszert. Nem csupán átvette Gusti módszertanát, hanem az erdélyi magyar viszonyokra alkalmazta, s alkotó módon tovább is fejlesztette azt. A két világháború közti Erdély jelentős tudományos és művelődési intézményeinek, kiadványainak létrehozása, működtetése fűződik nevéhez.

Csíkszeredában született, középiskolai tanulmányait szülővárosában végezte a Római Katolikus Főgimnáziumban. Itt érettségizett 1930-ban. Ez év őszén elnyerte az *Erdélyi Helikon* irodalmi nagydíját, 1930–1933 között a kolozsvári Lyceumi könyvtárban vállalt munkát, majd jogot tanult Kolozsváron az I. Ferdinánd Tudományegyetem jogi karán, ahol 1936–1939 között megszerezte a jogi doktorátust. Az *Erdélyi Fiatalok* című főiskolai folyóirat köré csoportosuló ifjak néprajzi-szociális tényfeltáró munkájának résztvevője és népszerűsítője. *Hogyan tanulmányozzam a falu életét?* címmel szociológiai kérdőívet

1 Székely András Bertalan: Venczel József és az erdélyi magyar gazdaságtudomány. In: Somai (szerk.): *Az erdélyi magyar gazdasági gondolkodás múltjából.* Kolozsvár, RMKT, 2001, 245–255.

szerkesztettek. Nyaranta gyűjtő-kutató munkát végeztek Kolozsborsán, Maros és Udvarhely megyében. Az ebből a munkából született *Erdélyi Fiatalok Falu Füzetei* máig fontos dokumentumai az akkori erdélyi magyar korszellemnek, illetve a szemináriumban folyt pezsgő életnek.

Fiatalon kibontakozott sokirányú tudományos érdeklődése, kiváló kezdeményező ereje, szervezőképessége. 1933 és 1940 között az *Erdélyi Iskola* című folyóirat szerkesztője, rovatvezetője. Az 1935-ben alapított *Hitel* egyik alapító szerkesztője. A folyóirat megszűnése után, 1936-ban Venczel ugyanezzel a címmel indított új folyóiratot, amelyben 1944-ig sorra jelentek meg az erdélyi magyarság önismeretét szolgáló írásai. 1937-ben részt vett az erdélyi magyar értelmiség Vásárhelyi Találkozójának megszervezésében.

A kor legnagyobb táj- és néprajzkutatása az 1940-ben indult bálványosváraljai falutanulmányozó munkatábor volt, amelyet a Kolozsvári Magyar Diákok Szövetségének társadalomtudományi és néprajzi munkaközössége szervezett Venczel József, Makkai László, Szabó T. Attila, Schneller Károly és Kovács László együttműködésében. Az 1941 júliusában elkezdődött táborozáson harminchárom jogász, medikus, közgazdász, tanárjelölt, teológus és agrárszakember vett részt, majd 1943 tavaszán egy közgazdászokból álló, homogén csapat gyűjtötte a családok mezőgazdasági üzemi adatait.

1938–1945 között vezette az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület (EMGE) statisztikai ügyosztályát. 1940 őszétől a Teleki Pál Intézet keretében működő Erdélyi Tudományos Intézet (ETI) tanára, 1941-től 1946-ig igazgatója. Egyetemi tanárként a Dés melletti Bálványosváralján létrehozott falukutató táborban előadásokat tartott, monografikus, nagyszabású tájkutatást szervezett.

Cikkei, tanulmányai 1945 előtt többek között a *Jóbarát, Erdélyi Fiatalok, Erdélyi Tudósító, Erdélyi Iskola, Erdélyi Múzeum, Erdélyi Gazda, Hitel* című folyóiratokban, időszaki kiadványokban jelentek meg. Szülőföldjéről írott tanulmánya, a *Csíkszék természeti és társadalmi leírása* Várdotfalvi álnéven jelent meg 1939-ben, *A nemes székely nemzet képe* című háromkötetes monográfiában.

Részt vett a Bolyai Tudományegyetem megszervezésében, az egyetem jogi és közgazdasági karának statisztikai és szociológiai professzoraként dolgozott 1945–1947 között. 1947-ben letartóztatták, a pitesti-i internálótáborba került, ahonnan egy év múlva szabadult, de az egyetemi katedrára már nem térhetett vissza. 1948–1950 között az Erdélyi Múzeum-Egyesület főlevéltárosa és tudományos kutatója volt. 1950 februárjában a kommunista hatalom újra letartóztatta, koholt vádak alapján tizenkét év börtönbüntetésre ítélték, 1961. január 1-jén nagyon megromlott egészségi állapotban szabadult.

1969-ig kisipari szövetkezetekben dolgozott, kerámiát festett, kottákat másolt. 1969-től ismét dolgozhatott társadalomkutatóként, immár a Babeș–Bolyai Tudományegyetem filozófia és szociológia karán. Ebben az időszakban a *Korunk* hasábjain közölt tanulmányokat. 1971-ben súlyos betegsége miatt nyugdíjazták, de továbbra is teljes szellemi frissességgel dolgozott. Utolsó nagy munkája a *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon* szerkesztési módszerének kidolgozása.

Életében egyetlen kötete jelenhetett meg: *Az erdélyi román földbirtokreform* (Kolozsvár, 1942). Halála után nyolc évvel, 1980-ban Imreh István válogatásában jelent meg a Kriterion Könyvkiadónál *Az önismeret útján* című tanulmánykötete. 1988-ban Budapesten újabb válogatás látott napvilágot, *Erdélyi föld – erdélyi társadalom* címmel. Ezt a tanulmánykötetet, akárcsak az 1993-ban Székelyudvarhelyen megjelent *A falumunka útján*

című kötetet Székely András Bertalan válogatta és szerkesztette. Ezáltal vált hozzáférhetővé Venczel József számos olyan publikációja, amely 1931–1945 között jelent meg különböző folyóiratokban.

Kötetekben, folyóiratokban megjelent jelentősebb cikkei, tanulmányai: *A falumunka és az erdélyi falumunka-mozgalom* (Kolozsvár, 1935); *A magyar önismeret útja. Erdélyi Iskola* (Kolozsvár, 1936–1937); Öt Olt menti székely község népmozgalma (Hitel, Kolozsvár, 1937); *A székely népfelesleg* (Hitel, Kolozsvár, 1937); *Csíkszék természeti történelmi és társadalmi leírása. A nemes székely nemzet képe* (Szerk. Rugonfalvi Kiss István. Debrecen, 1939); *A falukutatás módszertanának vázlata* (Kolozsvár, 1941); *Az erdélyi román földbirtokreform* (Kolozsvár, 1942). Posztumusz kiadások: *Az önismeret útján. Tanulmányok az erdélyi társadalomkutatás köréből.* Bevezető és jegyzetek: Imreh István (Bukarest, 1980); *A falumunka útján.* Válogatott írások. Válogatta, szerkesztette és a záró tanulmányt írta Székely András Bertalan (Székelyudvarhely–Budapest, 1993 és 2008).

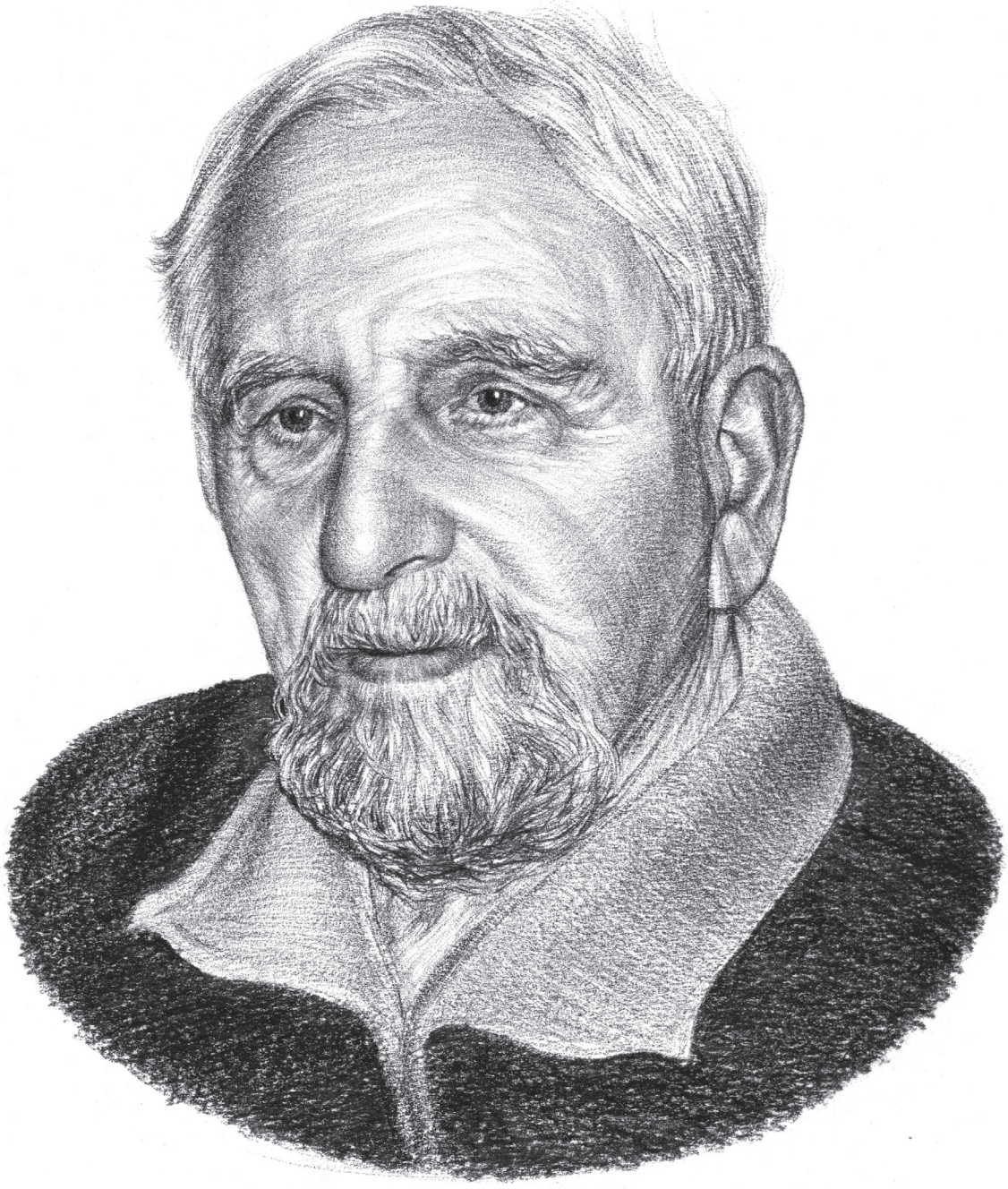

Veress István

(1909. NOVEMBER 5. – 2007. NOVEMBER 2.)

Nagyenyeden, Fehér megyében született. Szülei, István és Lilla, tanítók voltak. A Nagyenyedi állami elemi iskolában kezdte tanulmányait (1916–1920), majd a nagy hírű Bethlen Gábor Kollégiumban folytatta (1920–1928).

Korán elhatározta, hogy a kertészet területén képezi tovább magát. Így felsőfokú tanulmányait a Magyar Királyi Gazdasági Tanintézetben, Budapesten (1928–1932) végezte, ahol jeles osztályzattal okleveles műkertész diplomát szerez. Tanulmányai kiegészítésére a kolozsvári Agrártudományi Intézetben (1948–1949) agrármérnöki képesítéshez jut.

Munkahelyek: 1932–1935 között a nagyenyedi Ambrósi-Fischer faiskolában a díszfaiskola vezetője; 1935–1948-ban a Nagyenyedi Bethlen Kollégium Csombordi Téli Gazdasági Iskolájának alapító tanára, 1948–1949-ben ugyanott iskolaigazgató; 1949–1972 között a kolozsvári Agrártudományi Intézetben tanszékvezető egyetemi tanár, ahonnan 1972. október 1-jén nyugállományba vonul. Egyedül, illetve társszerzőkkel írt 46 tudományos dolgozata jelent meg román nyelven a zöldség- és gyümölcstermesztés tárgyköréből.

Több mint 1000 szakcikket és népszerűsítő írást közöl a különböző hazai és külföldi sajtótermékekben: *Falvak Dolgozó Népe, Erdélyi gazda, Természet világa, Szabadföld, Korunk, Előre, Művelődés, Dolgozó nő, Munkás élet, Jóbarát, Honismeret*. Számos rádió- és televízióadásban működött közre. Tanított és előadásokat tartott a szakmájához tartozó különböző témákban és szinteken: Ezüstkalászos Gazdatanfolyam, Szabadegyetem, Művelődési hét, Közművelődési Egyesület, Kertbarátok Egyesülete. Munkájának elismeréséül számos állami és közéleti kitüntetést szerzett, amelyek közül a legjelentősebbek: 1962-ben Munkaérdemrend III. fokozat; 1966-ban és 1967-ben a Román Tudományos Akadémia Dicsérő Oklevele; 2006-ban a Magyar Köztársasági Érdemrend Lovagkeresztje.

Fontosabb munkái: *A Román Pomológia* társszerzője, *A gyümölcsfák és bokrok metszése* 4 kiadást ért meg. *A zöldségtermesztés és az almásterméűek, valamint a bogyósok* című, társszerzőkkel írt könyvei hasznos olvasmány mindenki számára, aki kertészettel foglalkozik. *A családi ház kertje* című dolgozatát a kis ember számára írta, sok jó tanáccsal kezdő és haladó kertészek számára.

Veress István 1935–1947 között a Nagyenyedi Bethlen Kollégium Csombordi Téli Gazdasági és Kertészeti Iskola alapító szaktanára és saját bevallása szerint mindenese.

A csombordi iskolát előbb szakiskolai, majd szőlészeti középiskolai rangra emelik. Az Oktatási Minisztérium Veress Istvánt nevezte ki az iskola igazgatójává, majd 1949 májusában Mezei Sándor vette át a feladatot, miután Veress István igazgatót a kolozsvári Agrártudományi Intézetbe tanszékvezető egyetemi tanárnak hívják meg.

Oktatói-iskolateremtői tevékenysége jelentős nemcsak a csombordi évek alatt, hanem immáron a felsőfokú Kolozsvári Agrártudományi Intézetben is. Tanári tevékenységének legjelentősebb szakasza az 1949-ben elnyert egyetemi tanári kinevezés utáni időszakra esik. Egy év múlva az akkor újonnan alapított, jelenlegi nevén Kolozsvári Agrártudományi Egyetem Zöldség- és dísznövénytermesztés tanszékének vezetője lett.

A kolozsvári Agrártudományi Intézet jól képzett tanárai közé tartozott, immáron felső fokon folytathatta oktató-nevelő munkáját. Diákjai szerették és becsülték. Sokkal közülük élete végéig tartotta a szakmai kapcsolatot.

A Kolozsvári Agrártudományi Intézetben a tanítás mellett létrehozta a didaktikai gyümölcsöst, a „Zöld Sapkába" tízhektáros minta-faiskolát telepített és gondozott. Ezen kívül számtalan állami feladatot kapott és látott el. 1956-ban részt vesz Palocsay Rudolffal, a nemzetközileg elismert virágnemesítővel, a Nantes-ban tartott nemzetközi virágkiállításon, mint a román delegáció tagja, ahol a román kiállított termékek II. díjat nyerték meg. Ennek jutalmául egyhónapos tanulmányi kirándulás keretében egész Franciaországot beutazhatta. 1957-ben a Bihar megyei gyümölcs- és díszfaiskola tervezésével bízzák meg.

22 szakkönyve, 44 tudományos dolgozata, számos szakcikke jelent meg.

Nyugdíjas éveinek 35 éve alatt is az oktatást, a tanítást, a szaktanácsadást tekintette elsőrendű feladatának, tanított szóban és írásban, tanítványok ezreit nevelte és adta át nekik a kertészet és a természet szeretetét.

Vita Sándor

(1904. FEBRUÁR 1. – 1993. JANUÁR 26.)

1904-ben született Nagyszebenben katonacsaládban, ám sohasem tekintette szülővárosának ezt a települést. Dédapja az a Zeyk Domokos, aki Bem József honvédtisztjeként végigküzdött az 1848–49-es szabadságharcban. Igazi szülőhelyének Diódot, a Zeyk-birtokot tartotta, ahol Gyulafehérvárra való költözésükig gyerekkorát töltötte. Gimnáziumi tanulmányait az ottani katolikus főgimnáziumban kezdte, a ceglédiben, majd újra a gyulafehérváriban folytatta. 1918 novemberében költöznek végleg Nagyenyedre, és lesz a Bethlen Gábor Kollégium diákja. Enyedi diákkora idején vált tudatossá benne az összetartozás érzése és alakult ki benne az a történelmi tudat, mely további életét meghatározta. 1922-ben érettségizett. Érettségi után a budapesti Kereskedelmi Akadémián folytatta tanulmányait, majd átiratkozott a bécsire.

1927-ben meghal édesapja, és tanulmányait kénytelen megszakítani. Egy kisebb kolozsvári banknál tisztviselőként helyezkedik el, és felfigyel az egyetemi ifjúsági szervezkedésekre. Ekkor barátkozik össze Reményik Sándorral és Lám Bélával, majd köt „nagyon komoly, annak haláláig tartó barátságot" Albrecht Dezsővel. Vele s még két barátjával, „talán a parasztromantika jegyében" járják Kalotaszeg és Kolozsvár környéke falvait s indítják el a szövetkezeti mozgalmat, immár Balázs Ferenc elképzeléseit is támogatva. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület társadalomtudományi szakosztályának keretében végezték szervező tevékenységüket. A gazdasági és pénzügyi világválság következtében munkát adó Transilvania bank fizetésképtelenségében fölmondott alkalmazottainak. Vita ideiglenesen hazaköltözik Diódra, majd Brassóba utazva tanulmányozza a magyar és nemzetközi, főleg német nyelvű irodalmat, amelynek a segítségével szövetkezeti és gazdaságpolitikai ismereteit megalapozza és megerősíti. Szász Pál mellett jelen van abban a szervezőmunkában is, mellyel

a kollégium a közeli Csombordon földműves iskolát létesít, s újra megerősödik benne az a tudat és felelősség, hogy a kollégium évszázadokon át az erdélyi magyarság vezető rétegének kialakítását tartotta céljának, mely az alapító Bethlen Gábor szándéka és a közszolgálati hivatásról való elképzelése volt. Az ott szerzett gyakorlati tapasztalatai később mindazzal szembesültek, amit már a Hangya, az erdélyi magyar fogyasztási szövetkezetek központjának alkalmazottjaként és *Hitel*-szerkesztőként is átélt. A lengyelországi, az ukrán nemzetiség szövetkezeti mozgalmát tanulmányozó, majd Finnország szövetkezeti életét és a dán népfőiskola lényegét kutató tanulmányútjain győződött meg arról, „hogy szorongatott kisebbségi helyzetünkben, gazdasági problémáink megoldásában döntő szerepe kell legyen a szövetkezeteknek. Saját erőnkből kell, demokratikus szervezetek útján a belső reformokat megoldani, és ezért a szövetkezeti eszme a maga erkölcsi alapelveivel, s egy nép sorsközösségének tudatával az erdélyi magyarság életében igen komoly tényező lesz."[1]

1935-ben átmegy a Gazdasági és Hitelszövetkezetek Központjához, ahol Petrovay Tibor cégvezetővel köt életre szóló barátságot, s akivel együtt szerkeszti a szövetség lapját, a *Szövetkezeti Értesítő*t. Onnan már egyenes út vezetett a második *Hitel*t szerkesztő baráti közösségbe (Albrecht Dezső, Kéki Béla, Venczel József), melynek jelszava: „Hinni és hihetni egymásnak!" Bár addig csak néha adta írásra a fejét, már a „nagy *Hitel*" első, 1936. tavaszi számában olyan tanulmányt ír az erdélyi szövetkezetek lehetséges távlatáról, hogy a *Helikon*ban Kemény János röviden így jellemzi: „példaképül szolgálhat a rügyező falumunkában".

Az induló „nagy" *Hitel*ről maga is így vall: „Albrecht sokat foglalkozott a lappal, és kedves gondolata volt az erdélyi Magyar Szövetség – egy pártokon felülálló szervezet – létrehozása, még 1940 után is, de a gondolat nem tudott megvalósulni. A *Hitel* már indulása évében is nem csupán folyóirat volt, hanem egy gondolkodásmód, egy életforma keresése."[2] Vita, a *Hitel* belső munkatársaként, 1936 és 1944 között huszonkét gazdaságpolitikai tanulmányt közöl, olyanokat, mint a már említett *Erdélyi szövetkezetek*, *Gazdaságpolitikánk lehetőségei*, *A magyar bankkérdés*, *Erdély mezőgazdaságának helyzetképe*, *A Székelyföld ellátása*, *A Székelyföld iparosítása* stb.

Vita Sándor a *Hitel* gazdaságpolitikai kéziratainak megrendelőjeként és szerkesztőjeként igyekezett olyan jól képzett és komoly szaktudású munkatársakat megnyerni és toborozni, akik a maguk szaktekintélyével súlyt és értelmet adtak nemcsak az elméleti vizsgálódások tapasztalati megfogalmazásának, elfogadtatásának, de a gyakorlati kivitelezéseknek is. Ezért közölhetnek a lapban a korabeli szaktekintélyek rendszeresen olyan témákban, mint a szövetkezetügy, pénzügy, bankügy, hitelügy, gazdaságjog, gazdaságtörténet, gazdaságpolitika, agrárpolitika, népességpolitika, kereskedelem, alkalmazott tudományok, vagy például a falukutatás, a kolozsvári tízes szervezet stb.

Egy 1936. december 19-én, öccsének írt levelében kifejtett álláspontja szerint: „Az ember felel a leírt és leközölt szóért, és éppen ezért egy ilyen folyóiratban nagyon meg kell gondolnia, mit ír, mit közöl, nehogy igazságtalan, komolytalan, megbízhatatlan vagy elfogult legyen!"[3]

1 Vita Sándor: *Önéletírás.* Kézirat.
2 Uo.
3 Uo.

A Vásárhelyi Találkozó (1937) megszervezésében és lezajlásában Vita Sándor szerepe Szász Pál oldalán egyértelműen hozzájárult a találkozó működésének utólag is elismert sikeréhez.

Behívott országgyűlési képviselőként, valamint az 1940-ben megalakult, kolozsvári Erdélyi Körben előadói, vitavezetői s nem utolsósorban a közben 1941-ben megalakult Erdélyi Párt gazdaságvezetői szerepe és aktivitása nem vitatható.

1947-ben a beteg és állástalan Vita Sándornak újra elkezdődik keserves kálváriája. „..bár semmi vád nem volt ellenem, igen sok visszautasítást, sőt megaláztatást kellett elszenvednem".[1] Átmenetileg régi barátai segítenek neki egy kisipari szövetkezetnél végleges álláshoz jutnia, ám egészségügyi állapota miatt – 1960-ban – rokkantsági nyugdíjba kényszerül. Önéletírása szerint: „A pár hónapos pihenés alatt megerősödtem annyira, hogy 1961-ben újra mertem munkát vállalni. Kéki Béla barátom és egykori kolozsvári szerkesztőtársam jóvoltából, aki akkor a Budapesti Műszaki Egyetem könyvtárának volt a helyettes vezetője, itt helyezkedtem el mint nyugdíjas dolgozó. Itt dolgoztam egészen 1983-ig."[2] 1972-ben hazautazhatott Erdélybe, és részt vett az 50 éves érettségi találkozóján a nagyenyedi Bethlen Gábor Kollégiumban. „A kollégiumot államosították, de ez a megjelentek emlékein nem változtatott. Meg kell jegyeznem, hogy a találkozó résztvevői közül nem én voltam az egyetlen „börtönviselt".[3]

1992 végén ezzel zárja önéletírását: „Természetesen tisztában vagyok azzal, hogy talán egy-két ifjúkori élményemtől eltekintve, tulajdonképpen csak az 1930 utáni másfél évtized jelent az erdélyi magyar közélet szempontjából említésre méltó történéseket, azonban eddigi életem tapasztalatai, felismerései hozzájárultak az említett években tanúsított magatartásom kialakulásához."[4]

1993. január 26-án – öt nappal 89. születésnapja előtt – hunyt el Budapesten.

A megújult *Korunk* 1993. májusi számában, Pomogáts Béla *Erdély hűségében* című nekrológjában így búcsúztatja: „Élete nagyjából három időszakra bontható... Az első időszak vezérlő csillaga a szorgos munka volt, a másodiké a közéleti bátorság és becsület, a harmadiké pedig az emlékezés. És mindháromé a hűség Erdély és az erdélyi magyarság irányában."[5] (Készült Konya Hamar Sándornak *Vita Sándorról és hagyatékáról* című megjelenés alatt álló részletes írása alapján.)

1 Uo.
2 Uo.
3 Uo.
4 Uo.
5 Pomogáts Béla: Erdély hűségében (Jegyzetek Vita Sándorról). *Korunk*, 1993/5. sz. 100–103.

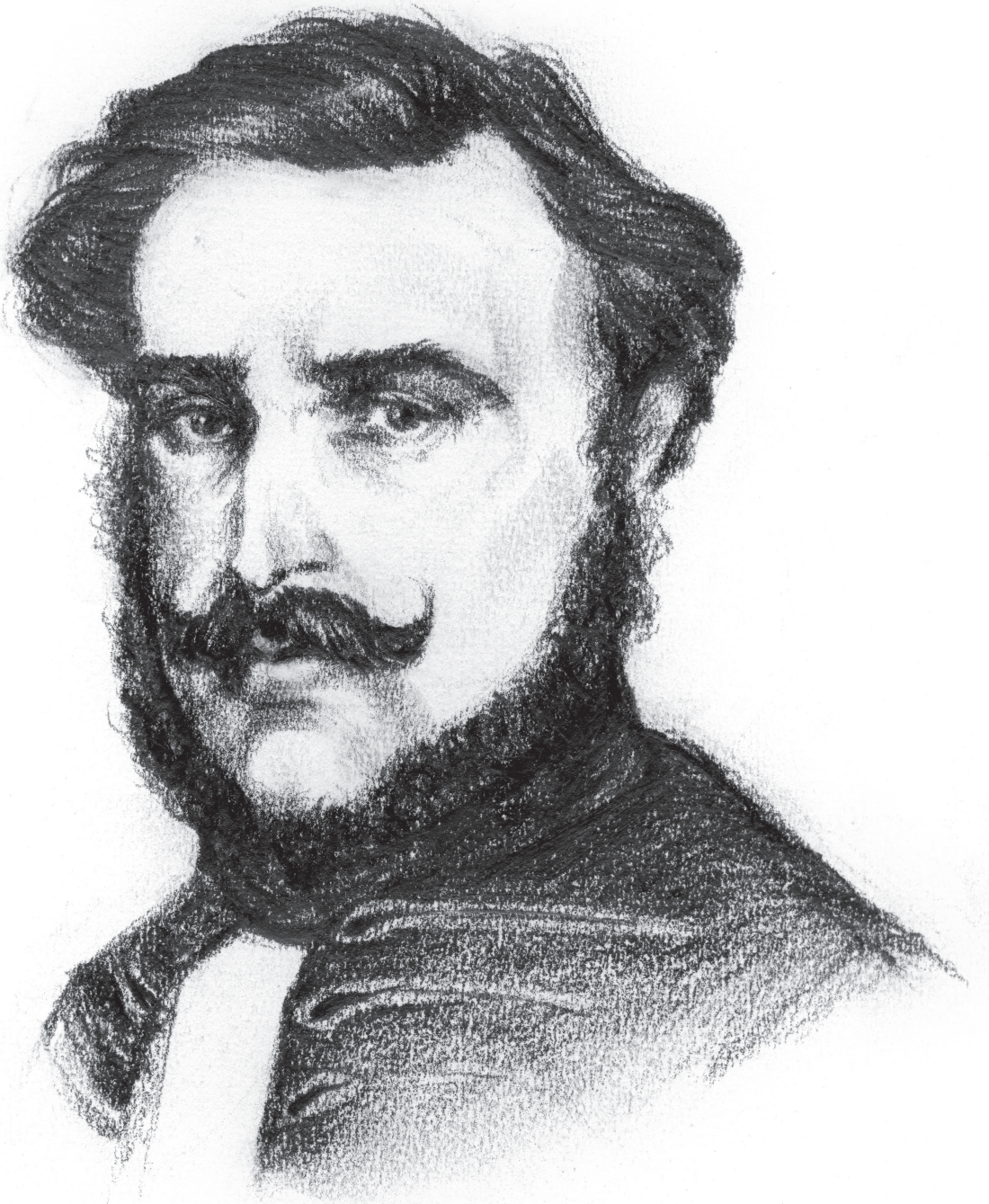

Báró Wesselényi Miklós

(1796. DECEMBER 30. – 1850. ÁPRILIS 21.)[1]

A reformkor nagy személyisége, A magyar országgyűlési főrendiház vezére, a Magyar Tudományos Akadémia igazgatósági és tiszteletbeli tagja, közgazdasági gondolkodó, kora gazdasági reformere. Tevékenységében a politikai és gazdasági reform gondolata között összhang van, munkájában az ország polgári átalakulásáért folyó politikai tevékenység egybeesik a gazdasági reformok megvalósításának eszméjével.

Tanulmányait otthon végezte, Zsibón, házi tanítói Tőkés János és ifjú Pataki Mózes voltak. Közpályáját 1818-ban kezdte a vármegyegyűléseken.

Az 1821–1822-es években, Széchenyi István társaságában, hosszabb utazást tett Franciaországban és Angliában. Úticéljuk: „öconomiai esméretek szerzése Franciaországban s Angliában", azon belül lóvásárlás saját ménesük nemesbítésére. Az utazás folytán Wesselényi számára a zsibói uradalmának modernizációja vált egyik központi gondolatává és halaszthatatlan feladatává. Megtanulta, hogy a birtokai fejlődéséhez tökéletesebb mezőgazdasági gépekre, eszközökre, módszerekre és szakosításra van szükség.

Visszatértük után az országgyűlési főrendű ellenzék vezérei lettek. Utazásukról részletesen beszámol *Naplójá*ban. Harcosává vált a magyarországi és erdélyi politikai-gazdasági reformoknak. A korszak alapvető kérdésének a gazdasági-társadalmi reformokat,

1 Csetri Elek: Wesselényi Miklós, a gazdasági reformer. In: Somai (szerk.): *Az erdélyi magyar gazdasági gondolkodás múltjából.* RMKT, Kolozsvár, 2001, 53–72; *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon*, 5/2. kötet, 1218–1221.

elsősorban a jobbágyfelszabadítást és a nemzeti függetlenség kivívását tekintette, amelynek sine qua non-ja azonban csak a feudális tulajdonviszonyok megváltoztatása és a jobbágyság felszámolása lehetett. A nemesség földmonopóliuma ellenében Wesselényi meghirdette a nem nemes osztályok tulajdonbírhatási jogának törvénybe iktatását, a függő parasztság mindenfajta elnyomatásának felszámolására pedig először az önkéntes, majd a kötelező örökváltság követelését.

Az 1825-ben, hosszú szünet után ismét összehívott országgyűlésen – nem lévén magyarországi birtoka – csak „hallgató" lehetett. Annál tevékenyebb volt azonban más téren: részt vett a Kaszinó megalapításában, javaslatot tett a magyar színház felállítására, és létrehozta az első vívókört. A Magyar Tudományos Akadémia 1830. november 17-én az igazgatótanács tagjává és 1831. február 15-én vidéki tiszteletbeli tagjává választotta. Miután Szatmáron birtokhoz jutott, az 1830-as pozsonyi diétán már a felsőtábla tagjaként, a reformmozgalom elismert vezetőjeként tündökölt. Előtérbe kerülését Széchenyi István is pártolta, mert úgy vélte: a „hatalmas, méltóságos, királyi tekintetű magyar" alkalmasabb nála erre a szerepre. Wesselényit felszólalásai, 1831-ben írott, de csak két évvel később, külföldön megjelent *Balítéletekről* című műve az udvar, a jottányi változtatást sem engedő Metternich kancellár célpontjává tették.

Az erdélyi országgyűlés tagja is volt, miután 1834-ben telket vásárolt, melyet Makfalvának ajándékozva, 1836-ban iskolát építtetett rajta, amely Wesselényi iskola néven a román betiltásig, 1919-ig működött mint mezőgazdasági szakgimnázium, és az 1943-ban újraindult algimnáziumot az 1948-as iskolareform megszüntette. Wesselényi a makfalvi tulajdonnal a kolozsvári országgyűlés képviseleti jogát szerezte meg.

Birtokát képező falvaiban, példát mutatva, elengedte a robotot és a dézsma nagy részét. Tettét más erdélyi nemesek is követték. Elsőként szabadította fel parasztjait a jobbágyság alól, saját költségén taníttatta őket, tanfolyamokat tartott nekik a korszerű földművelésről, állattenyésztésről. Kolozsváron, a Híd utcában nyomdája volt, itt nyomtatta ki beszédeit, tételeit, naplóját. 1835-ben Estei Ferdinánd osztrák császári herceg bezáratta a nyomdát. A zilahi gimnázium főgondviselője és több vármegye táblabírája volt. Érdemei vannak a kisdedóvás elterjesztése, a selyemhernyó-tenyésztés meghonosítása és a földművelés, állattenyésztés modernizálásában. Wesselényi előtt nyilvánvaló volt a tőke, a hitel és a kereskedelem elsőrendű fontossága. A kóros tőkehiányon Wesselényi eladásokkal és hitel felvételével igyekezett segíteni. Emellett a reformkor számos gazdasági vállalkozásába bekapcsolódott, a Védegyletnek, Magyar Kereskedelmi Társaságnak, a Vukovár–Fiume Vasútra Egyesült Társaságnak egyaránt részvényese volt. Wesselényi koncepciójának, a reform és gazdaság szoros egysége és harmóniája megteremtésének megvalósítását, a gazdaság és politika intézményeinek összhangját valójában az 1848-as események hozták meg.

1835 elején előbb az erdélyi, majd a magyarországi királyi tábla is perbe fogta – előbbi az 1835–36-ös erdélyi országgyűlés üléseiről készített naplónak a cenzúrát megkerülő terjesztése miatt, utóbbi az 1834. decemberi nagykárolyi megyegyűlésen elmondott beszéde miatt, melyben igen élesen bírálta a kormányzatot az úrbéri reformok elbuktatásáért. A perben Kölcsey Ferenc volt a védője. Időközben, 1838-ban a pesti árvízben életeket mentett, ezért az *árvízi hajós* nevet kapta. A perben 3 év börtönre ítélték, a büntetését a budai várban kezdte letölteni. Két hónap után engedélyezték, hogy súlyosbodó szembaja gyógykezelésére a sziléziai Gräfenbergbe utazzék. Innen 1843-ban tért haza és 1848-ig Zsibón élt, mint Kolozs vármegye alispánja. 1848-ban vakon és betegen jelentős része volt abban, hogy a kolozsvári országgyűlés is kimondta Erdély unióját Magyarországgal. Ezzel

a magyar országgyűlésnek is tagja lett, de már 1848 szeptemberében családjával a morvaországi gyógyhelyre, Gräfenbergbe menekült, mert a forradalom nehézségeinek felismerése következtében elvesztette hitét az ellenállás sikerében. Ehhez a lépéséhez testi rokkantsága is hozzájárult. Felesége, Lux Anna, élete végéig ápolta. Onnan hazatérőben tüdőgyulladást kapott, és 1850. április 21-én Pesten meghalt.

Cikkei a politikai lapokban, országgyűlési beszédei a naplókban jelentek meg: *Nyilatkozata a magyar ellenzékről s ehhez saját viszonyáról* (Erdélyi Hiradó 1846. 140.); *Az* úrbér *és örökváltság tárgyábani nézetei* (Erdélyi Hiradó, 201–204.); *Szabad-e még most is az annyira drága gabonából pálinkát főzni?* (Erdélyi Hiradó, 1847. 225. sz.); *Naplója az 1838-as pesti árvízről* (Vasárnapi Újság 1888. 41. és következő számai).

Művei: *A régi híres ménesek egyike (zsibói) megszünésének okairól* (Pest, 1829); *Balítéletekről* (1831, Nyomatott Bukarestben, 1833, illetőleg Lipcsében); *Szózat a magyar és szláv nemzetiség ügyében* (Lipcse, 1843, Nyom. Hálában. Németre ford. 1844); *Teendők a lótenyésztés körül* (Kolozsvár, 1847); *Beszéd az 1834. országgyűlésen Kolozsvárott.*